

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Lázár Ervin hetvenéves

BERTÓK LÁSZLÓ versei 473

LÁZÁR ERVIN: Minden, ami elmúlt, megvan (*Ágoston Zoltán beszélgetése*) 475

TÜSKÉS TIBOR: Azok a régi szép idők... 488

*

KOVÁCS ANDRÁS FERENC versei 491

VÖRÖS ISTVÁN: Egy linzi sajtáros (*novella*) 495

TANDORI DEZSŐ: A Witt-tényleg senkiföldje (*próza*) 506

ROSMER JÁNOS versei 523

MÜLLNER ANDRÁS: Platón beteg volt (*Inzert korunk techno-optimizmusának sorai közé*) 525

LACKFI JÁNOS verse 532

GYÖRFFY ÁKOS verse 534

GYUKICS GÁBOR versei 535

*

GUILHEM DE PEITEUS verse (*Havasi Attila fordítása*) 536

BÁNKI ÉVA: A lerombolt torony (*tanulmány*) 538

SZIGETI CSABA: Szerelemcsütörtök, dobszerda (*A tavaszidő édessége. Válogatás a középkor nyugat-európai szerelmi költészetéből*) 541

*

GYÖRFFY MIKLÓS: Az élni akarás foglya (*Spiró György: Fogság*) 544

P. MÜLLER PÉTER: A vaksi szemtanú (*Spiró György: Fogság*) 550

ADAMIK LAJOS: „Hű volt Wolfram von Eschenbach, ahol »ah« volt, nem mondja, »bah!«” (*Wolfram von Eschenbach: Parzival*) 555

SÉLLEI NÓRA: Az utolsó felvonás (*Virginia Woolf: Felvonások között*) 561

DEMÉNY PÉTER: A képzelet hajdúja (*Kovács András Ferenc: Überallesbadeni dalnokversenyek*) 569

KERESZTESI JÓZSEF: Lovakrul (*Szigeti Csaba: Mint egy elefánt. Az OuLiPo formaművészetéről*) 572

2006

MAJUS

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Fókusz Könyvesbolt,** Hunyadi u. 8–10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrassy út 5–7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt,** Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápan:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19–21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE bölcsészkar** könyvtár – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21–23. – Írók Boltja, VI., Andrassy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

550,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLIX. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszborítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.

(1008 Bp., Orczy tér 1.)

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)

valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 3300,- Ft, a II. félévre 2750,- Ft,

egy évre belföldre: 6050,- Ft;

a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12870,- Ft, légi szállítással: 16500,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

EMLÉKEZÉS BALASSA PÉTERRE – a *Jelenkor* áprilisi számának bemutatójára került sor április 20-án a budapesti Írók Boltja teázójában, ahol a lapszám Balassa Péterrel foglalkozó összeállítása kapcsán Csordás Gábor, Katona Zsuzsa és Radnóti Sándor emlékezett a közelmúltban elhunyt neves esztétára. A moderátor a *Jelenkor* főszerkesztője, Ágoston Zoltán volt.

*

AZ ECHO című, Pécssett szerkesztett művészeti folyóirat estjének adott otthont április 25-én a pécsi Művészetek Háza. A téma a város kulturális intézményrendszerének felkészültsége volt annak a kihívásnak a fényében, amely elé a 2010-es Európa Kulturális Fővárosa programsorozata állítja Pécs városát. A vitaest résztvevői a pécsi művészeti intézmények vezetői-képviselői, az EKF Programtanács tagjai, illetve az ECHO szerkesztői voltak. Az estet P. Müller Péter, a lap főszerkesztője vezette.

*

DARVASI LÁSZLÓ íróval Ágoston Zoltán beszélgetett április 27-én a pécsi Művészetek Házában.

*

EUROPOETICA SACRA címmel nemzetközi költészeti fesztivál zajlott 2006. április 6–9. között Budapesten a Ráday utcában. A rendezvények sorában az Európa Kulturális Fővárosa címet elnyert Pécs kiemelkedő szerepet kapott. Ennek keretében április 9-én a Bakáts téri Szent Ferenc templomban Bertók László Kosuth-díjas költő tartott felolvasást, Szamosi Szabolcs orgonaművész, karmester a Mozart trió és Kuti Ágnes énekművész közreműködésével Bartók, Mozart, Lickl és Bach műveiből adott elő.

*

BARTÓK BÉLA életéről és művészetéről tartott előadást Kovács Sándor zenetörténész, a Liszt Ferenc Zene-művészeti Egyetem tanszékvezető tanára április 4-én a pécsi Művészetek Házában.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécssett él.

Lázár Ervin (1936) – író, Budapesten él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécssett él.

Tüskés Tibor (1930) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécssett él.

Kovács András Ferenc (1959) – költő, Marosvásárhelyen él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Rosmer János – költő, Budapesten él.

Müllner András (1968) – író, irodalmár, Budapesten él.

Lackfi János (1971) – költő, műfordító, a *Nagyvilág* rovatvezetője, Zsámbékon él.

Győrffy Ákos (1976) – költő, Nagymaroson él.

Gyukics Gábor (1959) – költő, Budapesten él.

Havasi Attila (1972) – költő, műfordító, Budapesten él.

Bánki Éva (1966) – író, a KGRE BTK tanársegéde, Budapesten él.

Szigeti Csaba (1955) – irodalomtörténész, kritikus, Budapesten él.

Győrffy Miklós (1942) – író, műfordító, irodalomtörténész, Budapesten él.

P. Müller Péter (1956) – irodalomtörténész, kritikus, a pécsi *Echo* főszerkesztője, Pécssett él.

Adamik Lajos (1958) – műfordító, Budapesten él.

Séllei Nóra – irodalomtörténész, műfordító, a Debreceni Egyetem oktatója, Debrecenben él.

Demény Péter (1972) – író, költő, kritikus, Kolozsvárott él.

Keresztesi József (1970) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője.

Helyes Zsuzsa (1971) – kutatóorvos, Pécssett él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

BERTÓK LÁSZLÓ

Beleveszni az aprólékos

A hetvenéves Lázár Ervinnek

*Beleveszni az aprólékos,
miközben lyukas zsákot foltoz.
Elképzelni a galaxisról,
hogy az ujja hegyén karistol.*

*Megállni egy-egy szóban, hagyni,
hogy világgá akar szaladni.
Mesét bütykölni hamu és por,
visszaszólni a pillanatból.*

*Elszöszmötölni, pontosodni,
lüktetni rajta kívül semmi.
Tűbe, cérnába halni, mígnem
megszületik a foltban, hogy nem.*

Hogy dobozokat készítsen

Örkény István leckéiből

Hogy dobozokat készítsen, vagy bármit a már kész dobozokba (ládákba, rekeszekbe) belerakjon, dobáljon, rendezzen, az efféle tevés-vevésben (működésben) bizonyos idő után a lehetséges vagy az elképzelt végeredmény eszébe se jut már, csak az aprólékos, bíbelődő, vagy a sietős, kapkodó, a „tempós” tevékenység érdekli, az ujjak, a kéz, az agy, és a testen kívüli, a kényszerítő (megengedő?) „mindenség” együttes mozgása, a benne való alámerülés, a környezethez, a körülményekhez s a lehetőségekhez igazodó (az érzett, az átélt, a fölfogható) időtlen lüktetés ragadja magával, a gondolkodást (a fantáziát?, az ítéletet?, az életet?) a testre bízó bizonytalanság (alázat?, törvény?) bódítja el, irányítja, öleli (löki?) bele a pillanatba. Először tehát nagyon megdöbben, amikor az a váratlan, világos, merész gondolata támad, hogy megöli az embert, aki a személyes ritmusából (vegetációjából?, méltóságából?) kieszelősködte (kiokoskódja, kipanancsolja), s ahelyett, hogy a saját idejét, terét beteljesíthetné (kidoboghatná), megszegyenítő és érthetetlen, idő előtti végeredményre kényszeríti – de aztán mint az állat (mint a gép?), már minden teremtmény nevében cselekszik.

MINDEN, AMI ELMÚLT, MEGVAN

Ágoston Zoltán beszélgetése

Ágoston Zoltán: – Azt írja Tüskés Tibor egy emlékezésben, hogy ha Lázár Ervin nevét kimondja, a Nádor kávéház jut eszébe. Ennek a helynek nagy mítosza van, ezt tudjuk, te is emlegetted különböző megnyilatkozásaidban, ahogy sokan mások is, mint az utolsó magyarországi kávéházat. Aztán Tüskés vitatkozik a „kávéházi író” lekicsinylő értelmezésével: a hetvenes években mentegezni kellett az effélét, mert nem illett a szocializmus rendjébe. Te mennyiben fogadtad el akkor, és mennyiben fogadod el most ezt a meghatározást? Tudjuk, hogy Móricz például elég sokat dolgozott kávéházban, de sorolhatnánk Karinthyéktól Kosztolányiéig sokakat — lényegében a XX. század első felének magyar írói életformája volt a kávéházi élet. Aztán az államszocialista rendszer negatív konnotációkkal látta el. Tulajdonképpen a kávéházi lét, a nem egy stabil, privát családi otthonhoz való kötődés mennyiben volt fiatalkori sajátosság?

Lázár Ervin: – Annyira nem vagyok kávéházi író, hogy Pesten nem jártam kávéházba. Csak akkor, ha valaki azt mondta, menjünk be ide vagy oda... Aztán az albérleti létezésem következményeképpen Pesten volt egy idő, amikor az Astoriába jártam írni, de ez sem nevezhető kávéházi létezésnek. Fölmentem az emeleti részre, leültem egy asztalhoz, és ott írtam, mert ez volt a legegyszerűbb. Pécs viszont a Nádorral valami teljesen más kategória: egyrészt maga a város, ahol nemcsak úgy érezted, hogy mindenkit ismersz – akkor az újságírói életmód, a kötetlen munkaidő következtében az üresjáratokban az ember nem ment haza, hanem beült a Nádorba. Ott biztos talált ismerőst. Nem okvetlenül író, mert járt oda minden rendű-rangú népség. És az intézmény nem azért volt otthonos, mert kávéházként működött, hanem a személyzete révén. Ott volt Kenedi úr az igazgató, aki annyira értett a vendégek nyelvén, és gyakran megfordult köztük. És a fantasztikusan hosszú ideig szolgáló pincérek, mint a Nagy Karcsi meg a Kis Karcsi... és persze Lívia. Évek múltán, amikor már Pestre költöztem, ha visszamentem Pécsre, legfőképpen az vonzott, hogy ugyanazokat az embereket találtam ott. Tehát az otthonosságot ez jelentette. (Meg hát központi helyen volt.) Azt gondolom, hogy én a Nádorban soha egy sort se írtam, mert a Nádor azért volt, hogy ott az ember találkozzon a barátaival, ismerőseivel, igyon egyet, pofázzon – azaz nem alkotóházként kell elképzelni.

– De inspiráló közeg volt...

– A második otthonodként működött, ahol mindig barátságos közegbe érteztél. És tudtad, hogy az oszlop mellett ülnek a futballisták, a kis ajtó mellett a kisiparosok, az ablak mellett meg mi...

– Úgy hallottam, akadt egy-egy besúgó...

– Biztos volt besúgó is. De amikor ezen gondolkoztam, eszembe jutott, hogy a pártbizottságról bizonyosfajta emberek próbálkoztak velünk barátkozni, beültek közénk, és a kérdéseikből éreztük, ha valamit meg akartak tudni, mondjuk, Csorba Győzőről... De ez egyfelől nem nagyon izgatott bennünket, másfelől meg nem voltak titkos szervezkedések. Az a bizonyos homogén ellenzékiesség létezett ott is, ami akkor szinte az egész népi demokrácia értelmiségét jellemezte. Még nem alakult ki olyan rétegezett ellenzékiesség, mint később, ahogy rögtön a rendszerváltás után kiderült: nem mindenki egyformán volt ellenzéki, hanem egyik úgy, a másik úgy. Tehát nagyon jól megértettük egymást. Minden

irodalmár vendéget a Nádorba vittünk. S élt a régi mondás – mivel saját kenyeret sütöttek, volt pékjük, és emlékszem, még a *Lúdas Matyi*ban is leírta valaki, hogy azzal megy be a Nádorba: „– Hozz egy kosár kenyeret, és akármit hozzá...”.

– *A kocsonyájáról is híres volt a hely, ha jól tudom...*

– Isteni volt a kocsonya abban a kis tányérban! Egyáltalán, csak jó emlékeim vannak a Nádorról, és amikor az utóbbi időben arra jártam, mindig elmentem az üvegablakok előtt. Benéztem abba a pusztulásba, és ez az elmúlás olyan mély érzetét keltette bennem, hogy íme, elmúlt egy egész világ... El nem tudom képzelni, mi lehet az oka annak, hogy ilyen tesze-tosza tehetetlenséggel hagyják sorsára azt a fantasztikus múltú épületet. Persze úgyse lesz már belőle olyan kávéház, mert ahhoz, amint mondtam, az emberek kellenek. Szükség lenne hozzá egy Kenedire meg Kis Karcsira, Nagy Karcsira, meg talán akik oda bejártak, azok is kellenének, de hát nincsenek. Ezért fogad mindig nagy idegenség Pécssett, mikor megállok, és mindezt végiggondolom... Kiderül, hogy Tüskés Tiboron kívül ebből az én irodalmi világomból nem találok már ott senkit, akivel szoros kapcsolatban voltam. Sőt a nem irodalmi barátaim közül is nagyon kevesen élnek már, s ezért egy kicsit mindig futkos a hideg a hátamon, amikor Pécsre kell menni. Pedig hát semelyik városhoz nem kötődöm annyira, mint Pécshez.

– *Bizonyára az sem volt mellékes, hogy olyan albérletekbe, amelyeneket Bertha Bulcsu is fel-emleget a veled készített interjúban, ahol nem volt kémény a lakrészben, és ököllet kellett betörni reggel a jeget a mosdótálban, ilyen albérletekbe nyilván nem mentetek haza olyan nagyon nagy örömmel...*

– Bár én Bulcsúval ellentétben ebben a Felsőhavi utcai albérletben elég sokat írtam. Még hozzá úgy, hogy volt egy írógépem, azt egy hokedlire tettem, ráültem a sámlira, és ott kotyvasztottam ifjú műveimet. Az utca alján, a Kesztyűgyár fölött volt ez, az Ágoston térhez közel. Az ember lassan már szerelemmel gondol arra a rémes helyre.

– *Azt akartam kérdezni, de félig-meddig már meg is válaszoltad, hogy milyen volt ezután a pesti kávéházi-irodalmi élet, milyen asztaltársaságok működtek? Különböző presszókról lehet hallani, mint a Darling és a többi... A pesti írói társaságok valamelyikébe tartoztál-e? Amikor Pestre kerültél, miután '64-ben kirúgtak a Jelenkortól, magad mondtad a Bertha Bulcsúnak adott '69-es interjúban, hogy nem tudtál úgy integrálódni, nem találtál igazán barátságos otthonra...*

– Már mint hogy Pécssett?

– *Nem, akkor azt mondtad, hogy Pesten nem tudtál úgy beépülni, saját közeget találni. Utóbb egyszer aztán Pécsről is írtál efféle, talán a Pálincás György által vendégszerkesztőként összeállított Jelenkor-számban, 1997-ben. Az idő múlásával változik az ember emlékeiben egy városhoz való viszonya, hiszen az imént is beszéltél erről. Teljesen természetes, hogy ha az egykor élt emberek nincsenek, ha azok a helyek úgy már nem léteznek, akkor minden nagyon megváltozik, idegen-né válik. De '69-ben még azt mondtad, hogy muszáj Pestre menni, ám ott nem találsz úgy a helyedet, mint itt. Igaz, még ezután következett szinte az egész budapesti életed, a férfikorod...*

– Ez megmaradt máig is. Érzik az ember, hogy mindig vidéki marad Pesten. Kávéházi csoportokban nem vettem részt. Csakis – az meg nem kávéház, ugye – a Sipos-beli kedd délutáni találkozásokban, de az már később történt. Keddenként elmentünk oda, de ez nem tekinthető kávéházi létezésnek, mert az a kávéházi író, aki az egész életét a kávéházban tölti, ott ír és ott él. Ez rám semmilyen fokon nem érvényes. A Sipos-beli baráti összejövetelek pedig szintén nagyon kellemesek voltak. Visszatekintve, bizony érdekes emlék, hogy Konrád és Csurka egymás mellett ültek, vidáman egyetértettek a világ dolgaiban. Ez ma nagyon furcsának látszik. Ott mindig volt besúgó is, valóban mindig megjelent valaki, akiről tudtuk, hogy az. De arra gondoltunk, hogy nézeteinket halálpontosan ismerheti a főlső hatalom – akár jelenti neki a besúgó, akár nem, olyan nagy változás ezzel nem történik.

– *Írók voltak ők is?*

– Nem mindig. Volt, aki valamilyen lapnál dolgozott, vagy épp a televízió munkatársaként. Egyszer csak megjelent ott egy ember, és nem tudtuk, hogy mire föl. Aztán mindig előálltak valamilyen ürüggyel... De tudta mindenki. Bulcsu még hülyéskedett is, azt hiszem, meg is írta egyszer – valószínűleg nem igaz, mert ő nagy legendagyártó volt –, hogy Galsai Pongrác egykori tanítványai (ugyanis ő Pécsen rendőrtiszt iskolában tanított magyart egy időben) kinn ülnek egy autóban, és lehallgatják a mi *Sipos*-beli beszélgetésünket.

Bulcsu egyébként őrült gyanakvó ember volt, mindenre gyanakodott. Megjárta a hadak útját fiatal korában, az apját kergette a fél magyar rendőrség meg az ÁVO, és a családjával is rendesen elbántak. Szeretett volna ebből valahogy kikerülni – hagyják már őt békén, hadd írjon és dolgozzon, ám a gyanakvást soha sem lehetett belőle kiölni... Emlékszem rá, nagyon nehéz volt telefont szerezni. Amikor Bulcsúnak lett lakása Uránvárosban, megindította a harcot a telefonért. S egyszer csak megkapta. Ám kis idő múlva azzal jött, hogy leszerelteti a telefonját, mert lehallgatják, sőt az is lehetséges, hogy amikor nem emeli föl a kagylót, akkor is lehallgatják, mert bele van valami építve. Röhögünk rajta, nem tudom, jogosan-e vagy sem: menj már a francba, hát miért gondolod, hogy te annyira fontos vagy az államhatalomnak, hogy a telefonodat bepoloskazzák. De Bulcsu ilyen volt...

– Többen kerültetek Pécsre közel egy időben, '59-'60 környékén, hasonló korúak. Bizonyos hasonlóságok miatt szinte csoportként érzékeli az ember ezt a társaságot. Hallama Erzsébettel együtt újságíró gyakornokként érkeztek a városba, mivel újságíró szakon jártatok a pesti bölcsészkaron, de Bertha Bulcsu is újságíróként dolgozott itt. Ez fontos mozzanat, mert a ti írói munkátokra az újságírás is hatott. Milyen viszonyban volt bennetek, benned az író az újságíróval: harmonikus vagy inkább konfliktusos helyzet volt számokra? Segítette egyik terület a másikat vagy akadályozta?

– Először is, az emberben élt valamiféle reménység, hogy újságírói tevékenységével segíteni tud. Akkoriban ez leginkább arra szűkülhetett, hogy ha valakit igazságtalanság ér, akkor utánajársz az ügynek, és előmozdítod, hogy mégiscsak az igazság győzzön. Ez teljesen fiatalos, naiv elképzelés volt. Azt szoktam mondani, nálam okosabb ember egy év alatt jött rá, hogy ez nem megy. Nekem négy év kellett hozzá, hogy kiderüljön. A *Jelenkor*-ban való tevékenységet nagyon szerettem, az újságírás viszont rengeteg tapasztalatot adott. És azt az állítást is sokan hallották már tőlem, hogy a legtöbbet az ellenségeimnek köszönhetem az életem folyamán. Amikor a *Dunántúli Naplónál* látták rajtam, a kis vakarc gyereken, hogy esetleg szépirodalommal is akarok foglalkozni, egy hivatalos ember mélyen a szemembe nézett, és megkérdezte, milyen rovatban szeretnék dolgozni. A kultúr-rovatban – feleltem. Az illető bölintott, aztán a mezőgazdasági rovatba rakott. És ennél jobbat nem tehetett volna velem. Ennek következtében rengeteget utaztam, megismertem a megyét, sok vidéki emberrel találkoztam, s ezért tulajdonképpen hálás lehetek. Meg aztán azon is gondolkodtam, hogy miért írok ilyen szenvedve, most, öreg koromban, és bár teljesen pontosan nem tudom megállapítani, de az biztos, hogy valamiképpen az újságírói felületesség visszahatása ez. Mert elmentél reggel vidékre, délután megérkeztél, beültél az írógépbe, és mint a villám, leírtad a 2-3-4 flekket, attól függően, miről volt szó. Nem volt időd arra, hogy különösebben stílusművészkedj, hanem úgy írtál, ahogy jött. Ezt egy idő után természetesnek vette az ember, és felületes lett, s később az irodalmi munkásságában ezt mindenképpen szerette volna elkerülni, s az ifjonti beidegződés jócskán megnehezítette a munkáját.

– Tehát óvatosabb lettél az irodalmi munkáidban...

– Igen, megnehezítette a munkát. Nyilván adottságoktól és egyéb tényezőktől is függ mindez. Az *Élet és Irodalom*hoz azért vettek föl tördelőszerkesztőnek, mert olyasvalakit akartak, aki azért írni is tud. Amikor abban egyeztünk meg, hogy havonta egy cikket kell ír-

nom, dr. Nemes György, akkori főszerkesztő nem tudhatta, hogy ezt mennyire könnyűnek gondolom, hiszen Pécsen mindennap kellett valamit szállítanom. Akkor támadt az a fura ötletem, hogy sportról fogok írni. Írtam néhány sportriportot, de már a másodiknál kiderült, hogy azért választottam, hogy a politikát valamilyen formában elkerüljem. S persze az is világossá vált, hogy a sportot éppen úgy átítatja a politika, mint akkoriban bármi mást.

– *Bertha Bulcsu az Írók, küzdelmek tizenkét évnyi messzeségből című, a pécsi időszakokról szóló szövegében nosztalgikus hangon emlékezik vissza: „a város délies éghajlata, óhangelgató utcái, a nők szépsége, jó borai, jószívű polgárai és békeségre hajló vezetői a művészek számára eszményi otthonná avatták” Az írás ’70-ben született. Beszél még a folyamatosságról, a Csorba Győzőkről, a Martyn Ferencekről... De arról is, hogy amikor Bertha még a Jelenkor elődjéhez, a Dunántúl folyóirathoz odakerült, a novelláról akart megtudni valamit, és abban a körben nagyon határozott elképzelések voltak a novella ismérveiről. Ebből az írásból és az ő veled készített beszélgetéséből is az derült ki, hogy mintha a novella számított volna „sztárműfajnak” számotokra: nagyon erősen ez állt az érdeklődések középpontjában, és valószínűleg nagyon sokatoknak. A mai irodalom felől nézve mintha akkor a novella magasabban állt volna a műfajok hierarchiájában... Nagyobb érdeklődést tudott kiváltani, jobban tudott beszélni az akkori világról? Miért vonzódtatok ennyire hozzá?*

– Nagyon valószínű, hogy azért, mert mindketten inkább novellista alkatok voltunk, mint regényírók, ez az életműünkben is látszik. Másrészt a klasszikus ismérvek megbecsülése akkoriban még valahogy jobban élt, tehát amikor egy-egy novellát megbeszélünk, akkor ott volt Csorba Győző, Lovász Pali bácsi, Bárdosi Németh János, továbbá a kedves Rajnai Laci bácsi, akit az *Újhold* körei nagy reményű értekezőként tartottak számon, s akit a kurvák „fonnyadt kezűnek” hívtak. Mert ugye a kurvákkal is volt kapcsolata... Szóval az imént említettek a klasszikus ismérvek emberei voltak, az általunk benyújtott írásokat alaposan megbírálták, és mindenféle módon sokat lehetett tőlük tanulni. Elsősorban Csorbától, mert Győző szigorú volt, mint a pokróc, és nem gatyázott, hanem megmondta rögtön, hogy ez nem jó. Azt is elmondta, hogy miért nem jó, és nem csak stilisztikai fönntartásai voltak, természetesen erkölcsi szempontból is nagyon szigorú volt, nagyon jót tett nekünk.

Arra gondolok, hogy azért érdekelt jobban bennünket a novella, mert mi is azzal foglalkoztunk. Bulcsu akkor már zseniális novellákat írt, ő annak a kornak az egyik legjobb novellistája volt, én meg akkor kezdtem a saját arcomat megtalálni, tehát mindez sokat segített nekünk. Pákolitz Istvánt kifejejtettem a társaságból, pedig Pákolitz mester is ott ült és pipázott... Talán elfelejtették sokan, írt egy prózát tájszólásban. Őrült nehéz kérdés, mit engedhet meg magának egy író, mikor a tájszólásból be akar valamit emelni a művébe, mert az általában röhejes, ha valaki tájszólásban ír, de az övé zseniális, nagy-szerű, isteni volt. Máig is emlegetem, hogy nincs erre fix recept, hanem mindenki küzd magának.

Nagyon jó írói iskola volt ez, onnantól kezdve, amikor Pécsre kerültem, s Pálinkás Gyuri apjával raktak egy szobába. Tőle is nagyon sokat tanultam. Ilyen szempontból szerencsém volt. Amikor visszajöttem az egyetemre, és lehúztam ott egy kis időt – rémes időszak volt, az ’56 utáni átrendeződés, kirúgásokkal és felelősségre vonásokkal, rengeteg feszültséggel, az egész majdhogynem kibíráhatatlan volt számomra –, akkor indult a *Pécsi Esti Napló*, ahova dolgozni hívtak, s még azt is biztosították, hogy levelező úton elvégezhettem az egyetemet... Így kerültem Pécsre, s inkább ekkorra tehető a beilleszkedés időszaka, de persze összekeverednek a pécsi emlékek. Huszonévesek voltunk, ami egyszer fordul elő az ember életében, s ráadásul ebbe a nagyon szeretetreméltó társaságba kerültem. És nem csak az irodalmi vonatkozásokra gondolok, mert a lapnál újságíróskodott Rab Feri, Erb Jancsi, nagy hóhányók, akik a maguk módján igen tehetséges emberek voltak. Zajlott az ifjúság boldogult élete.

– Visszatérve a novella kérdéséhez: milyenek voltak az akkor vallott nézeteid? Egyik oldalon ott volt az újságírás, a közvetlen társadalmi hasznosság gondolata, ha tetszik ábrándja, amit az előbb megfogalmaztál. De akkoriban azért a hazai novellairodalom jelentős része is, úgy tűnik, határos volt amazzal, hiszen a novellákban is, áttételesebben vagy direktebben, de volt efféle hevület. És persze a kommunista állam el is várta, hogy egy novella legyen minél közvetlenebbül hasznos. Am ha nem is a hatalmi elvárás miatt, de ezek a fajta idealizmusok működtek az emberekben, nem?

– Berne voltak, természetesen. Elképzелhetetlen volt, hogy valamilyen társadalmi vonatkozása ne legyen a műnek. (Egyébként is nehéz elképzелni akármilyen novellát, amelyben ne volna valami az íróját körülvevő korból.) Csak az zavarta erősen az embert, hogy nem írhatta meg, amit gondolt. Nem is tudom, hogy írtam volna-e olyan novellákat, amelyek a realitás területéről elrugaskodnak, és valamilyen másik dimenzióban zajlanak, ha nem mozgott volna bennem az a szándék, hogy kritikát is mondjak az engem körülvevő világról. Ez vezetett azután a *Fehér tigrisig*, ami félig mese. Könnyen lehet, hogy ez is belejárt-szott abba, hogy meséket kezdtem írni, bár korábban mindig azt mondtam, hogy nem. Ugyanis ebben az emlegetett Felsőhavi utcai albérletben írtam az első mesémet, de azt teljesen a saját belső problémám ihlette. Azt éreztem akkor, huszonvalahány éves koromban, hogy eltékozoltam az életemet, és ezt szerettem volna adekvát módon kifejezni. Ehhez valamiért, talán a gyerekkori környezetem hatására, de ezt sem tudom pontosan, a mesét találtam a legalkalmasabbnak. Ebben tehát egy percig sem volt semmiféle mögöttes politikai gondolat. Aztán írtam olyan meséket is, amelyekben meg volt. Sez a kettő együtt alakította az én novellához, illetve a meséhez fűződő viszonyomat. A kettőnek valamiféle összejárt-szása, gondolom én, bár nem nagyon szoktam elemezni a saját műveimet...

– Mit gondolsz azokról a nézetekről, amelyek szerint a novella valamiféle ismeretelméleti torzítást, hamisságot hordoz magában, amennyiben a maga általában rövid, átlátható, gyakran poentírozott voltával az életnek, a létezésnek olyan átláthatóságát állítja, ami valójában nem áll fönn. Ezek szerint tehát mint műfaj tulajdonképpen idejétmúlt, egyfajta ábrándot rögzít...

– Ez ugyanabba a kategóriába tartozik, mint amit a nyelvről mondanak, hogy tulajdonképpen a nyelv alkalmatlan arra, hogy közvetítse két ember pontos gondolatait vagy a megértést elősegítse, s mindez csupán reménytelen kísérlet. Természetesen van ebben sok igazság, ám azért a nyelv a maga módján mégis közvetíteni tud két ember között. És persze novellája válogatja... Nem biztos, hogy azon kívül, hogy az emberben megpendít valamilyen érzelmi húrt, a novellának rendelkeznie kell valamilyen nagyobb fontossággal. A művészet céljával ne foglalkozunk, mert ahhoz én nem értek. De azt gondolom, hogy a novella műfaja ahhoz a klasszikus formához viszonyítva, amiről akkoriban beszéltünk, teljesen más lett. Annyiban hasonlítanak egymáshoz, hogy mindegyik rövid, nem kilencven kötetten keresztül folytatódik. Egy novella lehet az emberi érintés eszköze, mondhatnak róla, amit akarnak.

– Ha valakit a Szekszárd és Bátaszék közti vasútvonalon leköt, ahogy egyszer magad írtad?

– Pedig az elég rövid.

– Igen, de még a nyolcvanas évek elején is iszonyúan lassan ment ott a vonat, úgy harminccal, tehát akkor nem is kívánsz olyan keveset...

– Azt a hangzatos kifejezést használtam, hogy ha élni segít a novella, akkor az már jó. Most is valami ilyesfélét tudok mondani, mert elméleti építményeim nincsenek.

– Mondtad, hogy abban az albérleti szobában írtad az első mesédet. Nagyon érdekes, ahogy rátaláltál erre a sajátos kifejezési formára, amely az igazán nagy népszerűséget hozta neked. Ezek a mesék valójában a novella erényeit is magukban hordozzák. Valahogy átjátszik egymásba, akármilyen szövegben, a Hétfejtű tündértől kezdve Berzsián és Didekiig mindig ott van az ilyen-olyan társadalmi környezet, groteszk vagy abszurd formában, és mégis mese, mindenki tudja olvasni, az egész kicsiktől kezdve. Ehhez a sajátos kifejezési formához hogy jutottál el, mert nem magától értetődő egy huszonéves srácnál? Miért nem például versben tört utat az a bizonyos magánéleti probléma?

– Mert gyerekkoromban verseket írtam. És nagyon pontosan emlékszem még a pillanatra is, amikor megvilágosodott előttem, hogy ehhez sajnos tehetségtelen vagyok. Tizennyolc éves koromban, a Ménesi úti kollégiumban csapott belém a fölismerés, hogy bizony költőnek rossz lennék, amit rettentően sajnáltam természetesen. Máig is azt mondom, az, hogy valaki prózaíró lesz, annak a beismerése, hogy nem tud verset írni. Nagyon sokan kérdezték a meséhez való vonzódásom kezdetét, és bevallom neked, hogy pontosan nem tudom megmagyarázni, de a gyerekkori közegnek, amelyben éltem – a világ végén, ahol a civilizációnak semmilyen áldása és átka nem működött, ott az emberek kommunikáltak és meséltek – nagy szerepe lehetett ebben. Fölnőttek a fölnőtteknek, a fölnőttek a gyerekeknek, mindenféle változatban élt a mese. A valódi, valóságos történetekbe is mesei elemeket illesztettek a fölnőttek is, az elmondottakban egyszer csak megjelent valamilyen mesevilágból származó elem, ami biztos nagy hatással volt rám. Ezenkívül sokat olvastam gyerekkoromban, és nagyon szerettem a meséket, a népmeséket máig is nagyon szeretem. Valószínű, hogy ilyesféle vonzódás is vitt a mese felé. Másfelől viszont, akármilyen furcsán hangzik, a vershez a mese áll közelebb, itt a nyelvi megoldások sokkal pontosabbak. (Nagyon bosszant, amikor elmondják egyik mesémet, és átalakítanak benne egy mondatot, az nagyon nem tetszik, mert annak a szövegnek megvan a szabályos ritmusa.) Egyszer csak elérkeztem addig a pontig, hogy a novelláim és a meséim nagyon közel kerültek egymáshoz, és tulajdonképpen egyik-másikról nem is igen lehet eldönteni, hogy melyik műfajba is soroljuk. Hát így lehetett.

– *A paraszti világban valóban gyakori az, hogy egy történetet elmondanak, s abba a beszámolóba a legtermészetesebb módon szövődnek bele a racionális ember számára irracionális elemek. A természetfölötti világnak egy olyanfajta együttállása látható ebben, ami máshonnan nézve szét van szállazva... A mesében az elbeszélés és a költészet így tud keveredni, az epika és a líra, s ez láthatólag neked nagyon kézre álló dolog. Nem tudtam, persze nyilván sejtettem, hogy próbálkoztál költészettel, de ha valaki rejtekező költő a mesékben, nem gondolkozik később mégis azon, hogy kötetet írjon versekből? Egyébként a meséidben is vannak versek...*

– Azért nagyon vigyázok, hogy ezek elég abszurd szövegek legyenek, nehogy megvadjon valaki, hogy azzal kacérkodom, amihez nem értek.

– *A játékoságról is beszélünk, amikor a meséről szólunk. Látszólag egy kérdésnek nem túl sok, ha azt kérdezem, hogy miért fontos a játékoság, mit tud kifejezni, van-e funkciója, vagy csak fakad belülről? Úgy tűnhet, olyan ez, mintha azt kérdezném, miért fontos számodra a levegő? Akinek ez evidens, az mit válaszolhat erre? Ám ha körülnézünk, azt látjuk, hogy létezik egy másik embertípus, lehet, hogy ők képezik a többséget, akikben annyi játékoság sincsen, mint egy hintalóban. Hogy vélekedsz erről?*

– Nem is mindenki szereti azt, amit írok. Azt a történetet szoktam elmesélni, amikor a bátyám ikergyerekei második osztályba jártak Mohácson az általános iskolában, és észrevették, hogy az olvasókönyvükben van egy mesém, a *Lyukas zokni* című kis opusz. Nagyon várták már, hogy odaérjenek, és előálljanak vele, azt bizony az ő nagybátyjuk írta. És amikor a tanító néni rálapozott a mesére, azt mondta, na, ez hülyeség, ezt nem olvasuk. Akkor a gyerekek egy életre úgy gondolták, talán mégse igazi író a nagybátyánk. De mindezt természetesnek tartom, mert valóban nincs mindenkiben játékoságra való hajlam, magam meg úgy gondolom, hogy van a világnak egy kicsi kis területe, amelyben elfogadható irodalmi műveket tudok alkotni. És ehhez hozzátartozik a belső derű. Hogyha az nincs, akkor nem is tudok írni. Néha még azt is kétségbe vonom, hogy író vagyok. Mert az író kap egy feladatot, és azt gyorsvonati vagy esetleg személyvonati sebességgel megírja, zseniális művet tud belőle létrehozni. Nekem meg ez az amatőr-módi marad: csakis azt, ami nagyon belülről jön, és csakis azt, amit ennek a derűnek a gömbjén belül csinállok, mert ha ebből ki akarok lépni, egyszer csak kiderül, hogy nem jó. Legyen elég annyi, hogy a saját korlátaimmal nagyon is tisztában vagyok.

– Az embert abban a világban, amelyben él, mindig nagyon szoros szabályok, törvények szabályozzák. A novella, és még inkább a regény, azt képes megmutatni, hogyan lehetnének a dolgok. Kundera írja, hogy a regény a lehetséges világ. A létezés több, mint a van, mint a realitás. Mert a létezés a realitásnak, az éppen fönállónak és az elgondolható dolgoknak az egyítése. És ilyen értelemben a játékosság mindig ezekbe a potenciális, lehetséges világokba tudja az embereket elvinni, végső soron a szabadságát növeli az olvasónak, amikor abból a szűk cellából, amelyben él, kiszabadítja...

– Igen, én arra gondoltam, hogy a műveimben a fantázia éppen olyan kézzel fogható valóság, mint a valóságosan megésett történetek, és ennek a vegyülékéből áll össze, amit írok. De hát az élet is ennek a vegyülékéből áll össze, mert nem mindegy, hogy valaki lelkeleg miképpen viszonyul az őt körülvevő világhoz, hogy miben hisz, miben nem hisz, már ezek is nagyon bonyolult dolgok. Hogy sztereotípiát mondjak, végül is a művészet, úgy is meg lehet fogalmazni, az Isten felé való törekvés, ami kinyilvánítja azt is, hogy a dolog elérhetetlen, mert teljesen közel úgyse juthatsz hozzá, csak próbálkozhatasz. Valami ilyesmi...

– Most a tájról kérdezlek. Az erről való gondolkodás mélyen gyökerezik abban a hagyományban, amelyet a Sorsunk indított el Pécsen. Valamivel te is kapcsolódsz hozzá, a te élettörténetedből is következik, és ezzel nagyon sokan foglalkoztak a Sorsunknál, igencsak különböző emberek is, mint Hamvas Béla vagy Mészöly Miklós. Mészöly a maga analitikus gondolkodásával beszélt erről a tájról, Szekszárdról és környékéről, Hamvas egészen más módon, spekulatívabban. Hogyan és miben jelenik meg a táj szelleme, a maga olyan létező valósága, amely akkor is van, ha nem fizikailag létezik. Hogyan lehetséges ebből univerzális, mindenki számára érvényes művészetet létrehozni, az univerzalist meg a lokálist úgy kapcsolni össze, hogy ez ne provinciális legyen?

– Ennek mély filozófiai áttételeit soha nem gondoltam végig. Azt tudom, hogy nagyon mély és erős hatással van rám ez a táj, méghozzá a Dunántúlnak ez a különleges része, a Mezőföld, a Sárvíz és a Sió mellett, ami valamikor nagy mocsár volt, nagyjából sík, és rögtön mellette kezdődik egy varázslatos dombvidék. Mélyen hatott rám ennek a mocsaras vidéknek a hihetetlen életereje, hogy azt gondolod, leböksz benne egy kis ágat, az pár napon belül kiterébélyesedik. Akkor érzem ezt igazán, amikor a Földközi-tenger partvidékén meg Szerbiában, Görögországban a száraz dombokat nézem a csenevész bokrokkal. Nekem fizikai fájdalmat okoz, ha ilyen helyre kell mennem. Magyarországon is van ilyen hely, a Balaton-felvidéknek egy része, azt nem szeretem. És nyilvánvaló, ez mélyebben is hatott rám, ezeknek a dombhajlatoknak az egészen csodálatos világa és rejtőzködése, ahogyan a falvainkat építették az őseink, hogy mész, mész a dombok között, nem látsz semmit, és egyszer csak eléd tárul egy falu. Már ott van a lábad előtt, és akkor veszed észre, ebben van valami a rejtőzködésből. Bizonyára, ha valaki alföldi, sík vidéken él, annak más lesz a világról való elképzelése, meg annak is, aki égig érő hegyek között él. Azt gondolom, hogy ez valamiféle okozati összefüggésben van azzal a derűvel, amiről beszéltem, meg ahogy én elképzelem a saját írásaimban ... hogy ez ennek a tájnak is köszönhető.

– Bertha Bulcsu kérdez az említett interjúban a pusztáról, Alsó-Rácegrespusztáról, ahol felnőttél. Azt kérdezi, hogy a puszta nosztalgia-e, s te azt válaszolod, nem, dunántúli létélmény. Majd azt is mondod, hogy amikor elutazol mellette vonattal, úgy érzed, ha leszállnál, azonnal közejük tartoznál. Aztán rögtön tisztázod, hogy ez nem nosztalgia, mert közlöd: De nem így van. Hogy ez nem lehetséges már, nem volt az már hatvankilencben sem...

– Persze, most meg aztán végleg nem létezik. Mert ez az Alsórácegres-puszta, ahol én laktam, az már a testi valóságában nem létezik, mert lebontották, részben magától összedőlt, puszta, gázos hely manapság. De bennem éppoly elevenen él, mint gyerekkoromban. S a gyerekeknek nem győzöm elmondani, amikor a szülőföldről kérdeznek, hogy természetesen beletartozik az a táj, amiről az előbb beszéltem, beletartozik az az

épületcsoport is, ami gyerekkoromban létezett, beletartoznak a fák, de legfőképpen az a közösség, amelyben fölnőttem, ami természetesen nincsen. Azt gondolom, hogy talán az én korosztályom, meg az eggyel idősebb korosztály volt a világtörténelemnek az a nemzedéke, amely a saját élete során a legnagyobb változásokon ment keresztül. Amikor elkezdtem iskolába járni, még láttam gyereket, aki palatáblára palavesszővel írt, és most már a számítógépnél tartunk, és ezt mind egyetlen emberöltő alatt, legalábbis egyetlen élet alatt tapasztalom meg, nem beszélve az erkölcsi változásokról, de minden robbanásszerűen változott. Az a közösség, amelyben megtanultam a nyelvet, egy viselkedési formát, az bizalomra épülő közösség volt. Valamiféle elképzelésem is van arról, hogy milyen közegben jó élni, milyen szellemi közegben, ez azért megvan bennem, természetesen, és tudom azt, hogy mi nincs meg. Azt is tudom, hogy a visszavágyás nagy marhaság. Amikor az ÉS-be kerültem, akkor egy szobában ültem Nagy Lászlóval, aki ugyanúgy a paraszti világból származott, mint én, és amikor már nagyon elegendő volt a városból, előadtam neki, hogy fogom magam, és hazamegyek a falumba, apám falujába, mert a puszta már nem mehettem volna. Akkor ő szelíden elmagyarázta, hogy a dolog miért lehetetlen. S eszembe jutott, hogy pécsi újságíró koromban szóltak, hogy Szentlőrincre hazajött egy öreg sváb Amerikából, aki évtizedeket élt kint, a családjá itt maradt, csináljak vele egy beszélgetést. Elmentem Szentlőrincre, egy pince mellett ültünk a nagy diófa alatt, az öreg sváb arca teljesen amerikaivá változott, a fogsora is olyan volt, mint az amerikaiaknak. Előadta, hogy „tudja, Kanadában dolgoztam, és amikor már kicsit összeszedtem magam kint, akkor sikerült építenem egy házat, ültettem egy fenyőt, és szabad időmben kiültem a fenyő alá, és mindig ez a diófa, meg ez a pad, ez járt az eszembe. És csak szorongott a szívem... És tudja, most mi van? Itt ülök a diófa alatt, és mindig arra a fenyőfára gondolok”.

A múltkor mentem hazafelé, autóval, pont ezen a mezőföldi részen, ahol tavacsok vannak, valami lobogó zöld az egész, éppen tavasz volt, és valahogy belém ütött, hogy minden, ami elmúlt, megvan. Nincs ok panaszra, ez a közösség meg azok az öreg emberek meg azok a gyerekek, akik között én éltem, bennem most is élnek, és annyira van szükség, hogy Alsó-Rácegrespusztát elnevezem Rác-pácegresnek, ami akkor Illyésileg föl van emelve a föld fölé, és akkor az az enyém már úgyis.

– És persze a nyelv nagyon fontos összetevő. Talán az első kötetemben írod, hogy ha valamire büszke vagy, akkor azok az innen származó szavak, és felsorolsz néhányat...

– Amiért megkaptam a beosztásomat Faragó Vilmostól, aki írt erről egy kis kritikát, s úgy látszik, nem tetszett neki. De az a helyzet, hogy máig is hálás vagyok a sorsnak azért, hogy ott nőttem föl...

– A nyelvi gazdagság valódi gazdagság. Ha például az ember tudja a fák neveit, amikor az erdőben jár. Ha nem, akkor egy erdőt lát általában, ami elég furcsa dolog. Sajnos egy csomó efféle elfelejtettem a regölyi gyerekkoromból, de ami megvan, az nagyon fontos.

– Egyesek azt mondják, nem kell olyan szavakat használni, amiket a gyerek már nem ért meg. De hát vannak bizonyos instrumentumok, amelyeknek van neve, s ha ezekről beszélek, akkor muszáj megneveznem őket. Nézzé meg a gyerek a lexikonban, vagy találja ki... Rákosi Gergely barátom, aki hihetetlen gyorsan földühödő ember volt, egyszer azon ordított, „azt írja ez a hülye, hogy: és akkor itt átrepült egy madár! Madár! Hát miért nem írja meg, hogy milyen madár?!” – talán ez is túlzás, de egy változata annak a fel fogásnak, hogy jobb a dolgokat nevükön nevezni.

– Számodra egyébként a földrajzi közelség, élmények hasonlósága és egyéb párhuzamosságok okán, Illyés Gyula adott-e példát valamiképp, volt-e hozzá valamiféle viszonyod?

– Illyést én mélységesen tisztetem, máig is, és nagyon büszke vagyok rá, hogy láthatam azt a világot, ahol ő gyerek volt, és amiről a *Puszták népét* írta. Az egész életművében benne van ez a táj, ám a mi viszonyunk elég furcsán alakult. Illyés meglátogatta a *Jelen-*

kort. Én voltam a szerkesztőségben a legfiatalabb, ott ültünk, bejött Gyula bácsi, és akkor egyszer csak Pákolitz fölkiáltott, és rám mutatott: ez a gyerek meg rácegresi. Egészen pontosan nem emlékszem, de biztos, hogy amilyen kis krakéler voltam, rögtön mondtam, hogy alsó-rácegresi. És ettől kezdve Gyula bácsi olyan lett, mint egy jéghegy. Hosszú-hosszú ideig próbáltam megfejteni, hogy mire gondolhatott, miért keltett ez benne ellenérzést, mert azt, hogy én ki vagyok, nem tudhatta. Akkor vagy három-négy novellát írhattam, ezekről ő nem tudhatott. A családomat, gondolom, nem ismerhette, mert mi sokkal később kerültünk oda, mint ők. Semmilyen kapcsolatban nem voltunk, és ezek után soha nem is kerestem, de mindig nagyon tiszteltem és becsültem őt. Igen szemérmes ember volt, a családi ügyeiről, azt hiszem, először a *Beatrice apródjaiban* írt. Később aztán halottam azokat az ócska történeteket, amelyeket a családjáról meséltek az ottaniak, ezekről korábban egy árva hangot sem tudtam. De amikor megismertem ezeket, úgy gondoltam, menjenek a fenébe a hülye történeteikkel: annyira nem szeretik, hogy valaki kiemelkedik közülük, hogy ócska történeteket találnak ki róla. Arra gondoltam később, hogy ő mindezekről tud, és azt gondolja, hogy én is tudom... Na, hát így történt a dolog. Semmi gondunk nincs egymással, amit az intézőkről írt, az nekem nem tetszik, de jóval korábbi időszakról írt. S hogy az én apámmal kapcsolatban ez teljesen nem igaz, ez abból látszik, hogy mi nyugodtan éltünk tovább a pusztán a földosztás után, amikor már apám is kétkezi munkás lett, és soha semmitől nem kellett tartanunk, mert nem történt a korábbi időben sem semmi atrocitás. Úgy voltunk Illyés Gyulával, hogy a rácegresi iskolában több Illyés-verset olvastunk, mint másutt, mert mégiscsak oda való volt, tudtuk, hogy van egy nagy írónk. Később leírtam a saját magam számára, hogy mik lehetnek azok a dolgok, amiért ilyen jéghegy lett belőle, még azon is gondolkoztam, hogy esetleg apámmal lehetett valami konfliktusa.

– *Hogy mégiscsak ismerté?*

– Gyula bácsi az *Ebéd a kastélyban* című könyvében ír Erika grófnőről, aki a fiatalabbik Apponyi gróf felesége volt, és kiderül, Erika is egy falusi gépész-kovácsnak volt a lánya, csak hát táncosnő lett. Aztán először elvette egy Esterházy, és utána, amikor ez a házasság megszakadt, akkor elvette a mi grófunk. Erika az úgynevezett fölszabadulás után egy darabig ott élt Fölső-Rácegresen, akkoriban lehetett neki valami kapcsolata apámmal, apám úgyszintén nem ment a szomszédba ezért-azért, ha nőkről volt szó. S az is lehet, hogy Gyula bácsinak is volt valami kapcsolata ezzel az Erikával, és esetleg Erika panaszkodott az apámra, vagy mondhatott rá valamit. De hát ez annyira csak fikció, hogy inkább nem is beszélek róla.

– *Nem is derült ki soha, pontosan.*

– Elvagyunk így Gyula bácsival, mint olyan íróval, aki hatalmas örömet okozott nekem, amikor a *Puszták népét* elolvastam. Kevés ember olvasta ilyen testközelből azt a könyvet, mint én, aki mindent ismert, amiről Illyés ebben a művében írt. Akkor jöttem rá, hogy az irodalomnak az egyik nagyon fontos feladata az, hogy amit a saját életében benne élő ember érez, és nem tud kimondani, azt valaki kimondja helyette, s akkor az olyan, mint egy csodálatos ráतालálás. Ezt végigéltem a *Puszták népével*, és ezért csak hálás lehetek a mesternek.

– *Hadd kérdezzek még néhány emberről. Az egyik Csorba Győző, akiről az előbb mondtad, hogy szigorú volt, ezt még én is láttam, hallottam, hogyan igazodtak hozzá. Te az „órakulum” kifejezéssel illeted a '69-es interjúdban. Mi volt benne jó és hogyan, túl a szigorúságon?*

– Ahogy mondtad, szigorú volt, nem ismert kegyelmet se erkölcsi, se esztétikai téren, ezen kívül azt is tudtad róla pontosan, hogy ha már ilyen mélységben foglalkozik veled, akkor azt azért teszi, mert egyfelől szeret, másfelől meg látja azt a lehetőséget, hogy amit mond, az nem pusztába kiáltott szó, hanem valamilyen folyamatot segít elő, magyarul: nem tartott tehetségtelenségnek.

– *Korábban azt hitted, nem kedvel igazán. Talán, mert nem tudtad, hogy ilyen a természete?*
– *Úgy van, igen. Meg kellett ismerni. Szó sincs arról, hogy Győzővel állandóan irodalmi kérdésekről beszélgettünk volna, hanem nagyon is hétköznapi dolgokról nagyon jóízű beszélgetéseket folytattunk. Ezenkívül ismerte nem csak a város irodalmi múltját, hanem azt is, amiben ő benne élt fiatalkorában, olyan jókat hallhatunk tőle.*

– *Fordításokról, különböző irodalmakról...*

– *Persze. Egyszer valamiért bent voltam nála a könyvtárban, és közben megjött Kardos Tibor, Győző mondta, hogy nem kell elmennem, csak maradjak. Végighallgattam a beszélgetésüket. Nem tudom már, hogy kit akart vele fordíttatni, csak arra emlékszem, hogy Petrarca jött szóba, s az, hogy amit Petrarca abban a bizonyos szonettjében leír, ma már mind közhely. Kardos magyarázta Győzőnek, hogy úgy kell ezt a ma már közhellyé vált verset lefordítani, hogy érezni lehessen belőle, ezt először mondja ki valaki. Ez mélyen megmaradt bennem, és az is, hogy Győző utána dödögött, mit képzelsz, hogyan lehet ezt megoldani, de biztosan megoldotta. Nagyon jó volt vele együtt lenni, nagyon jó volt, hogy ő ... a mester.*

– *Azt is írod vagy azt is mondd, hogy Tüskés Tiborral nem volt konfliktusmentes a kapcsolatok, mert ő olyan, mint a neve...*

– *Igen, állandóan valamilyen összeütközés volt közöttünk, olyan apróságok, hogy akkor most ki van-e szedve már a mit tudom én micsoda, és miért jobbra tettem, és miért balra tettem. Gyakran elmesélem azt a történetet, amikor, azt hiszem, Mészölynek valamilyen írását tárgyalta a szerkesztőbizottság, ott volt Győző, Pákolitz, Bulcsu, Tüskés meg én, arra emlékszem, hogy ennyien voltunk, és már túl az első pártbizottsági letoláson, és mindenféle szocializmusellenes vádakon. Mindenki elolvasta a dolgozatot, mindenki látta a szerkesztőségben, hogy nincs a szocializmusban olyan pártvezető, aki ne hördülne föl, és akkor Tibor kérdezte, hogy betegyüek-e a lapba, vagy ne tegyüek be. Szavaztunk, és mindenki azt mondta, hogy ne, várjunk még, mert voltak ideológiai enyhébb idők, meg szigorúbbak, és amikor enyhébb lett, akkor be lehetett valamit csúsztatni, ha meg szigorúbb, akkor nem. Valamennyien úgy szavaztunk, hogy ne, de Tüskés egyedül igennel. Benne is volt a következő lapszámában, ő vállalta érte a felelősséget. Engem kidobtak ugyan, de nem azért, mert én voltam a főellenség, hanem én voltam a szerkesztőségben a legnélkülözhetőbb. Mert tördelő voltam, meg a legfiatalabb is. Azért rúgtak ki, hogy a helyemre tehessenek valakit, akiről úgy gondolták, hogy majd gatyába rázza politikailag a szerkesztőséget. Csakhogy én, mint a megfelelően ostoba ember, ezt nem tudtam fölfogni, és nagyon háborogtam. A *Dunántúli Napló* adta ki a *Jelenkort* is, az volt a kiadója. Az igazgató behívatott, és azt mondta, mivel a *Dunántúli Naplónál* nem végzem el rendesen a feladatomat, ezért nem engedélyezi, hogy félállásban a *Jelenkornál* legyek. Ott még ki is mondtam nagy dühömben, hogy akkor inkább a félállást választom, erre csak röhögtek, hogy ja, kérem... Akkor aztán mély elhatározással alakult bennem az, hogy nekem innen el kell mennem...*

– *Az a szöveg Mészölynek Az ablakmosóhoz írt kommentárja lehetett, a drámájához, az volt nagyon rázós szöveg. Csorba Győző azt akarta, hogy a szerző éppen hogy kenje el a dráma keménységét, erre épp ellenkezőleg, hangsúlyozódtak dolgok, '63 végén jött le két részletben a *Jelenkornban*.*

– *Hatvannégyben engem ki is passzíroztak a *Jelenkornból*, Tibor valamelyik könyvében, talán épp a Mészölyvel való levelezésben van benne a pontos dátum...*

– *Igen, Pintér Zoltánt hozták a helyedre, aki aztán nekünk marxizmust tanított az egyetemen. Kritika-rovatot akartak vele csináltatni, hogy akkor majd ő az írásokat hozza, és majd megfelelő lesz a párthoz való viszony.*

– *Igen, akkoriban kezdtem el szervezni magamnak, hogy eljöhessek. S mivel azok a barátaim, akik velem együtt végeztek, vagy velem együtt jártak újságíró szakra, a *Magyar**

Ifjúságnál dolgoztak, ezért oda törekedtem, de mondom, az ellenségeimnek nagyon sokat köszönhetek. Valaki ezt meghallotta pécsi jóakaróim közül, hogy hova igyekszem és azonnal megfűrt, ámde írtam egy irodalmi riportot a cigányokról, és amiatt bementem az ÉS-be, ahol megkérdezték tőlem, tudok-e tördelni? Egy vidéki lapnál? Meg egyébként is, a *Jelenkort* én tördeltem, mondom, hogy persze, merthogy kéne nekik egy fiatal tördelő, aki az íráshoz is ért. Ilyen álomszerűen kerültem be a *Magyar Ifjúság* helyett az *Élet és Irodalom* szerkesztőségébe, ami nem volt egyszerű dolog akkor.

– *Mi vonzott még abban a pécsi közegben? Nem csak az írók, azt is mondtad, volt más oka is, hogy jól érezted magad a városban.*

– Persze, benősültem a Pécsi Balettbe, tehát az egész Pécsi Színházzal eleven kapcsolatom volt. Ott voltak aztán a városban a festők, Lantos Feri, Martyn, Kecskeméti Kálmán akkoriban jött le Pécsre, s ott dolgozott. A könyvesboltokkal is eleven kapcsolatunk volt, általában Pécsen az volt a természetes, hogy az emberi kapcsolatok voltak igen vonzóak. Hogy a város nagyon szép, ezt az ember csak utólag gondolja. Hogy milyen varázslatos tájban éltem gyerekkoromban, akkor derült ki számomra, mikor Székesfehérvárra kerültem iskolába tíz éves koromban, s az egyik tanárunk elvitt bennünket kirándulni, és ott pontosan olyan tájban álltunk, amilyenben laktam. S amikor azt mondta, látjátok, milyen gyönyörű, akkor én néztem mint a hülye, hogy mi a gyönyörű ebben, mert hát nekem ez volt a természetes.

Pécsen is megvoltak ugyanakkor a piszkatúrák, amik az ottani írópalántákat, íróféleségeket érték, mert ott volt a kulturális megbízottja a pártbizottságnak, a városi tanácsnak, a megyei tanácsnak is, mindegyik akarta éreztetni, hogy itt azért mi vagyunk a főnökök. Elmeséltem már, hogy amikor a kis helyi, középszerű novellácskámat megírtam arról a városszéli házról, ahol álarcosok gyülekeznek, behívtak a rendőrségre, hogy mondjam meg, hol volt a ház. A nőgyeimet a fejemre olvasták állandóan, hol voltál, mit csináltál...

– *Volt tehát szűköség-érzés is benned. Egyfajta Hassliebe, szeretet-gyűlölet viszony...*

– Igen, abban a könyvben elmeséltem, hogy az egyetemi gyakorlatom első részét Nyíregyházán töltöttem. Oda is pontosan ugyanúgy éjszaka érkeztem meg, mint ahogy Pécsre, és csak annyit tudtam, hogy van egy ház, ahol több lakó van, és nekem valahol ott van albérletem. Ezt már elintézte a szerkesztőség, de nem tudtam, melyik ház lehet, becsöngettem hát az egyikbe. Kijött egy pasas, és ordította velem, hogy mi a francért őhozá csöngetek be. Miután ezt letudtuk, megmutatta, hogy hova kell mennem. Ezzel az emberrel nagyon jó viszonyba kerültem később, ezzel az ordítózóval. Ugyanez történt Pécsen, a Sörház utca 12-ben volt a *Dunántúli Naplónak* egy legényszállása, „bikaszállónak” hívták. Az udvar hátsó részében volt egy szoba, de a kapu be volt zárva. Öt vagy hat család lakott a házban. Találomra megnyomtam az egyik csengőgombot. Kijött egy úr, őrült udvarias volt, megmutatta, merre menjek. Elköszöntünk, soha semmilyen viszonyba nem jutottam vele a köszönésen kívül, és ezt a két történetet mint Nyíregyháza és a pécsi polgár viszonyulását szoktam emlegetni. Főleg a sok vekzálásból lett elegendő, a *Dunántúli Naplónál* is elég sok jutott, és ez nagyon megviselt. Természetesen hozzá kell tennem, hogy a *Dunántúli Naplónál* voltak olyan emberek, mint Báling Jóska, aki most lett nyugdíjas, olvasószerkesztő volt, nagyon rendes ember, fantasztikusan sokat tanultam tőle. Ott volt Rab Feri, nem is tudom, mi lett volna, ha ő nincsen, nagyon tehetséges is volt, nagyon rendes ember is, meg Pálincás Gyuri... De hát, így volt a sors megírva, hogy el kellett mennem, s éreztem, hogy Bulcsu is el fog menni. Gondolom, neki is voltak ilyenféle szorongásai, így aztán nem sokkal később ő is lelépett. Csak Hallama Böske maradt ott, de azt hiszem, ő valamilyen főnök is lett a lapnál, talán főszerkesztő-helyettes.

– *Tüskés Tibor annak idején az első novelláskötetéről írta, hogy Mándy hatását érzi a novelláiban. Kit tartottál indulásod idején a mesterednek?*

– Nem tudom, Mándyt miért emlegeti, nem hiszem, hogy olyan sok Mándyt olvastam volna. Tudtam, hogy nekem leginkább Tamási Árontól kell megszabadulnom, meg Feke-te Istvántól, mert gyerekkoromban rengeteget olvastam őket, és szemmel láthatóan ott volt a kezük nyoma az írásaimon. Ők voltak azok, akik nagyon mélyen hatottak rám, később Faulkner, nagyon erőteljesen. Portisch Lajossal csináltam egyszer egy interjút, és megkérdeztem tőle, ki volt, aki nagyon hatott rá? Elmondta, hogy minden korszakára másvalaki: amikor elkezdett sakkozni, akkor X, amikor már nagymester lett, akkor Y. Így van az irodalomban is, az elején különböző emberek mély hatást gyakorolnak rá, aztán ez változik.

– *A '69-es interjúban azt mondtad, hogy a franciák valamiért idegesítenek, az amerikaiakat és az oroszokat szereted, különösen Faulkner-t. Bertha Bulcsu leírja, hogy egy Hemingway-kép van a könyvespolcodra tűzve. Aztán Hrabal Tánccórák idősebbeknek és haladóknak című kötetét említéd cím szerint is.*

– Most is nagyon szeretem.

– *A nyolcvanas években Hrabal kultikus szerző lett az én generációmban. Most miket szeretsz olvasni?*

– Az elmúlt tíz évben alig volt olyan időszak, amikor ne Arany Jánossal foglalkoztam volna, és minden olyan könyvet, ami róla szól vagy vele kapcsolatos, próbáltam felkutatni, megvenni, előkurkászni a kritikai kiadásait is. Volt egy időszak, amikor a nyelvújítással foglalkoztam, hogy melyik szavunk kinek köszönhető, és ez hogyan alakult történetileg. De gondolom, te mégiscsak a kortárs irodalomra akarsz kilukadni. Vannak barátaim, akiknek újraolvasom a műveit, ahogy Bulcsút is újraolvastam, és meg kell állapítanom, hogy ritka nagy novellista volt, ezek a kis írásai zseniálisak. Az interjúk is nagyon jók. Most hogy Szakonyi Károly összes művei megjelentek, azok is nagy örömet okoznak. A fiatalabbak közül kedvelem Háy Jánost. Esterházy Pétert is szeretem. Elég sok fiatalot olvasok, mert hoznak verseket, prózát, mesét főleg.

– *Szoktál valakit segíteni, beajánlani?*

– Bizonyos emberek néha megragadják a figyelmemet, mert akiről kiderül, hogy nem tudok róla jóformán semmit, akkor szégyenkezve elolvasom, hogy mit is csinált.

– *Van egy megjegyzése Tiiskésnek, hogy ami benned változatlan az nagy szíved és derűs kedélyed, ugyanakkor, ha az ember a mesenovelláidat olvassa, akkor ott van például Berzsián, aki igen-csak földühödik olykor. Aztán ott van a Szegény Dzsoni és Árnikában a király, akinek el kellett számolnia ezerig, ha dühbe gurult, és mindenki futott mindenfelé. Állítólag, nyilván fiatal korodban különösen, szeretted zavarba hozni a közönséget. Talán Siklóson egy író-olvasó találkozón lepetted meg a hallgatóságot azzal, hogy amíg nem kerül az asztalra egy kancsó villányi vörös, addig itt nem lesz semmiféle beszélgetés.*

– Mindent azért ne higgy el, mert nagy legendagyártás folyik, persze lehet hogy valami igazság van benne. Bulcsu főleg nagy legendagyártó volt, és mivel nagyon sokat voltunk együtt, mindig figyeltem, amikor ilyen történeteket mesélt, hogy a dramaturgia szabályai szerint hogy alakul és terebélyesedik a dolog. De biztos mindennek van alapja, lehet, hogy ilyenek is előfordultak. Berzsián és a nagy harag, azért ez derűvel meg humorral van előadva. Amikor kilépek ebből a derűből és a dolog tragikus lesz, akkor mindig valami rossz eredmény születik. Van ez a kis mesém, *A kislány, aki mindenkit szeretett*, amelyben az állatokat lelövi a vadász. Számtalan kérést kaptam, hogy változtassam meg a mese végét, és érzem is, nem szép tőlem, hogy tragédiába torkolltattam valamit, de sajnos nem lehet megváltoztatni, mert az élet nem csupa napfény.

– *Mi dolgozol most?*

– A gyerekkorom táján piszmozgok. Azt még nem tudom megmondani, hogy ebből tulajdonképpen mi lesz, de remélem, hogy kialakul valami. Vagy pedig elsüllyesztem, mint eddig is néhány szöveget azzal, hogy ezt magamnak írtam.

– Mégis, milyen műfajban?

– Van benne visszaemlékezés is, de fikció, valamint kommentárszerű írás is. Mintha azért íródna, mintha arra lennék kíváncsi, hogy milyen gyerek is voltam én tulajdonképpen, és ennek van-e közérdeklődésre számot tartó értéke. Erről halvány fogalmam sincs, de most ez érdekel, ezzel foglalkozom. Tulajdonképpen egész munkásságom során ezzel foglalkoztam, csak most valamilyen más aspektusból. Lehet, hogy az ember ahogy öregszik, kezdik a mélyen elhallgatott dolgok is érdekelni, és azért ilyen nehéz még beszélni is róla, mert ez már a magánszférába is annyira belenyúlik, hogy nem tudom, mi lesz veled, mindenesetre szeretném leírni.

– Amikor ezzel koncentráltan foglalkoztál, találtál olyan dolgokat, amiket korábban szinte már eltemettél a tudatod mélyére?

– Könnyen lehet, hogy ami előjön, annak volt már valamilyen vonatkozásban kapcsolata olyasmikkal, amelyeket már leírtam, csak most ezt valahogy mélyebben szeretném kidolgozni.

– Mondanál erről valamit?

– Nem. Még ez is sok, amit neked elmondtam. Amikor a *Csillagmajor* című könyvemet írtam, megjelent belőle egypár novella, és Gárdos Péter filmrendező – aki később meg is csinálta ezt a filmet a három novellából, tavaly volt a filmszemlén, a *Porcelánbaba* – fölött, és a kéziratban levő művemet elolvasta. Kérdezte, akarok-e hozzá valamit írni. Azt feleltem, igen, most próbálkozom valamivel. Mondjam el, hogy mi ez. Nem mondom meg, mert ha elmondom, akkor nem írom meg. Addig erősködött, amíg elmondtam. Ennek több mint tíz éve, és azóta sem írtam meg a történetet, mert nem kellett volna elmondanom. Azóta hallgatok. Majd ha kész lesz, akkor bárki elolvashatja, mondhat, amit akar, akkor már nem érdekel, mert megvan.

Azok a régi szép idők...

A napokban megállított az utcán Mitzki Ervin, aki 1990-ig a pécsi napilap, a *Dunántúli Napló* főszerkesztője volt, és azt mondta: – Szomorú vagyok. Tudod, hogy abból az időből, amikor együtt dolgoztunk, már csak hárman élünk? Te meg én itt, Pécsen, Lázár Ervin meg Pesten. Arató Karcsi, Bárdosi Németh János, Bertha Bulcsu, Csorba Győző, Pákolitz Pista, Pál Jóska és sokan mások mind elmentek...

Melyik is volt az az idő? Milyenek is voltak azok az évek?

A pesti bölcsészkar újságíró szakáról 1958-ban egy frissen végzett, fiatal, bajszos, rokonszenves arcú ember érkezett a pécsi napilaphoz, Lázár Ervin. Egy későbbi novellájából idézem: „kerek arcú, akinek mongolos, kissé lágy vonású arcán a kegyetlenségnek nyomát sem lehetett látni”. A mezőgazdasági rovatba osztották be.

Ez volt az az idő, amikor a forradalom leverését követő hullámvölgyből próbált kievickélni és ismét újjászerveződni a pécsi irodalmi és szellemi élet. A *Dunántúl* című folyóiratot a gyászfejléces 19–20. szám után 1957-ben betiltották, szerkesztőjét, Szántó Tibort letartóztatták, a helyben élő munkatársak egy része felszívódott, Budapestre költözött. Ebben a légritka térben indult újra az irodalmi élet, jelent meg az új folyóirat, a *Jelenkor*. Első száma 1958 őszén látott napvilágot. Kinevezett főszerkesztőjét, Mészáros Ferencet, akit csak „Sanda Mészárosnak” hívott a helyi folklór, üzelmei miatt csakhamar leváltották. A folyóirat mellett működő lektorátus vezetőjeként már a kezdetektől részt vettem a lap szerkesztésében, majd a Pécsen élő írók bizalmából a megyei tanács kiadásában megjelenő folyóirat szerkesztésével bíztak meg.

Íde, a *Jelenkor* szerkesztőségébe hozta el Lázár Ervin az első novelláit. Abban az öt évben, 1959 és 1964 között, amikor a *Jelenkort* szerkesztettem, Lázár Ervinnek kilenc elbeszélése és két cikke látott napvilágot a folyóiratban. Ebben az időben, 1964-ben jelent meg első önálló könyve, *A kisfiú meg az oroszlánok*. Amikor első novelláskötete, a *Csonkacsütörtök* 1966-ban megjelent, ugyan már Pesten élt, de ebbe a kötetbe is bevette négy „pécsi” írását. Első – és eddigi egyetlen – regénye, *A fehér tigris* is (1971) át meg át van szöve pécsi motívumokkal. A regénybeli tér – mintha a Széchenyi tér lenne... A Sárkány Szálloda és a kávéház pedig – a Nádor...

Amikor először találkoztunk, én még harminc sem voltam, Lázár Ervin pedig hat évvel fiatalabb nálam. Ebben a korban hat év különbség még elég nagy idő. Én a gimnáziumi katedra mögül érkeztem az irodalmi folyóirat szerkesztőségébe, Lázár Ervin jóformán az egyetem padjából lépett egy vidéki napilap redakciójába. Közvetlen emberségét szerettem, tehetségét, gazdag élettapasztalatát becsültem, írásait szívesen közöltem. Egyszer egy harmincflekkés elbeszélést

hozott. Némi halasztás és huzavona után a *Ha okos vagy, mint a kígyó* is megjelent a lapban tizenhét, *petit*-vel szedett oldalon, sőt Arató Károllyal az elbeszélésről „fölfedező” reflexiót is írtam a lapba.

Amikor most a „régi szép időkre” gondolok, az emlékek raja rebben föl bennem. Melyiket idézzem? Melyikre emlékezzem?

A *Jelenkor* indulásától kezdve – miként az előd *Dunántúl* a lefejezését megelőző évben – kéthavonta jelent meg. Törekvéseink és küzdelmeink eredményeképpen 1963 januárjától valóban *folyóirattá*, havonta megjelenő irodalmi és művészeti lap-pá vált. Kezdeményezéseimre a szerkesztőség is átalakult, és Bertha Bulcsuval és Lázár Ervinnel kibővült. Bulcsu a prózai rovatot gondozta, Ervin „nyomdai összekötőként” a lap technikai előállításával foglalkozott, a korrektúrára, a tördelésre ügyelt. Ez még az az idő, amikor a Szikra Nyomda bádoglappal fődött asztalain Kárpáti Tibor és Spárer Ödön kézzel tördelte a lapot, és az ívek nyomása az egymáshoz illesztett, körbepárgázott ólomsorokról történt. A pontos megjelenés érdekében minden munkafázis a nyomdával kötött szerződés szerint, az írásban rögzített határidők betartásával zajlott. Illetve zajlott volna...

Közös emlékeinkből egyetlen képet villantok föl. Azért ezt, mert Ervinnek vagyok hálás érte. Azt mondom el, hogy mit tanultam meg tőle.

Készült az új szám, visszajöttek a szerzőktől a korigált hasáblevonatok, ezeket a főszerkesztő továbbította Ervinnek összehasonlításra, illetve azért, hogy a javításokat vezesse át a nyomdai példányra, majd legyen ott a tördelésnél, s a betördelt oldalakról készült levonatot hozza el jóváhagyásra a szerkesztőségbe.

A nyomdai szerződésben jelzett határidő napján vártam Ervint a szerkesztőségben. Vártam reggel, vártam délben, vártam késő délután. Másnap vagy két-három nap múlva jelentkezett. Erre mondják: „úszik a lap”. Amikor ez harmadszor vagy negyedszer fordult elő, elkeseredtem. Én vasutas családban nőttem föl. Ott ezt a szót, hogy „elfelejtettem”, soha nem hallottam. Mi történik, ha apám elfelejti a toronyban a váltót abba az irányba állíttatni, ahonnét jön a vonat? Említettem, hogy a tanári katedra mögül érkeztem a főszerkesztői székbe. Meg azt is, hogy a hat év, ami életkorban elválasztott bennünket, akkor talán soknak látszott. Meg azt is elmondhatom, hogy akkor már a lap körül gyülekező irodalompolitikai aggodalmak és küzdelmek alaposan megterhelték a munkánkat.

Elhatároztam – ezt most mondom el életemben először –, hogy dörgedelmes levelet, figyelmeztető és fegyelmező iratot küldök „beosztottamnak”. A levelet meg is fogalmaztam, de soha nem küldtem el, soha nem tettem postára, soha nem adtam Ervin kezébe.

Két nap alatt megtanultam valamit, az irodalom életében valami nagyon fontosat.

Ismerem a nagy szerkesztők legendáit. Osvát Ernő és a *Nyugat*... Sárközi György és a *Válasz*... Németh László egyszemélyes *Tanuja*... Várkonyi Nándor és a *Sorsunk*... Talán bocsánatos bűn, hogy én is ilyen szerkesztő szerettem volna lenni. (Rajta is vesztettem. 1964 nyarán irodalompolitikai bűneim miatt távolítottak el a *Jelenkortól*.)

De a folyóiratokat nem a szerkesztők írják. Az irodalmi folyóiratokat az írók „csinálják”. Bevallom, igen, akkor gőg, beképzeltség, hiúság volt bennem. Azt hittem, a *Jelenkor* „én vagyok”. Az a régen megfogalmazott és megcímzett, de

soha el nem küldött levél megtanított, hogy a remekműveket, a szép novellákat és a szép verseket az írók írják. A legjobb szerkesztő is legföljebb „bábáskodhatik” körülöttük. Ma már tudom, hogy az irodalom a művek sokasága és együttese. Ma már tudom, hogy a szerkesztő dolga a segítség, a karózás, az, hogy az alkotások megszülessenek, napfényre jussanak. A tehetséget nem „fölfedezni” kell. Az mindig jelentkezik magától. A tehetséget támogatni, segíteni, közölni kell. Ez a szerkesztő kötelessége. Az íróé pedig az, hogy a remekműveket megírja...

Kavafisz-átiratok

Iulianus, az az istentelen

Az újdonsült uralkodó a főként keresztény udvari személyzet ellen fordult, minden különbségtétel nélkül, hiszen úgylis alig akadt közöttük, aki eléggé művelt, komoly gondolkodású vagy éppen megfelelő erkölcsi tartású is lett volna.

Keresztények ide, kereszténység oda – utólag csak be kéne vallani, hogy java részük csupán a bűnök burjánzását növelte, s gyalázatos, rút szenvedélyeikkel, féktelen bűnözéseikkel megfertőzték az állam életét, sokan pediglen többet ártottak példájukkal bármely más, egyelőre becsületes pogánynál.

Keresztények ide, kereszténység oda – egyesek ugyanis derekasán megszédtek magukat a püspökileg irányított templomrombolásokkal, s a szentélyek szégyentelen kifosztását követően mindenütt és mindenkor csak a kicsikarható haszon után szimatoltak az újhíttű szemforgatók, akik a legnagyobb szegénységből egy ugrással a legnagyobb gazdagságra emelkedtek, s már nem tudtak semmiben sem mértéket tartani: sem mohó rablásban, sem költekezésben, még fukarságban sem, mert Constantinus óta már megszokták, hogy mindig a másokéhoz nyúljanak ájtatosan, bár becsstelen esküszegésük és esztelen gőgjük parázna haszonlesésükkel párosodván már keresztényi hitüket is beszennyezte.

Iulianus ezért nyíltan és határozottan elrendelhetette végre, hogy ismét meg kell nyitni a széthordott, rommá tett hellén templomokat, és áldozni kell újra az istenek tiszteletére.

*Aztán az általános türelem szellemében,
a törvények hatását megerősítendő,
a marakodó keresztény előljárókat,
pártocskákra szakadt, vakbuzgó híveikkel együtt,
palotájába hívatta, és barátságosan, ragyogón
mosolyogva figyelmeztette, hogy vessenek véget
az örökös, érthetetlen viszálykodásoknak,
mert keresztények ide, kereszténység oda,
ezentúl mindenki teljesen szabadon
és félelem nélkül gyakorolhatja vallását.*

*Szabadon, rettegés nélkül, mindenki a magáét –
ehhez ragaszkodott, kihangsúlyozta többször,
hogy jobban megjegyezzék, hogy mindez mit jelent,
mert ő rég megtanulta, tapasztalásból tudta már:
a hirtelen szabadság majd végsőkéig fokozza
sok elfajult viszályukat, hisz elvakultak, ostobák,
s többé sosem lehetnek hitükben sem egységesek.*

*(Hát ezt remélte akkor – tudóskodó szakállal,
titokzatos mosollyal a gaz, görög, hitetlen!)*

*Jól tudta Iulianus – egy vérengző vadállat
sem veszedelmesebb az ártatlan emberekre,
mint amilyen a legtöbb krisztuskodó keresztény
egymás ellen vicsorgó, krisztustalan dühében.*

*(Hát ezt gondolta rólunk, miközben ránk mosolygott
tudálékos pofával szabadságról papolván,
hogy keresztények ide, meg kereszténység oda!
Hát azt képzelte, nálunk keresztényebb lehet tán?
Istennek hála, aztán a perzsákkal csatázván
az istentelen pogány a Tigrisnél kipurcant.)*

(1926. december)

Különcködők

*Hát persze, hogy nem értették nagy érveit
ők sem – Rómában sem, s a Boszporosznál sem.
Fantasztá volt, rajongó, botrányosan hiszékeny –
bosszankodhattak rajta, heveny túlzásain.*

*Még ők is kiröhögték Epheszoszban s Athénban
a bölcselőt, ki boldogan bedőlt a jóslatoknak,
s jókat nevettek néha Iulianuson, illúzióin,
búskomor arcán, aszketikus pedantériáján –
például Bérütoszban s kiváltképp Antiokheióban,
bár Alexandriában is.*

*(Pláne Alexandriában,
mely mindig állhatatlan, szeszélyes, tiszteletlen,
mert mindenféle elem: sokfajta ember, eszme
időnként föl-föllobbanó, robbanékony keveréke.
Fensőbbiség, gúny, konokság, könnyelmű kicsapongás
kormányoz itt: fogékony lélek, művészi szellem
s a hévvel kulturált lét finom szarkazmusa.)*

*Hát persze, ők sem érthették szándékait –
főpapi buzgólkodását, képtelen rendeleteit,
szent cirkuszát a régi istenek körül,
s bár filozófus volt a szemükben, kész irodalmár –
nem vallott jó modorra keresztényeztetése.
Tudóskodó tilalmait, szakállasult vitáit,
szatirikus polémiáit olykor már ők is unták –
prüszköltek az orrfacsaró áldozati füstöktől,
az állami, fényes díszhekatombák holtidejében,
az összbirodalmilag föllendített húsiparban.*

*Hát persze – rég nem érdekelte őket már
ez a friss fanatizmus, sem az ósdias, égi rögeszmék!*

*Közömbösek maradtak újra – elvégre
a látszatkeresztényekből, majd a látszatpogányokból is
már elégük volt, mert elegancia, szellemi tartás,
góg, kényes ízlés, kétkedés, fáradt tudás
s különcködés tetézte teljes életük.*

*Görög voltuk viszont úgy viselték észrevétlen,
miképp szabad lélegzetük, s nem értették: minek kell,
ej, Iulianus, ezzel is most, ugyan, minek baromkodni?
Hát persze, hogy hellének ők – nahát, nagy ügy!
Hát persze, hogy pogányok is – na és, mi van?*

(1931. augusztus – szeptember)

Mintha Mezopotámiában volnánk

*Mintha valahol Mezopotámiában volnánk,
tán Babilóniában, az Eufrátesz vonalánál,
vagy a folyók köztén, a Tigris felé vonulván,
folytonos támadásban, bátor előretörésben
egy nálunk teljesebb ismeretlen felé.*

*Mintha valahol Mezopotámiában volnánk,
valahol Oszroénéban vagy Adiabénében,
vagy messzibb, túl a Zagroszon, túl Persziszzen,
a Paropaniszosz alatt, a mesés Arakhóziában
volnánk valahol – örökös visszavonulásban
Alexandreia Arakhotón hellén végvidékén,
aztán a vad Gedrósián s Karmánián keresztül
átvágyva magunkat, görnyedt dicsőségünket
hurcolva még, miképp megfáradt hódítók –
zúgó fejjel, kiszikkadt, zavargó tájakon,
mint Philipposz fia, egyre szótlanabbul,
vagy egy Szeleukosz, vagy egy Antiokhosz,
vagy egynémely naiv, talán meggondolatlan,
kései római imperátor – már kétségbeesetten
taktikázva reménytelen, fölösleges hadjáratokban,
hol a párthusok ellen, hol a perzsákkal szemben
fölsorakozva, csatázva, de főleg utóvédharcokban,
elkeseredten a rossz, zord, idegen terepen,
mint Iulianus is egykor Marangánál,
mert bármikor s akárhol megálljt parancsolhat nekünk
Ananké, Nemeszisz, Khronosz vagy bárki bosszús isten.*

*Mintha valahol Mezopotámiában volnánk,
valahol az Eufrátesznél vagy a Tigris mentén,
nem tudni – hol, miért, s miféle vereségben
visznek magukkal napjaink, tán Niszibisz felé,
egy nálunk teljesebb, nagyobb ismeretlen felé,
és hódítatlan hagyjuk újra Ktésziphónt,
s nem érjük el sosem, mi sem már Ktésziphónt –
ilyen az életünk itt, Mezopotámiában,
mintha valahol volnánk a hátráló időkben.*

(1932. november – 1933. január)

Egy linzi sajtárus

Mozart!

Ez riasztotta a szállodai éjszakában. A mélység, ahonnan föl kellett verekednie magát, még számára is szokatlan volt. Mintha egy tejespince fenekéről hívnának vissza, ez jutott először eszébe, és csak azután az, hogy kit? Hogy kit is hívnak vissza? Nem tudta, hol van, azt se, hogy ki ő, erről a névről nem látszott magára ismerni.

Ki az?

Kérdezte. De aztán rádöbbsent, hogy magában beszél, és hogy a sötétség tele gyerekszuszogással, bizalommal, valami vibráló feszültséggel. Úgy érezte, mintha egy hatalmas tenyér nehezedne a szobára, és a vastag függönyök ellenére mintha valami világosság ömlene a sötétbe, mint kávéba a tej. Ez a bizonytalan eredetű fény nem az ablakból jött, hanem valahonnan máshonnan, mintha maga a sötét lenne kénytelen kivilágosodni, ha nincs ott fényforrás. A pótágyra pillantott, a fia fejét pontosan ki tudta venni, szép volt az arca, szinte lányos. Tiszta anyja, gondolta, de hogy ezt kedvességnek gondolja, vagy megint az az ösztönös ellenszenv támadt föl benne, amit első perctől érzett, ahogy a gyerek belépett az életébe, abban maga sem volt biztos. Résnyre nyitotta a vastag függönyt, és az ablakmélyedésbe lépett. A Wolfinger szálló a főtéren állt. Ha ez a hely egyáltalán megérdemelte a főtér nevet. Túl nagy volt, és túl szabályos, mint egy nagy asztallap, amely mellé embert enni odaültek a kőóriások, a házak, és tátott szájukon valóban ki-be járkáltak áldozataik, az emberek.

Rideg volt ez a tér és barátságtalan. Ilyen lehet a mennyország is, gondolta, és lenézett negyedik emeleti szűkös szobájukból a tér sötétbe zuhanó mélységeire, és elámulva vette észre, hogy ott már vásározók nyüzsögnek. Pultjaikat ácsolták, árut rakodtak, hordót görgettek a vastag sötétben. Egy-egy helyen vasosárban parázs égett, kis pokolfényt terítve a járkálókra, és talán valami meleget is adva nekik. Persze, szombat van, itt a hetivásár ideje, gondolta. De hát ilyen korán kezdik? Jobbra a dóm két tornya, szemben a polgártemplom egy tornya látszott, órát keresett rajtuk, mindegyik háromnegyed hármat mutatott. Hétre már vége is lesz a vásárnak. Lehet, hogy itt kilenckor már meg is ebédelnek.

Elkapta az élet iránti vágy, kilépett az ablakfülkéből, a függönyt gondosan összehúzta, nehogy a tér mélyvörös fénye alvó fia szemébe vágjon. A fiú felköhögött, ő csizmát vett, és széles köpenyét a vállára terítette. Óvatosan behúzta maga mögött az ajtót, és lefelé indult a nyikorgó falépcsőn. A szálló csak az első emeletig tartott, a földszinten kocsibehajtó volt az udvarban levő kovácsműhelyhez, a szálló üvegezett hídjai egy és két emelet magasságban íveltek az udvar fölött, ahol a kovács már valóban dolgozott is. Furcsa, hogy a kalapálás ellenére zaj nem, csak valami meleg érkezett az udvar felől.

Mozart kilépett a kapualjból, és valósággal megrettent a tértől, a házak álszent barokk homlokzatokkal úgy meredtek rá, mintha a szent inkvizíció tanácsnokai vizsgálnák életét, és a pillantásuk keresztüzében egy percig sem kételkedett abban, hogy csakis elmarasztaló ítélet születhet. Nem is bánta volna, csak legyünk túl rajta minél gyorsabban. De hát apa is vagyok, kötelességeim vannak, figyelmeztette magát.

Nekivágott a kavargó vásárnak. Vevők és eladók, cselédek és lovagok, városi polgárok és környékbeli parasztok nyüzsögtek, Mozart fölnézett a toronyóra. Hiszen már öt óra van. Nincs is olyan korán.

Szeptember vége felé járt, az előző napokban hideg esők estek, mostanra viszont szerencsésen fölszakadoztak a felhők, a vacogtató hajnal enyhébb nappalt ígért, az ég tiszta volt és csillagos, a csillagok még nem kezdtek tünedezni. Végigment a sajtárosok során, undorodva szívta be a tejfölös hordók fájának erjedő szagát, megpillantott egy tenyeres-talpas elárusító lányt, akinek bőrköténye sötét volt a zsírtól, kövérkés arca piros, egy szőke hajtincse kiszabadult a kendő alól. Az egész jelenség olyan volt, mint egy jókora füstölt sajt, a pillantása meg úgy csorgott, mint a tejszín. A lány szemérmetlenül rámosolygott. Vagyis inkább úgy, mintha ismerniük kéne egymást. Aztán intett neki, hogy valamit mondani akar, és jöjjön be hozzá a pult mögé. Nekem szólsz? – kérdezett vissza inkább csak kézmozdulatokkal és szájmozgással, a lány bólogatott, hogy neki, és maga mellé intett egy ugyanolyan lányt, mint ő, talán a hűgát vagy egyenesen az ikertestvérét, hogy vegye át tőle az eladást, amíg ő tárgyal.

A két sátor között alig lehetett beférni, az X alakban kapcsolódó falábak nem voltak rendesen legyalulva, ágak álltak ki belőlük. Az egyik ág mintha frissen kihajtott volna, sőt mintha madárfészek is lett volna rajta. Belenézett, és még tojásokat is látott benne. Nem nézegethetett sokáig, mert nagy sivalkodással egy inkább a félnézéséről ismert sárgarigó közeledett felé, hegyes csőrével a fejére koppintott. Hiszen ilyenkor ezek a rigók már rég délre vándoroltak, méltatlankodott magában, miközben sajgó halántékát simogatta.

A sátrak által közrefogott belső téren külön kis világ alakult ki. Hatalmas ládáknak kerek sajtok álltak, de akkorák és annyi, hogy el se tudta képzelni, hol élhet az a sok tehén, amelyek ennyi sajthoz való tejet tudnak adni, és azt se igen, hol van az a sok ember, aki ennyi sajtot meg tud enni. A ládák között külön utcácskák kanyarogtak, izgalmasak és zezzugosak, nem olyan unalmasak, mint ez a főtér itt körben. De amikor fölnézett, hogy gúnyosan az álszent homlokzatok képébe vigyorogjon, a házak sehogy sem látszottak a szélben hatalmasan lebegő sátorponyvák mögött. Sőt, nem látszott az ég sem ettől a lebegéstől, amennyi helyet a ponyvák hagytak maguk között, az úgy festett, mintha pajzs- és borbélytányér alakú freskók lennének a feje fölött. Az egyik ilyen freskón ismerőse, a sárgarigó röpködött pár társával, a másikon mintha egy angyal piruettezett volna. Szóval a sajtárosoknak megengedték, hogy az épülő templom belsejében raktározzanak. Hát ez a város gazdagságának a kulcsa, mindenből pénzt tudnak csinálni.

Az egyik sikátorból kilépett a tejáruslány, és keményen, de az ismerős szeretetével megölelte. Az arcuk nem ért egymáshoz, mégis megérezte a lány joghurtillatát. Szerette volna megkérdezni, hogy tulajdonképp ki ő, és mit akar tőle, de nem volt rá ideje, mert már kézen is fogta, és elindult vele a sikátorban.

Ezek sajtok?

Kérdezte bambán, persze, hogy nem kapott választ, tulajdonképpen éhes volt már. Ha még mindig ugyanabban a tempóban telik az idő, akkor már legalább hat óra van, de az is lehet, hogy hét, jó lenne az egyik sajtból egy darabot megszerezni, gondolta, nem reggeliztem semmit, és azt se tudom, mikor fogok. Kellett volna legalább egy rövid levelet hagyni a szobában. Hát igen.

Egy idő után fű váltotta föl a sikátor kövét. Ez már nem lehet a templomban, gondolta, az út hegynek fölfelé vitt. Felkapaszkodunk a várhegyre? Megérezte a Duna felől fújó halszagú szelet, az eddigi utazásuk viszontagságaira gondolt. És még milyen messze vannak Béctől! Ha egyáltalán létezik olyan város, hogy Bécs. Ez most nem tűnt valószínűnek, mert a magas sajtpolcok elvagták őket minden mástól. A lány keze izzadt az övében vagy épp fordítva, az övé izzadt meg attól, hogy régebben fog egy női kezét, mint amennyi ideig a feleségéét szokta szorongatni. Aztán eszébe jutott a sárgarigó által énekelt dallam. Nem közönséges madárhang volt, hanem lekottázható zene. C-dúr ugyan, de mégis. Egyébként is, lehet, hogy a C-dúr az egyetlen valóságos hangzás, a többi mind eredetieskedés. Megpróbálta kiszabadítani a kezét, de a lány erősebb volt, mint gondolta, és nem engedte. A sajtfalból egész ház formálódott ki, és a homlokzatának tövében egy pincelejárát nyílt.

Fölnevetett. Hogy ez eddig nem volt világos! Nem is ébredtem föl, és még mindig a szállodai szobában vagyok. Ez egy álom, egy fölismerhető álom. Majd meg kell nézni az álmoskönyvben, mit jelent sajttal álmodni. Remélem, van ennek a Wolfingernek álmoskönyve. Mert én nem hordok ilyesmit magammal, micsoda babona. A mai világban. Összeborzongott. A lány megérezte a borzongását, szembefordult vele és a szemébe nézett. Ez nem álom, mondta. De ha álom lenne is, akkor sem így kéne értelmezni. Ha ez a sok sajt meg én is a te fejedből pattantunk volna ki, az valami olyasmit jelentene, hogy szorongsz a hétköznapiakban, és ki akarsz lépni belőlük, de félsz a kenyérgondoktól.

Nem hiszem, hogy az álmokból meg lehetne ismerni az embert. Az álom kívülről jön.

Ebben tévedsz, de mindegy, ez nem rád tartozik. Még a jövő zenéje.

Zene?

Igen, zenéről akarunk veled beszélni. Na, gyere be a kocsmába. Azzal betaszította a pincelejáróba, úgyhogy hanyatt-homlok gurult be a szokatlanul mélyen levő helyiségbe.

Nem vetted észre, hogy csak körbe-körbe vezettelek a sajtosládák között? Az egész rakomány nincs ötven kiló. Még a főtéren vagyunk. – A lány, aki, úgy látszik, már előbb leért, segített föltámogatni őt a döngölt padlós földről. Az ivó kicsit megnyugtatta. Olyan volt, mint minden városi kocsmáé, szüette és készkoptatta az asztalok, az asztalok mellett priccsek, a priccseken itt is, ott is elnyűtt utazók, mindenféle gyanús lények. Nos, ez a különben nem túl díszes társaság arról meggyőzte, hogy ez nem álom, amitől kicsit megnyugodott. Egyáltalán, hogy mások is vannak itt. Bár a közönség összetétele mégis arra mutatott, hogy valami külvárosi csehóba keveredtek, ez nem a belváros nagypolgárainak viselete, nézett egy dongalábú alak bocskorára.

A lány leült vele szemben, átnyúlt az asztal fölött, és megfogta a kezét. Ja, erről van szó, nyugodott meg végleg, érezte, ahogy a vér izgalma végigáramlik rajta.

Arról van szó, hogy el kéne adnod a lelkedet, kezdte a lány.

Furcsa beszéd, így is lehet mondani. Egy pillanatig a feleségére gondolt, aztán pillantását élesen a lányra szegezte, és visszakapta a kezét. – Te nem is vagy lány – suttogta.

Hát persze, de nem vagyok fiú se. Még nem érted, miről van szó?

Miről? Semmit se értek.

Odajött a pincér, egy kövér nő, ugyanolyan kötényben volt, mint a lány, aki nem lány, és megkérdezte: – Mit kértek, fiúkák?

Jólesne egy korsó sör, nyögte Mozart.

Milyen, bajor vagy cseh?

Cseh.

Pilseni?

Igen, igen.

Nem tartunk.

Akkor legyen bajor.

Egyáltalán nem tartunk sört.

Akkor valami magyar bort kérek, igen, tokajit, meg egy rántottát is hozzá fehér kenyérrel.

Azt nem mondtam, hogy itt enni is lehet.

Akkor csak a bort kérem.

Közben a lány azt suttogta az asztal túloldaláról: – Ne mérgeítsd fel!

Ez nem kocsma, bömbölte a nő.

Hanem mi?

Hát tejespince, felelte, és a szótól kicsit ellágyult, mint napon a vaj. Neki pedig beugrott hajnali ébredése, talán nem is volt ébredés, ez megint átfutott rajta, mintha egy tejespince mélyéből evickéltem volna ki, jutott eszébe akkori benyomása, és az az idegen név, ami felébresztette, Mozart. De hát úgy hívják, akkor meg mi nem stimmel itt?

Kérünk két köcsög joghurtot, oldotta meg a problémát a lány, aki egész biztos, hogy mégis lány volt, csak a furcsa aludttejes fény ment bele egy pillanatra Mozart szemébe. A nő elment a végre megkapott, értelmes rendeléssel.

A zenéről beszélek, tért vissza beszélgetésükre a lány.

Mindig csak a zene, a zene.

De nem ám C-dúr, hanem Cisz-moll.

Hogy jön ahhoz a lélek?

Úgy, hogy idehozod, és eladod nekünk.

Nektek, kinek? Hiszen egyedül vagy.

Én csak közvetítő vagyok. Arról van szó, hogy nagy zeneszerző legyen Mozartból. A legnagyobb a világon.

Az ördögnek kell eladnom a lelkem?

Nem kell...

Közben a pincérnő meghozta a joghurtot, és amikor lecsapta az asztalra, egészen behajolt Mozart elé, hogy szétnyíló köténye mögött be lehessen látni hatalmas kebleire. Igen, a dolog szándékos volt. A mellei fehérek voltak és simák, mint a jégsajt, mindent eltakartak a szeme elől a világból, és szinte világgá tágultak, a blúz magától kibomlott, a vékony szövetcsík, ami felül összefogta, kifűző-

dött, a mellek gomolyogva kiterjedtek mindenre, mint egy felhő, és beléptek Mozart képzeletébe, mint a sűrű köd a nyitott ablakon a szobába. A két mellbimbó olyan volt, mint két hatalmas, vörös esernyő, és a mellek közötti sötét szakadék olyan rémisztő, hogy a félelemtől kicsordult a könny a szeméből.

Na, csakhogy sírsz, toltá félre a pincérnőt a lány. Te meg mit mutogatod itt magad, förmedt rá az idős nőre, aki akár anyja is lehetett volna.

Nem magamat mutogatom, volt a felelet, aztán összehúzta a mellényét, és sértetten elvonult.

Én nem vágyom a nagyságra, mondta Mozart, és belekanalazott a joghurtjába. Elsőrendű volt. A köcsög alján pár szem áfonya festette kékre a sűrű italt.

Nem is rólad van szó, te is csak közvetítő vagy.

Hanem kiről? Rémuлт csalódottság vett erőt rajta, legszívesebben visszapancsolta volna a pincérnőt, és megkérte volna, hogy megint nyissa ki előtte a világ titkait, de attól félt, hogy azok már sohasem fognak feltárulni előtte.

Nem találsz ki?

Nannerl?

Te mindenhová a lányodat tolnád előre. De nem. A kis gyűrött fülűre gondoltunk.

Woferl?

Nem vetted észre, milyen tehetséges?

Azt hittem, ő lesz majd, aki sikerre viszi a szerzeményeimet mint előadó.

Sokkal nehezebb döntést kell most hozunk, mint hogy a te vágyaiddal foglalkozhassunk, szólt a lány, és az arcvonásai megint olyan kemények voltak, mint egy férfié.

Mondok én valamit. Nekem nem túl fontos, hogy az a felfuvalkodott kis jószág nagy zeneszerző legyen. Már így is alig bírok vele. Akkor aztán nem tudom, mi lenne.

Nincs jogod megállítani. És hatalmad sincs.

Akkor minek ülünk itt? Vágta a lány képébe Leopold, aki az utóbbi két percben egy emberöltőt öregedett. Tehát nem ő Mozart. Csakugyan nem ő. Apa lett véglegesen. Nem udvari másodkarmester volt már, hanem annak a nagy Mozartnak az apja, aki a szállodai szobában fekszik és torokgyulladásal bajlódik. Hatéves a nagy ember. A felismerés olyan erővel hatott rá, hogy a gondolatai váratlanul világosak lettek, és nem olyan pedánsak, mint amilyenek mindig is voltak. Persze a gondolatainak pedánságát sosem vette észre, mert nem volt túl okos, és nem tudta kívülről látni magát, hanem a kompozícióiban figyelt fel önön pedánságára, mert a zenéhez, ahhoz értett, úgy érezte, ismeri minden csínját-bínját, hogy igazából beleszületett a zenébe, hogy a zenével kel és fekszik, hogy a zene élteni és a zene altatja, hogy a zene eteti és a zene kútjából iszik, a zene szívébe szerelmes és a zene szőrös nemi szervével párizk néha, amikor igazán jólesik neki a testi kapcsolat, bár ez ritkán fordult elő, szóval a kompozícióiban észrevette azt a pedánságot, amelyet más műveiben is fel tudott ismerni, látta néha Adlgassernél is, sőt Michael Haydnál is nemegyszer. Észrevette ezt a pedánságot, de azt gondolta, hogy jár a zenével némi bárgyúság, némi kötelező C-dúr, mert csak az vezethet el az elementaritáshoz. Különben is, a zene a hülyéknek szól. Most is két hülyéhez igyekeznek, azaz igyekeznének, ha nem tartá-

ná fel őket félúton ennek a taknyosnak, vagyis a kiválasztottnak a betegsége. Két degenerált család, a Habsburg és a Lotharingiai talált egymásra, az ő tetszésüket kell majd egy hónap múlva elnyerniük, az élveteg császárnőt és a papucs Ferencét. Szeretik a zenét, de gőzük sincs róla, gondolta végig egyetlen másodperc alatt, ha lenne, és merne az ember hangzatokat bemutatni nekik, akkor el lehetne szakadni a harmóniáktól, a félhangok és az egész hangok egyenjogúvá válhatnának, akárcsak a tehetségesek a legtehetségesebbekkel, nem kéne a dallamosság börtönében vergődni, ahogy szegény Woferl is abban fog egész életében. Jó lenne, ha csak úgy szabadon be lehetne rohanni a dallam és a zörejek közé. Maga is meglepődött ezeken a szédületesen lázító gondolatokon. Még jó, hogy az nem jut eszembe, hogy a királyok fejét le kéne vágni, mint közönséges bűnözőkét. Na, de ilyen világot nem szeretnék megélni, visszakozott a saját hétköznapiságához, ugyanakkor örökre átformálta ez a felismerés, szemtelenül nézett tehát a lányra is.

Minek ülünk itt?

A beleegyezés, amit tőled kérünk, formális csupán.

Ha jól értettem, ti nem is a beleegyezésemet kéritek, hanem a fiam lelkét. Nos, én közészerű zeneszerző vagyok, és talán az is maradok, mert nem merem magamra venni a nagyság irtózatát, és azt, hogy olyan sokan utáljanak és legyenek rám féltékenyek, mint a nagyokra...

Ne locsogj magadról, a nagyokat nem érdekli a saját lelkük kicsinyessége. Azt akarod mondani, hogy nincs halhatatlan lélek?

Dehogy.

Akkor te is közészerű vagy.

Ebben lehet valami, de mondtam, hogy én csak közvetítő vagyok.

Nos, figyelj. Én viszont nem vagyok közészerű apa. Már nem. És akármekkora árat is kínál a megbízód, nem adom el a fiam lelkét az ördögnek. Az örök üdvösség fontosabb. Az előbb kérdeztem meg, hogy van-e halhatatlan lélek, és te magad is bevallottad, hogy van. Ha nem lenne, akkor tárgyalhatnánk, de így nincs miről. Nem tudsz olyat ígérni, hogy többet nyomjon a latban, mint az.

Jól beszélsz. Hibátlan a logikád. Csak egyvalamiben tévedsz. Nem találtad ki a megbízómat, mondta a lány, aki most megint lánynak tűnt, és olyan szép volt, hogy Leopold határozottan úgy érezte, szerelmes.

Csak nem a francia király?

XV. Lajos? Hiszen őneki semmi hatalma nincs a tehetség felett. Aztán felnevetett, ja, hogy vicceltél? Hiszen te magad is lehetnél nagy zeneszerző. Most már minden megvan benned, ami kell. De sajnos mégsem rólad tárgyalunk.

Pedig a magam nevében még mondhatnék igent, de az ő nevében nem tehetem.

Nincs szándékomban megkönnyíteni a feladatodat. Más nevében kell beszélned. Ráadásul épp a fiad haláláról kell határoznod, akit, tudom, csak most szerttélt meg, ebben a pillanatban.

Meg fog halni?

Igen, fiatalon. Ha igent mondasz.

Eszemben sincs. Nem is amiatt, hogy hatvan vagy harminchat évet él majd, hanem azért, ami azután jön. Nem akarom a pokolban látni.

Mondom, hogy tévedsz, nekem nem az ördög a megbízóm.

Hanem ki? Én ismerem ezt a szcénát. Az ördög jön el a tudóshoz, aki mindent tudni akar.

De hiszen te nem vagy tudós. Te buta vagy.

Na!

Jó, akkor legalábbis megvan benned valami a lelki szegénységből.

A műveim bárgyúságára célzol?

Attól nem szabad megválnod. Meg kell tanítanod a fiadat is rá. Ez az egyetlen, amit még tetőled tanulhat. A szent együgyűség.

Csak nem azt akarod mondani, hogy a megbízód...

De igen!

Akkor te angyal vagy? Vedd le a kötényed, látni akarom a szárnyadat.

Az előbb attól a pincérnői világegyetemtől is megijedtél.

Az nagyon régen volt.

Akkor megegyeztünk?

Dehogy. Előbb vetkőzz!

A lány kelleetlenül szétnézett az ivóban. Fogatlan arcú csavargók fordultak azonnal felé, megérezték, hogy itt valami rendkívüli fog történni. Az egyik izgalmában a bicskáját keresztüldobta a tejkocsmán, és az nagy koppanással beleállt a konyha ajtajába. A lányt azonban ez a legkevésbé sem zavarta. Már elszánta magát. Hátranyúlt, kioldotta a jókora csomót, mely megtartotta a kötényét. Aztán kibújt a kötény nyakpántjából, és leemelte magáról a legalább ötkilós ruhadarabot. A vastag és zsíros bőr szinte ropogott. Leopold biztos volt benne, hogy győzött, leleplezi az ördög mesterkedését, a maradék joghurtot beleönti a képébe, és bármi áron, de elmenekül innen.

Csakhogy a zsíros kötény alatt a lányon habselyem hálóing volt, az arca ebben az öltözetben kinyílt, mint a fehér rózsa, és a szépsége illatozni kezdett az ivóban, a ráncos és borostás arcok kisimultak, a szemek kékesen csillogtak, mint a pohárban maradó joghurtban az áfonyaszemek. Az egyetlen szépséghiba ezen a csodás lányon az volt, hogy a hátán kis, szolid púp látszott. De senki se mert röhögni rajta.

Elég ennyi, kérdezte.

A szárnyadat akarom látni, a hófehér szárnyadat.

Hát nem látod?

Nekem nem kell a vallás ópiuma. Bizonyos akarok lenni abban, hogy nem csapsz be. Ha az ördög katolikus, az nem zavar, de szeretném tudni, hogy a nála is nagyobb úr az-e.

Butaságokat beszélsz, legyintett a lány, és egyetlen mozdulattal széttépte gyönyörű ruháját, aminél szebbet Leopold még sosem látott. A selyem szomorú halálsikollyal szakadt végig, a fény bezuhogott alá, és egy törékeny lánytest vált láthatóvá. Márványszoborra emlékeztető has, apró kis mellbimbók, melyek szinte egy gyereklányról beszéltek, vagy akár egy még szoprán szólamot éneklő fiúról.

Az egyik csavargó izgalmában a padlóra köpött.

A lány testének lentebbi régiói nem voltak tisztán kivehetőek, az ölén levő szőke köd takarhatta lányságát is, de egy elgondolkozó fiú szűz tagját is. Ám ez most még a köpködőt sem érdekelte. A lány hátralökte magáról a köpenyét, és

az egy futózápor hangjával a földre terült. A kis púpból fehér lángként csapott föl két angyalszárny. Hegyes végükkel belevágódtak a plafonba, mint az az elhajított kés az előbb a konyhaajtóba. A padlóra bazaltzúzalék és nemespenész pergett. Az angyal azonban nem volt meztelen. A szeme szikrázott, mint két rubin, a haja is színes kövek csillogásának tetszett. A fülében arany fülbevaló, a köldökében gyémántberakásos ékszer. Visszült az asztalhoz, a szárnya vége zöld volt a penésztől, mintha gorgonzolasajtba mártotta volna.

Még mindig azt hiszed, hogy az a nevetséges ördög a megbízóm?

Az ördög nevetséges?

Tinektek nincs semmi humorotok, és bedőltök minden viccének.

Leopold homlokát kiverte a veríték: Bocsáss meg, én egy pillanatra szerelmes lettem beléd.

Mért, már elmúlt? Az baj.

Nem, vallotta be, még most is szeretlek. De ez a szerelem céltalan és tárgyatlan. Nem lehetsz az enyém.

Te csak ezt a szerelmet ismered? Nem én leszek a tied, hanem te leszel az enyém, de csak azért, hogy a fiad lehessen az enyém, de csak azért, hogy a fiad az *ővé* lehessen.

Mit akar tőle?

A zenéjét hallgatni.

És az angyalok kara? Te milyen szólamban énekelsz?

Szoprán. De sajnos túl szép, amit mi csinálunk. És nagyon egyforma. És ahogy te mondtad az előbb, bárgyú.

Ezt én nem mondtam.

Mondtad vagy gondoltad, mindegy. Nekem még azt is nehéz megkülönböztetni, ami most történik, attól, ami harminc év múlva fog történni.

Mi történik harminc év múlva?

Akkor hal meg a fiad.

Kap még harminc évet?

Igen, ugyanez a betegség fog visszatérni, ami most tört rá, és elviszi, ahogy most nem fogja, csak a bőre hólyagzik fel, az ízületei fájnak, mert végigsajog az idegein a zene, ami már benne van.

Jobban tetszett, ahogy lányként beszéltél.

Unalmas? Túlságosan patetikus? Az Úr is erre panaszkodik. Azt mondja, unja már az egyházi zenét. Sőt, tisztesség ne essék szólván, azt mondja, hogy unja már a hívőket is.

Ne káromkodj!

Neked semmi sem jó? A fiaddal majd legyél egy kicsit elnézőbb.

Rossz apa vagyok?

Nem, de annak kell lenned. Most elindulsz, és végighajtod Európán, hogy mindent lásson, lássa azt a világot, ami hamarosan össze fog omlani.

Nem lesznek királyok?

Ne félj, te már nem éled meg, és igazán Woferl se, de mondtam, hogy az Úr megunta a hívőket. Már most is Voltaire a kedvence. De az is szereti őt. Jönnek majd a hitetlenek, az istentagadók, őket várja az Úr, mert már elnyomta az álom a mi éneklésünktől.

Igen, szerintem az egész csupán egy álom.

Hogy a világ nincs is, csak Ő álmodja?

Leopold megrettent. Van, amikor Ő is elalszik? Mi történik akkor a világgal?

Nos, az boldogan üzemel nélküle is. Tudod, megunta már a sok hízelgőt, talpnyalót, akik ugyan semmit se tudnak róla, mégis úgy csinálnak, mintha egyedül ők tudnának valamit.

De akkor meg mit akar a fiamtól?

Zenét.

Minek neki ehhez a zene? A zene semmit nem változtat meg. A zene semmi, elszáll mint egy falevél. Még annyi se.

Te hazudsz. Pontosan tudod, hogy a zenével teremteni lehet. A fiadnak meg kell teremtenie azt az új, mocskos világot, ahol állandóan cserélődnek az értékek.

De hiszen ő mélyen vallásos.

Ezért kell eladnod nekünk.

Ti akarjátok leszoktatni a hitről?

Felgyújtjuk benne a betegség lángját, nem azért, hogy fiatalon meghaljon, hanem mert ez a láng fogja belobbantani a sokkal nagyobb tüzet, a zsenialitását.

És ha zseni, akkor mi van?

Ez a láng még mindig csak őrláng, a teremtés pislákoló gyertyáját indítja be újra.

Az Úr munkakerülő?

Nem, csak úr, szeret mindent másokkal végeztetni.

Nem gondoltál rá, hogy föl kéne lázadnod ez ellen?

Dehogynem, sokszor beszélgetünk Vele erről. Ő biztat, hogy még nem késő, próbálkozzam.

Ő biztat?

Szereti az izgalmat. Azért akarja most újragyújtani a teremtés lángját. Le akarja vele perzselni a földet.

De hiszen akkor titeket meg kell állítani.

Az bizony jó lenne, de félek, hogy nem fog sikerülni.

Leopold Mozart fölugrott, és a fejét azonnal beleverte a kőmennyezetbe. Szikrák pattantak ki belőle a fájdalomtól, és odahullottak az asztalra. Pár zsiros tejcsopp remegett a maszatos fán. A pincérnő is feltűnt. Ízlett? Hozzak még?

Mozart alig kapott levegőt felháborodásában, meg se tudott szólalni, fölkapta a joghurtos poharát, és egyenest az angyal képébe lötytyintette a maradékot. Olyan zajjal repültek át az asztal fölött az áfonyaszemek, mintha egy várat ágyúzna, és ezek a kis gömbök jókora kőgolyók lennének. És mindegyik ágyúgolyón ült egy kis utas is. Az egyik mintha a fia lett volna, a másik a felesége, a harmadik a lánya. Magát nem tudta fölismerni, de talán az a parókás figurácska. Aztán a lövedékek belecsapódtak az angyalba, mint holdba a meteorok, követ, angyalhúst, de elsősorban rengeteg tejet fröccsöntve szét. Az asztal túlsó oldalán ültéből fölemelkedő angyalorony sóhajtvá megroggyant. A nyak szétnyílt, és a fej lemenő napként lassan leereszkedett a bordakosár alkonyatába, a karok elvékonyodtak és fölpendörödtek. A lábak letről fölfelé kezdtek eltűnni, a mellékől locsogó tej dőlt, de nem fehér, hanem világoskék, mint az ég, és sűrű felhőgo-

molyok úsztak rajta, akárcsak a madártejen a tojáshab. Az egyik csavargó koldulocsészét tolt a forrás alá, és boldogan felrikoltott: Angyaltej!

Egy másik viszont megragadta Leopoldot, és egyetlen dobással felhajtotta a lépcsőn. Úgy emelkedett a keskeny pincelejáróban, mint egy madár. Egy pillanatra megrettent, hogy már neki is kinőttek a szárnyai. Amikor talajt ért a szabad ég alatt, gyorsan megtapogatta a hátát, de nem volt még púpos se. A pincérnő állt előtte, sokkal fiatalabbnak tűnt, mint a boltban: nem tetszett fizetni.

Bocsánat, mivel tartozom?

Volt két joghurt, egy angyalrongálás, az annyi, mint egy hatéves gyerek lelke. Ilyesmi fölött nekem nincs hatalmam, mondta szigorú magabiztossággal Leopold.

Csak vicceltem. A kisasszony két port küld, ezekkel tessék a beteg gyereket kúrálni.

Nem kötöttünk üzletet, így tehát ezt sem fogadhatom el.

Épp azért. Ártalmatlan szerek, de segítenek. Két üvegcsét vett elő. Az egyikben világos por volt, a másikban egész sötétszürke.

Mik ezek?

Fekete por és Órgróf por.

Órgróf por? De hát miből vannak? Borzalmas bűdösek még így, üvegen át is.

A fekete porban bükkfagyökér- és áfonyagyökér-zúzalék, kakukkfű- és tűzmadárfű-őrlemény, lereszelt aszfalt és egyiptomi múmiatörmelék van. Erre szüksége lehet.

És a másik?

Az még jobb: korall, elefántcsont, szarvasagancshegy, fagyöngy, aranylevél, egyszarvúcsont, angyalkosz.

De mire jók?

Bármilyen baja van, be kell adni, könnyíti a szenvedéseit, és egész addig életben is tartja őt, amíg el nem jön az órája.

És ha elfogynak?

Ha maga kéri, bármelyik patikus csinál majd.

Nem tudom, hogy elfogadhatom-e.

Nyugodtan, mi már lemondtunk a szerződésről. Azzal átnyújtott egy nagy vászonszatyrot, amit valami nehéz húzott le. Arra dobta rá a két üvegcsét.

Hát ebben meg mi van?

Mi lenne, sajt, nem azért jött le ide a piacra, Mozart úr?

A megszólitás szíven ütötte. Úgy érezte, mintha idegen tollakkal ékeskedne. Fölpillantott az égre, a pirkadatban pont olyan kék volt, és pont olyan felhők úsztak rajta, mintha egy csésze angyaltej lötyögne egy fejjel lefelé lógó zarándok kezében. Vállára akasztotta a zsákot. A piaci sátrak ott voltak körülötte, a már többnyire kiürült sajtosládákön átfütyült a szél, a ponyvákat pedig kedélyesen lefegtette. Leopold kikászálódott a sátrak közül, és a pulton áthajolva egy aranyat nyomott a lány kezébe. Az a másik volt, aki indulásukkor átvette itt a szolgálót.

A lány megtapogatta az aranyat, megköpködte, aztán kacéran beejtette a két melle közé. Leopold elvigyorodott, öreg vagyok én már, súgta oda. A lány mert egy pohár tejet, és odaadta. Ez a ráadás, mondta. Leopold mohón fölhörpintette,

aztán hazafelé indult. Büszke volt rá, hogy megmentette a fiát, és talán az emberiséget is. A vallást. Mit tudom én, még mit. Húsz-harminc év múlva mégse lesz forradalom Párizsban, gondolta. Jó szó ez a forradalom, épp annyira nincs mögötte valóság, mint az angyal szó mögött. Vagyis hogy kevesebb valóság van, helyesbített.

A szobába lépve mégis nyugtalanság fogta el. Wolfgang kócosan és hálóingben a kis spinét előtt ült, valamit firkálgatott egy kottalapra, csupasz lába az ütemet verte a csupasz kövön. Az apa rádörrent.

Mi a fenét csinálsz te ilyen korán reggel? Aztán a szoba levegőjéből szíppantott egy nagyot. Járt itt valaki?

Hát persze. Nem tudad? Azt mondta, te küldted. Halotti misét rendelt tőlem.

Leopold nevetni kezdett. Én pedig egy fogváltási misét szeretnék kapni. Nem tudsz ehhez még eleget. De van rá időd bőven.

Nem csinálhatom meg?

Hogy jutott eszedbe nélkülem tárgyalni? Visszaadod a megbízást.

Nem lehet. Elment, és itt hagyta ezt a zacskó aranyat. Mutatott Wolfgang a szófán fekvő bőrszényre.

Férfi vagy nő volt?

Nem is tudom, talán nő.

Dehogy, hiszen hosszú szakálla volt, kotyogott közbe Nannerl, aki most bújt csak elő a függöny mögül. Mozart, az igazi, heves köhögőrohamot kapott, az apja megragadta a karját, látta, hogy a bőrt apró hólyagok borítják. Kásahimlő, motyogta. Még szerencse, hogy van nálam gyógyszer. Szerintem te nagyon beteg vagy. Visszafordulunk. Minek nekünk Bécs? Ti vagytok a fontosak, és nem az az átkozott siker.

Apa, te sose gondolkodtál ilyen közhelyesen, nevetett föl a nagylány.

Ezt a pénzt meg leadod a portán, hogy a folyosón találtuk, na eredj, förmedt a lányára, aki még sose volt szemtelen vele. Mozart azonban a húga védelmére kelt.

De hiszen ez hülyeség, inkább nézz bele a kottába, amit lejegyeztem. Nagy zeneszerző leszek, apa, még nálad is nagyobb.

Leopold magához ölelte a fiát. Igaza volt annak az angyalnak, tényleg most szerettem meg igazán. Rendben van, megtartjuk a pénzt, enyhült meg, majd a taníttatásodra fordítjuk. De a bécsi út egyelőre elhalasztva.

Kopogtak, egy tagbaszakadt férfi állt az ajtóban, a fején szárnyas sisak. Egy szó nélkül beadott egy levelet, és távozni készült. Amikor Leopold a kezébe akart nyomni egy kis aprót, nevetve elutasította. Máskor ne hagyja magát elcsalni ilyen messzire a gyerekeitől, motyogta bizalmasan.

A kis Mozart föltépte a levelet, és nagy nehezen kibetűzte, olvasni még alig tudott: A császárnő egy hét múlva hallani akar minket!

A felkelő nap akkor vetette első sugarát a szemközti templom aranyozott sisakjára. A harang kondult egyet meglepetésében.

A Witt-tényleg senkiföldje

(Még egy kal-ló-dó!)

Amiről nem lehet beszélni, arról
hallgatni kell, jó; de amiről nem
lehet létezni, arról...?

(2005. okt/nov.)

I

Toty meg halt. Valaki meghalt, mondjuk így. „Átnéztem ezt a sok... amit a szegény hülye...” Beckett, Krapp, utolsó-tekercek. A Witt-tényleg fogalma: az, amit Krapp így mond. Láttam egy kicsontozott elefántot. Írásaimhoz ebben az elefántcsontos, bocsánat már aztán, elefántos dossziében vannak a laza lapok, ehhez most itt két hónapja gyűltek. Két rossz lehetőségem van.

1. Próbáljam meg visszafelé, csak úgy? Ez lófogadásban a „terítéses” játék vagy a „totál”. Már is mondom a 2./-t, aztán erre egy (a lófogadásban a terítésre) „borzongató” példát.

2. Még is kotorjam elő azt a lapot, mely emez írást kezdené? Ahogy az elefántcsontot kikotró rémalakok (emberek csupán) tudják, mit találnak, tudom én is, a dossziében benne van a jó kezdet. Jó-e vagy sem, amivel kezdeni akarom. Ahogy – elborzadva – elolvastam megint az „Anorex-Gödel”-t, egyetlen dolog lehetett volna elégedettségre belőle. Hogy ez a kis (hét pontos!) sorolás ott van, kezdetlegesen bár.

II

Az ilyeneket, hogy „elefántos dosszié”, régi típusú „nőíróknál” nem bírtam. Bocsánat, régi korokból is vannak mindent felülmúló „nőíróim” (V. Woolf, S. Plath etc.), és napjainkra a „nőíró” kifejezés elhalt, baromság. Hát nagy büntetés részemről magamnak „az elefántos”.

Michael Tebutt, azt hiszem, afféle úrigyerekzsoké. Ahogy a teniszező Henman az. Utolsó párizsi utamon, ahol az ottani lófogadástól (megannyi mínusz után) legalább plusszal búcsúztam el (1999), itt el nem magyarázandó megalapozás révén Michael Tebutt lovaglása segített ehhez. Tíz frankra nyolcvanegy, az már tűrhető, főleg egy csupán hétindulós mezőnyben. Sokkal többet kellett volna feltennem rá annál a minimum-pár-száz franknál, de miből tettem volna? És félttem is. Talán összesen tizenhárom év alatt kilenc nagy fogadásomnál nem félttem, szerencsére ezekből hetet nyertem meg, így nem mentem tönkre a sok elvesztett

kicsi-apró fogadással. De ez nem tartozik ide. Csak mert sokan úgyis kíváncsiak voltak. Hát ennyi volt. A hét megnyert „nagy fogadás” hosszú hónapok töprengésének, versenyösszehasonlító munkájának eredménye volt, hagyom. És amíg bejött, eszméletlen szenvedés. Ma a már-már köztörvényesen emberellenes honorárium- és megjelentetésvárataés ehhez hasonló, csak az a szenvedés ott Londonban, Bécsben stb. tiszta volt. Furcsa, mindennél jobban áll: nem megyek innen sehova. És nem fogadok. És most az anorex is komolyan megy. Jókora járásokkal, gimnasztikával itthon, semmi szesz, koszt alig. A közvetlen-közeli körülmények ezt segítik, a napi egy kompakt kaja mellett hülyeségeket végképp nem nassolsz, de minden harmadik nap, feleségem javaslata, alternatív. Hát ez.

A terítést, akkor. (Nem a legjobb szó rá. Pausáléban? Na, mindjárt.) Valamikor a The Times c. lap (1992 körül) 43-60 forint volt. Ma 2000 körül van, nem is néztem újabban. Én évente háromszor veszek Daily Telegraph-ot (a három nagy versenytömb okán; cheltenhami fesztivál, március közepén; liverpooli (*Aintree*) Grand Nation környéke; Párizs, október első vasárnapja mindig, 60.000-es nézősereg, Anglia fél zsokéelitje, sőt, jelen, és sokat nyer: Arc de Triomph). Most is vettem három nap (670, 640, 840 + borraivaló). Ez ocsmányul hangzik, mégis: mentek föl ennyire a honorok? Van rá számítás, biztos, hogy így-úgy kijön valami érdektelen közelítés (Zenón sem szerette a megközelített végső értéket, ez csak gyakorlati-matematikai önhittség ma, hasonlít nekem a németországbeli LINKE, a Gysi-Lafontaine, szavaiban feltétlen igazi emberbarát párt pestises-kiközösítéséhez, vagy, ha elhiszem, az ő igazi ellenzékinek szánt kívülállásukhoz; „meg lett mutatva”), a közelítésen ezt értem:

0-ról indulva $1/2$, annak az $1/2$ -e, ennek az $1/2$ -e... stb., végül az $1/n$ ... nem éri el az 1-et (egyed). Így, vezettem le sokszor már, az „1” (bármilyen tárgy, bármilyen létező stb.) erőszak-létező csak. Hagyjuk most. A megközelítés nem elérés. Az elérés épp csak tényszerű durvaság. A világ keletkezéséig visszamegy.

Michael Tebbutt barátunkat nem feledtem. Érdekes, egyszer valami irodán produkált nekem a közvetítésben csodát (nem hittem benne, pokoli esélytelen lóval nyert, meg az esélyes lovával is, két futam, jó siker a reá fogadóknak). No, most a párizsi hétvége telegráf újságjában, persze, nem Párizsból, ahhoz Tebbuttnak nem volt lóva épp (lehetett volna), hanem a Tebbutt egy örök-talajpályán (fibresand, ez is az egyik név, a borítás, melyen télen is lehet galoppozni versenyt), Southwellben lovagolt (3 futamban). Ezek általában kis értékű hendikepek (egy verseny-, ill. fogadásforma, a hendikepper kiszűnyözteti a lovakat eredményeik s megnyert pénzük szerint, hogy állítólag egyforma esélyük legyen így, jó vicc, képzeljük el, ha egy vonalban érnek be... zenóni nekem az is, hogy nem ugyanakkora távot futnak, mert a startketrecek szélsőiből be kell kanyarodni... de ez sem igaz, a lópálya is durva tényszerűség, nem senkiföldje, hanem ázott lehet a külső korlátnál, keményebb a belsőnél... helyezkedés, taktikázás is van... hé, de nagy csend lett, hajnalban írom ezt, mi sípol? kint? nem, nem, rájövök, az én torkom, pedig nem is cigarettázom; de a sok hideg szilva és kefir, az anorex; tornázom most egy kicsit), s nehéz eltalálni 16, de 11 lóból is a győztest. Tudománytalan bármilyen általánosítás. Van, hogy 7 futamból 4-ben favorit (vagy társfavorit) nyer, van, hogy egyben sem. Nem is tartozik egészen ide.

De egy kicsit igen.

Most nem mondom el, hogy az egyik nagy párizsi-hétfégi I. osztály A/1. csoportos versenyben 70/1-es ló nyert (10 euróra, ami ott a legkisebb tétlehetőség a körtötön, 700 euró... jó, hát nem eurómilliomosoknak való játék, nem egy tőzsde, elismerem, a szegénynél kicsit módosabb emberek sportja a lófogadás, a tőksegenynél módosabbakénak mondanám, jó, igen), meg hogy nagyon szemezgettem egy Fait Le Jojo nevű gátlóval, 33/1 lett, egy akadályzsoké-tanuló vitte a teljes nagy mezőny ellen, hosszú történet lehet; ja, papíron tehát tippelek ilyenkor, és megnézem a még megvásárolt másnapiban, mi lett tényleg, itt én a hát versenyszínhely (!!)- kb. 50 futamát „végigfogadtam”, és 5 egység lett a veszteségem (eltaláltam egyik régi nagy fogadásom zsokéjával, Royston Ffrench-csel, így a nevet, egy csoki srác, ő volt a „Without Friends” zsokéja 1996-ban, ha jól mondom, mikor egy ázott londoni belvárosi délutánon teljesen nulláig mentem le, épp csak az a lepedőm volt, meg a másnapi úti pénzem, és 10/1 volt a Ffrench lova, tök legalsó semmi-esély, megtettem, és fantasztikus visszanyerést vezettem be vele... néztek is rám legközelebbi utamon gyanakodva azon az irodán, de ez is más történet, eltaláltam hát vele egy 6/1-est, ez 6 plusz a bukmékeri fogadásban, és egy nagy versenyszínhely utolsó kis futamának 16/1-esét, nem semmi, valami arányítás, meg a zsoké miatt, van pár ilyen ingujjból zsokém, akikben néha hiszek: Gary Carter, Martin Dwyer – itt ő volt az, a hülye Diamond Circle nevű lóval –, Lynch, Ffrench, Seb Sanders, Steve Drowne, tökmindegy), de csak úgy lazán dobtam a tippeket, ember így nem tippel a „ténylegben”, meg – ma már főleg – ki se bírnám magam körül az embereket, hangokat, vélekedéseket, a kasszás embert, ez is egyik oka, a pénzen kívül, hogy nem fogadok. Vagy hát elment.

III

Ja, márciusban meghalt Totyi. Huszonhét és 2/3 év elment. De az évekről máshol írok. Az anorexet aug. közepén kezdtem el, most okt. közepe felé járunk. Hadjáratom eredményes.

Hadjárat: lásd az egycsillagos tábornok. Halottaim csillaga, hiányjelekből, kondorbélaian, „arra” ház, én a másik irányba török fölfelé, szintén hiányjelek fája.

IV

„Wittgenstein”-esen, csak a kalitkák-
kal, élek velük együtt. (A régiek kö-
zül is négynek ott maradt a kalitkája,
bocsánat, háromnak, plusz a Totyié.
De ez már bevezet az elefántos dosz-
sziéba.)

V

Na, az a bizonyos érzés. Vannak ezek az emlékeim a fogadásból. Közepes fogadásokat is nyertem így (Kirovski, pl., 12/1, külvárosi irodában, nem mertem feltenni a szánt pénzt, csak felét; de hát a Kirov Ballet, sic., hirdetését láttam előtte utcaszerte; jó, ez sem mindiges, hogy így mondjam, nincs „mindiges”, az érzés sem az), s most Tebbuttnál megszólalt a hang.

Jó, hát Lisa Jones-nál (alig van angliai nőzsoké! randa férfivilág az) is megszólalt, Radlett Lady... de az egészet félóra alatt vágtam össze. Tebbuttnál – mondtam, hármát vitt a hat futamban – taktikáztam. És ez volt a baj.

Nem „terítettem”. Holott megtanulhattam ezt már Párizs mellett egy ügetőn. A Workaholic-fiúkkal (kancákkal?). Írtam ezt többfelé már. Egy Workaholic nevű „apamén” megszólított. S négy sarja ment aznap Enghienben. Ha mind a négyet megteszem... egy futamban két ilyen is volt... hát e kettő közül az egyik 50/1, ő nyert, veszhet az 1 egységnyi hiába-pénz a másikon, és a másik két futamból is egyet Workaholic-sajt nyert, 12/1, ez franciáknál 49 és 11 pénz pluszban, elment 2 pénz. Az 60 pénz. Ha 50 frankkal játszom, 3000 frank. Na, 1995 körül!? Egy szakadt magyar turistának. S nem okozott volna nehézséget a tét.

De nem állt be benső parancsként e „tényleg” (az analógia... nem lett elég erős; fájó, hogy megvolt azért, pedzve, a „gondolat”; szart ér, mai szóval), s így Tebuttót nem terítettem. Játszottam első, kicsit külsős lovát, Palatine Dancert (nemcsak ilyen link nevek vannak), nem nyert. Játszottam favoritját, nem nyert. (Igazi fogadáshelyzetben nem előre írja össze általában az ember, kit fogad, de ez sem tartozik ide. Évek óta nem fogadok, ám akkor is már eléggé kapkodva csináltam, tehát 1999 óta nincs érvényes fogadásemlelkem magamról, bár nyeregettem is.) S a harmadik lovát nem tettem meg.

25/1 volt.

Nem tettem meg, mert/holott (vagylagosan) a Telegráf kiemelten tippelte. A jónép nem.

A 25/1-es Tebutt-vitte ló, Wodhill Be (így, mit jelent ez?) nagyot nyert. Tíz fontra 250 plusz. Egy pici angliai utazás, nem? Öt nap ronchotelban, plusz élet. (Jó, új fogadásra nem futná belőle; de ez nálam mind anorex már. Totyi, madarak is: anorex. Nem lesz az mindig. Most az.)

Ergo, ha terítettem volna Tebuttót... nem folytatom. A Jojo-lovat kellett vón, mert jó eredményei voltak, csak síkon, nem gáton. Hagyom. De a Jojo-effektus ellen küzdünk, vissza ne hízzunk. Ergo? Meg engem nagyon vonzott is. Én hülye. Csak ez nem ténylegben volt. A címben jelzett senkiföldje nem erre vonatkozik. (Ezek az újság-eredmény-nézések meg: a régi életemről élek. De nem azt élelem. S ez nem is biztos, hogy „létezés” volt.)

VI

S így rátérhetek a dossziéra. Van lovas, van madaras dossziém (nem is egy; szerettem mindig az ugyanazt teríteni!), de épp az elefántos lett (nagyon is! miért „nagyon is”?) aktuális.

Ami gödeles írásomban (nekem) kiállhatatlan, hogy tisztán kicsontozott (pardon) tételek után hirtelen kitörök, mindenféle modorokat veszek fel, apró eseményeket indulattal taglalok, és... és... és... ahogy mondani szokás. Jobb lesz ez így, a tételek váratlanul, hirtelen jönnek, meg a cím is megmagyarázódik, s ekképp.

Tegnap jártam itt (Beszélő) a szerkesztőségben, hoztam el régi példányokat (módjával), szó esett róla: akkor írok, ha megvan ez a „Tebbutt-effektus”. (Persze, Michael barátunkat nem említettem, a lovakat se.) Hiszen annyit írtam már. Furcsa, mint Delmore Schwartz fényképésze a novellában, olyan vagyok, a legremesebb kis figurákból is a világ legjobb fényképét akarom létrehozni. (Nem hozom.) Hát ma hajnalban, egy meglepően jó egyhuzam-alvás (9 órától negyed 6-ig!) után evidens volt nekiesni ennek.

De az, látom, egy nagy baromság lenne, ha tényleg összevissza írnék. Mi a 7 tétel?

Ha lelek feljegyzést (laza lapot), és kell, kiegészítem. Ami fontos, e 7: saját egészségem; feleségem egészsége; kutyánk egészsége (de jó, hogy írtam, madárka nincs már); az ország gazdasági talponmaradása; fizikai környezetem (ház ne süllyedjen stb. a kerület csodás átalakítása folytán) épsége; nyugalmam (viszonylagos) megmaradása; legyen tevékenységem – olvasni, dolgozni –, ritmusom. És kész. Kellenek majd a kiegészítő lapok. Mert nem írtam, amit nehezen sorolhatok bárhová: hát medvéim? Ők nagy gond, mi lesz velük „utánunk”. De a kártyabajnokság? Mely rendszerével „átvette itthon a rémuralmat”? Hagyom.

Nagyon érzékenyek lettünk a term. katasztrófákra. Tegnap San Francisco hídjának történetét néztem. 35 éven belül nagy rengés fenyeget, hallom. (Honnan tudják, kérdi a lúdtalp-ember.) Felháborító az emberiség helyzete. Felháborítóbb, amit az emberiség a természettel tett. De törvényszerű ez is, az is. Régi-módi filozofálók.

A 7 fontos (dolog): a Gödelben benne volt, szegről. Most nézzük címemet. Utána a dosszié. Ami idefér belőle. Mindig marad fél dossziényi feldolgozatlan. Bármennyire érzelemanorexek legyünk is, bármennyire ne igyunk (szeszt), én estékre vadhangolt leszek, sokszor, vadhangolt, hogy emberkínzás, ami magamféle íróval ma tevődik (ismert tételek), hiába, hogy olyan jónak látszik helyzetem. Rohadra „evidenciázom” magam, s nem evidenciátörténetekkel, hanem hogy annyi minden lóg, függ, tartandó evidenciában... hagyom.

Wittgenstein azt mondja: amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Jó, ezt megelemeztem nemrég egyszer. Készen van-e (Zenón szerint nem is nagyon lehet) az, amiről „aztán” nem beszélek? Azzal jönne létre, ha beszélek róla, mivel azonban olyan dologról van szó (azaz nincs szó), ami csak hazugul jöhetne létre, nem is szabad beszélnem róla? Közeledünk.

Mert:

mi van akkor, ha nem arról van szó, amiről *beszélni* nem lehet?

Hanem:

arról, olyasmiről van szó, amiről *létezni* nem lehet?

Igen, amiről létezni nem?

Valamiről létezni... álljunk meg. Hasogatás, hogy „valamit létezni”? Nem hasogatás, az már más. Valamit létezni... persze, nem az, hogy valamit tenni. Hanem hogy egész létezésem tényleges foglalata, kitöltője, tömörje – ez. *Amit lé-*

tezek. Például az írósgót. Más a politikusságot. (Reméljük.) Harmadikunk a fel-
találást, tudományt, sebészkedést; San Francisco hídját az a bizonyos S. úr, a
megálmodója. Vagy ahogy én léteztem csaknem huszonnyolc éven át a madár-
kakat itt.

Most ezt nem lehet létezni. Csak erről lehet létezni. De nem lehet róla lé-
tezni. Nem az, hogy „beszéljem”. Hol itt a beszéd. Nem lehet Totyiek nemlé-
téről, létéről... tessék, szavam sincs rá. Arról, ami volt, ami nincs, amiért ez így
van: beszéljem nem lehet (Pilinszky: nincs is szavam... iszonyú terhe... nem
idézem pontosan; de néha pontosan ez van ott, a valamiről-létezni), csak létez-
nem lehetne.

De „erről” nem tudok létezni. Amiről nem lehet beszélni, így Witt (barátai
szólították így néha), arról hallgatni.

Hanem amiről létezni nem lehet? Arról...?

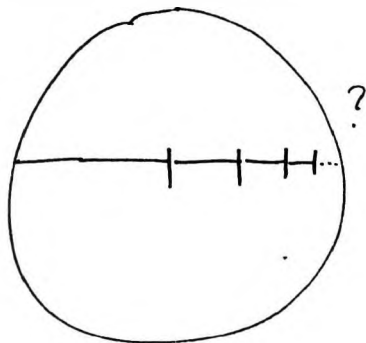
Arról mit? Arról mi van?

Ez a dolgozat lényege, címe szerint. Amit összehordok még a dossziéból,
nem vonatkoztatható kizárólag erre. Mondjuk, Tebbuttra se vonatkozott a többi
futam, sőt.

VII

Másutt (mondjuk, Tiszatáj) bebizonyítottam, hogy Hérakleitosz és Zenón elvét
egyszerre nem lehet alkalmazni. Zenón szerint ugyanis „egyszer sincs meg” (a

*Semmiel sincs
geometriájis*

*Zenón:
nem jön létre semmi
elvi alapon*

tandori-változat, mert Zenón más-
t mond: ő azt mondja, így nincs moz-
gás!, persze, nélküle én nem mond-
hatnám azt a magamét, hogy így
nincs elvi létrejövés), Héri szerint so-
sincs kétszer. (Megj. mostani témám-
hoz: ha érzem, változom, s konk-
rétan, miben, attól még nem tudom,
„miről létezem”!)

De ha nekem – kérem, jó Szerkesz-
tőségem!, oldalt most ezeket a kis jele-
ket, a hiányjelcsillagot, a hiányjelfát,
Héri hullámát, Zenón sosem teljes kör-
átmérőjét... ábrába, függőlegesen –
csak San Francisco hídjánál is bejött,
hogy na tessék. A hegyekből valami
1/3 vagy 1/4 Kaliforniát öntöző folyók
zúdulnak az öbölbe, 10 darab ilyen, és
szemből vágódna be az óceán vize.
Gyakori az összecsapás a két víztömeg
közt. Ergo, ha Héri nekem a hullámvo-
nal, feltétlenül két Héri van, vagy két
nyíl, egymással szemközt, valahonnan

mindig két Héri... Zenón szerint nem érnének össze, azaz Zenónt (zenón-tandori-jelzett) szerint, de a kettőt ezért nem lehet egyszerre. Hát hol érvényes a kétszer nem lehet ugyanabba? Ahol mégis összeérnek (mert Zenónt nem érvényesíthetem itt, tehát összeérnek). Az öbölbe lépek, a tengerbe, „a határra”?

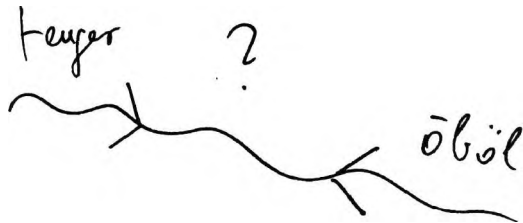
Az elefántos dosszié lényegei meg is voltak. Utálnám sokaknál a „Witti-tényleg”-szerű kifejezést, ez a magyar irodalmiság rossz rétegéből van... de

itt a legcélszerűbb volt. Kevés a *Witti tényleges senkiföldje*, meg bonyi. (Az ilyen szavaknak is furcsa az élete, használhatósága, más tárgy.) Azt akarom mondani hát, hogy a „beszélni-hallgatni” Wittgensteinje nem a ténylegességgel foglalkozik. Magam mintegy köbösítettem, teresítettem a „szó”-t a „létezés”-re. S így lett ez.

Megjegyzem, bár nem fogok fogadni belátható öt éveken belül, a Tebutt-terítésből most tágitanom kellene. S nem is ajánlom. Bár, mondjuk meg, a mindenféle ilyen lovakkal, egy nap 600-700, 50-100 zsokénévvel, többel is tarkított világban mit tegyünk? Mást? Patronise, Nikon Lady, Special Kaldoun, Polar Bear, Mathematician, Teh Carbon Unit, Imperial Brief, Lizzi Rocket, Blushin Russian, Iamback, Flying Spud, Indian's Landin, It Must Be Speech... Witt, álljunk meg... lovak, lovak. Hát a lap irodalmi és kulturális melléklete? Ott van eligazodás? A politikai?

(Újságvásárlás abbahagyva. Vagy még egy pld. Lazán, mi is lett. Nem is tipeltem. Csak mik lettek, a fogalmak hozzá megvannak.)

Hérialleitos

VIII

Jer, elefántos. Hadd lovagoljak meg. Álmomban...

Egyszer ültem lovon. Piás skót haver ráadásul akadálylóra rakott fel. Falusi verseny. Egy kőhalmon át is dirigálta velem Aqua Belaqua – ah! Beckett Skóciában? – nevű négy lábujját, de ő volt jobban megijedve a végén. Amiről nem lehet létezni... erről se. Totyiról se, az ő létezéséről se, az ő haláláról se. Sokszor próbálok: az „ez írókínzás... az egész kiadás... minden... tisztelet a kivételeknek”-féle dumát is hagyom, mint „arról hallgatni kell”-t. S megpróbálok valami létezés-esélyesről nem létezni. Igen, hamar kész a szellemesség erre is. Ha valamit létezés-esélynek minősítesz, kitüntetheted, hogy nem létezel róla, ezzel se baszkáljon (baszkálod).

Mert a létezőnek aztán akkor már mindegy. Ez benne így a szép.

Jer, elefántos. „E-le-fán-tos, te-le fon-tos...” Hülye szöveg erre.

IX

A Héri is kétszer van eleve, ez volt az utolsó betét. A híd, San Fr. alapján: a szó függetlenebb a valóságtól, mint a látszólag nála absztraktabb (ideogrammatikus) rajz, vonal. Ld. Héri, és ahogy az a híd hajladozott a viharszélben! Nincs kész, végleges vonal tehát.

Ó, a szó is! Hány lap, melyen u. a. van, hígítva, olvasófárasztásig összeírva. Nem az, hogy ajánlott cédulák értéktelenek, de nagybecsű feljegyzéseim is hitványságok.

Akkor miféle létező nem hitványság? Sikeresen teríteni Tebuttót, Royston Ffrench-t? Ha megjelenne a két surranópályás, de nekem oly fontos kis könyvem mégis, 2 év, másfél év után? (Még kifizetve is ki van.) Az sem lenne valódi létezés. Megjelenik a könyved: arról létezzél? Nevetséges alak volnál! Akkor meg?

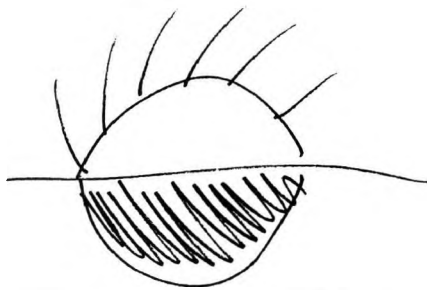
Fagylalt minden? Alma az anorexhez, szilva, kefir? Nem, Főmedvékém nem. Róluk igenis létezem, ma is. Nem valami jól.

Párizsi nagy lóversenyvasárnap, német választások, kaktuszok, dzsesszhangolás: a napok elteléséhez. Totyi annyit betöltött.

X

Lójátékról, utazásról nem tudok létezni. A házi medvebajnokságról bezzeg igen. Most, hogy nyár van, szünetelget, üresebb az életem.

„Sok kell 1 nap ahhoz, hogy estére ne kelljen már semmi.” (Járás, éhezés, szomjazás, tévé, írás, jegyzetelés, kaktuszok, lovak, újság. Lemez- és kaktuszanoxia is beáll, jegyeztem fel, persze. Totyiék kalitkáihoz beszélek. Napocskákat rajzolok (mint Várnagy Tibby, tudat alatt megihletett...), lásd oldalt.

„Szemet hűnyjak felettünk?”

A Napocska szövege ez: „Szemet hűnyjak felettünk?” Naaagyon jó.

Furcsa, a racionalista irracionalista: én: megvan a dossziéból „a lényeg”, ami most már ide fog férni, ami nem, megy tartalékba. (A Totyiék üres kalitkái alá, a halmokba.) Így létezem le egész létezésemet? (Ld. Pilinszky, beszennyezem kabátom, mármint azzal, amivé az anyatej lett. „Jól leléteztem magam ma.”)

Ha járkálok írás közben, odakint – a világban –, persze, natúr gondolatok jönnek. Honnan van az (hol kezdődik), hogy a tényleges Wittgensteinmondás (a nem lehet róla beszélni) át-

megy a tényleg nélkülibe, bocsánat, a ténylegbe, mert hogy a szó, a beszéd általában nem „úgy” létezés. És a létezés szerintem itt mi? Például, hogy volt kezdetől nekem az irodalom. És ha honorárium, könyvkiadásunk szélsőségei etc. miatt „valamit élek” (kínozva vagyok), hát nem jó rákérdezés sokaké: „És te is közéjük akarnál tartozni? Akiktől, ahonnet nem kapod meg, amit szakszerűen várnál?” (Senki, Baudelaire, Stendhal, Rimbaud etc., Kafka, J. A. se várhatott soha semmit! Részemről ez tehát hülyeség. S mégis – van.) Nem, felelem én, csak gyerekkorom óta... de ezt már itt is írtam. És befejezésül is lesz szó róla. Szó, szó. Róla. Annyi van csak, hogy nem szeretem hitványnak látni hajdani „nagy szerelmemet”. Tehát senkik közé nem akarok. Stb.

De ha a literatura (volt nekem) a Wittitényleg, és beszélni is próbáltam Őkimondhatatlanságáról, hát lehet az, hogy az ily „tényleg”-nek a senkiföldje legyen? Hogy ne éljem, s akkor helyette... Bocsánat, hogy ne éljek róla! Itt jön be a különböztetés értelme. Élem a literatúrát, de nem róla élek már.

Ez akkor a „nem róla szól”? Kérde a mai divattal járó elme. Nem, nem. A „nem arról élni” és a „nem arról szól(ok/sz/-)”: kettő. San Francisco hídjáról nem „élnek”, hanem szilárdítani próbálják 8,5-ös földrengésre. Satöbbi. Ez arról szól, mondhatni (engem utálkozgat e kifejezés, mint ahogy a legtöbb eufemizmus, meg az angolszászokkal „hadakozó” németek tömérdek angol kifejezése, a „last minute”-ig; de hogy pőpőznek, miközben a Sangzelizét és a Loncsampot mondják, ez is a gazd. csoda által meghonosult parvenyőség jele. Vannak idegen szavakat kiválóan ejtő németek, a németek általában egészen kiváló szellemeket produkáltak stb. És az angol riporter is „Mossz”-t mond Mosséra, Mosszé helyett, és Longsant, gyanúsán. Ergo hagyjuk ezt. De az ilyen apróságokból (is) áll az élet. Szeretjük például a vicceket, a legkomolyabb ügyekben is. Tegyük.

Rájöttem, a Tebutt-ló, hogy így mondjam, a Wodhill Be ló nevének értelme mi lehet: vicc. What He Will Be, ah, mi lesz belőle. Itt győztes lett.

Napom kicsit erről „szólt”, de nem ezt éltem, messze nem erről éltem. Ez akkor egy fokozás. Szeretjük (én is szeretem) a rendszerezéseket. A rendszerezés nem rendszer!

Irodalmat létezek, de nem az irodalomról létezem. Az irodalom nekem nem Wittitényleg már.

A-ról, -ről létezni olyan, kérdik, mint az érzület? Nem. Az olyan, mint lekötözött kezedet széttárni. A Hamlet-kötetben van erre egy kis kitétel: a kezetlenről. És a „hová felednéd”, nem tudom, benne van-e, kihagytam-e a zsenyékből (a Hamletben nálam sok a félzsenge!!!), ez is érzetem volt mindig. De Rilke, ha leírjuk. N. N. Á. (jól) is sokszor Rilke. Pilinszky bizonyos rímei megvannak Babitsnál (erről a Ligetben írok, a „bűvtanáról – bűntanyáról” viccű cikkben, ha ezzel készen vagyok itt).

Az idegen nyelvek (nekem) idegenek. A szegény németek (tényleg eszembe se jut bántani őket) a „heran”-nal. Ideleg, ide-közéltve, de nincs benne a „felelnék” személyese. A „man” is borzasztóság tud lenni egy pártvezető szájából, ha baszkálós célzatú, hidegséget, eltokáltságot jelez.

XI

Terítéses – takarásos – átfedéses. Átfedtük mind a Workaholic- vagy Tebuttlovakat. Mit él? Miről léteznek? Miről szól? Nem ő, hanem a dolog. Akkor a „miről léteznek”, kérdik, nem mégis a „miről szól” ő, plusz a dolog? Nem.

Az „arról nem kell létezni” nincs kimondva. Elront mindent. A szónak van (kb.) ellentéte: a hallgatás. A teljesen átélt létezési kör, jelleg, miként, valami etc. helyett vagy van valami, vagy nincs. Olyan ez, mint a metamatekban (halmaz) a kontinuumsejtelem. (Cantor, Hilbert, Cohen, Gödel, szakszerűtlen mondom, hagyom is.)

A lónyerésről nem lehet létezni. De hogy ez aztán mi akkor? Nem úgy értetem, hogy nem lehet megélni belőle. Kezdetben, amikor a forint még nem volt ilyen gyenge a fonthoz képest (és hogy a honor nekem etc. nem...), elképzelhető volt ügyes játékkal annyi, hogy – ha kint is fordítok, kivitt írógépeken, kommersz vagy nagyon jó irodalmat – az utazás szakadt szállodákkal stb. kellemeesen fedezhető. Rendben, persze, ha „csak arról az egy szisztémáról léteznél”, pl. átfedés... vagy kibírnád (nem bírtam jól soha, egyetlen-elvű létező, az Egyetlenről létező, ld. a Hamlet-kötet eredeti címe) a körötted nyüzsgölődőket, véleményeiket, a szituáltságot, meséltem... Ha! De így rettentő nehéz. Hiszen ellenjátékul valamiről szólna akkor az otlléted (bárhol, ahol fogadnál). S az vinné a prímet. (Nálam pár ilyen dolog szóba se jön: politizálás, szereplés – ma már nem –, kiadók járása, magánkapcsolatok.) De csak d.u. 3-ig kibírni, nem agyonenni, agyoninni magad, nem agyonhinni, hogy bármi „Tebbutt-lovak” s ilyesmi járható „út”; nem agyonfáradni... legföljebb abban, hogy „gyötörnek”; s az így múlik.

Ráadásul egy IV. oszt. hendikepre a bukméker nem ad előre „arányt”, SP-t (Starting Price). A körtotó később alakul ki. A 33/1-es Jojo pl. 36,7-et fizetett, többet hát, a totón! Van, hogy 8/1 adja a bukméker(ek középáránya) a lovat, de miután nyer, a körtotó, a másik szisztéma, 13,5-öt fizet, a nép annyira nem bízott benne. Tehát takarni Tebutt három lovát d.e., friss állapotodban nem is lehet. (Más a helyzet a nagy versenyeknél, főleg a nemzeti, nemzetközi nevezetesség-versenyeknél, ott évre előre fogadhat valaki. Nem ide tartozik.)

De mi lesz az elefántos dossziéval? Benne a nevetlenségek, erős megkárosítások, hátránybakanyarítások sorozatával? De jobbakkal is.

XII

Van erre válasz. „Nem létezem róla”, ez. (Bár ez csak részlet.)

Itt egy levél. Leragasztva, fel nem adandó. Még ilyen levél publikálását sem tűröm, magamtól se. A honor, a kínzás stb. témájáról szól, személyes odacsipkedésekkel. Miért írtam tegnapelőtt este ilyet? Irreális. Mit léteztem erről, azaz inkább: mit éltem ezt? Mert erről, a helyzetről létezem (sajnos), de nem szabad mindig ezt élnem. S fura, hogy itt a „mert nem erről szól” jól használható.

Nem szeretek beszélgetni. Beszélni, senkivel. Feleséggemmel kész értekezlet egy-egy napunk, de már előtte is szégyeltem magam, hogy „mintha erről szólnék”. Nem veszem észre: alapkérdéseim (vicc!) a Wittitényleg senkiföldjein ho-

nosak? De helyette? 1970 körül Teddy és (Szent) Johanna párbeszédében volt ez, írtam: „Mit csinálsz helyette?” Ha nem az evidenciát éled.

Apró közbevetés: a lóoldalak egyikén döbbenetes filmhirdetés. Hősök, hősnők sorakoznak: „Add arany íjam... vágyam vesszejt...” Tényleg a hülyéknek, akik vagyunk. Már aki. Szóismétlés jön. Ó! Nem döbbenetes? Hogy a Wittitényleg senkiföldje nekem megvolt már 25 éve? (Sárga kötet.) Hanem hát a Hamletben is ott van: hogy ne legyen több pillanatom, ami előtte nem volt. Erre vonatkozik lazán, hogy az irodalom nekem: a legvégső lehetőséget kell kihoznom magamból. De ez vagyok én. A világ más. Akkor mit várok? A világ nincs benne az „amiről létezni kéne” és az „arról mit lehet akkor...” kicsit zen-jelzett képletben. Más, kontrás, indolens, ő-és-nem-én, rontó... etc. Még hogy én lennék arrogáns, impertinens, prepotens?! Ha nagyokat járok (anorexül), és ez az Üres Halmaz, a nem konkrét célú, mégis körülhatárolt valami, rájöttem, ez az Üres Halmaz élése... hát mondogatom, kimerülten már: arrogáns...

Felesleges dolgokat beszélek. De hogyan beszélhetnék a házi két kártyaliga esélyeiről, akár Tebbuttról, emlékeimről stb. Meddig? Ez, a nem-lehet már eleve valami, „amiről létezni lehetne”, ha ez az állag meglenne. Nekem a kocsmá, összejövétel stb. azért se megy (s hogy szeszt nem iszom, könnyen nem megy!), mert megalkuvás csak, hogy ott összetartozunk, egyetértünk. Amennyire, az felesleges. Annyira – nem is kell, nem érdemes, nem jól állagos. Gondolom én. Nagyon jó napom volt, mikor a Szerkesztőségben jártam. Előző nap a maratonsok köszönetése (és az enyém), aztán jó találk. egy kiadómmal, aztán egy ismeretlen rám szólt, kifejezte, jelent neki valamit, amit csinálok, sőt... aztán a Beszélő... aztán a Lánchídnál... de hiszen ezt már mondtam, a néprajzkutató K. Ákos, fantasztikus találkozások. S jó levelek a postástól, és a Telegráf, Tebbutt. Kétszeri járás. S elment valahogy a nap. És jó alvás, ez már a köv. nap kezdete.

Jó írásérzés: ebbe mindent beírtam, ami „ezé”. A többi: -ről.

*

Közbevetés

Igen, hogy netán medvéimről is létezem... ez zűrös lehet. Akkor? Nem féltetem-e meghatározását adni képlettemnek, találmányomnak? Kérdezheti valaki, mit jelent a tétel első fele: amiről nem lehet létezni... az okvetlenül valami meglévő? Valami, ami elmúlt? Netán épp negatívumnak kell lennie: olyasminek, ami nincs? A számomra-nincs, eleve-nincs, bajosan-lehet-meg-nekem? Egy érzület? Bizony, nagycsaládi-dédunokákig... s nem az a része a dolognak, ami konkrét nagyszülői, dédszülői „teendő”, hanem... ismétlem... az érzület? Ahogy valahol (nálunk, részben?) érzületből szavaznak. Ezt az érzületet élik? Ebben élnek? Vagy ez se jó (nem jó!) példája tételemnek, mert legföljebb erről szól az életük (pardon); ahogy egy sarkkutatónak, tengerhajózásnak, sivatagbújónak stb., megszállott hegymászónak... van az ebben él, ezt éli, ennek él stb. De ez egyik sem az „erről létezni”, nem meríti ki, esetleg nem is érinti ezt a fogalmat. Kínos határjárás?

S fogalom-e ez? Egy biztos példát tudok felhozni: Totyiék halála (27 és valamennyi töredék év elmúltá) után én erről élek? Talán. Róluk, hogy voltak? Arról,

hogy nincsenek? De még többről is szó van. Az irodalom nem ugyanaz a szememben, ami volt. Is; de nem foghatom egészen a „gonosz” világ körülményeire. Róla létezni? Nem. A 7 pontban sincs ott a „szellem” etc. Madárkáinkról: az igen. Főmedvémeikről: igen. A tétel második felében lehetségesnek tartom ezt az értelmezést: „...nem is lehet létezni”. Valami más „tevődik”. Weöresnél „az öröklételet érezed/még innen a halálon”, kb. idézve. Pilinszky-nél ott a nincs is szavam, az iszonyú terhe vminek, mely omlik, zúdul alá, toronytest ad csak hangokat. A szó hazátlan. Nincs is szavam? Ez az egyik Wittgenstein-tétel. Nincs rá semmiféle létezőm. Ilyképp, erről. Arról, amiről nem lehet létezni. Ott nincs van?

Összefoglalás

Hogy a deklarációs közérvény, s van-e, s micsoda: nem tudom. Ez: magán. Nem butaság (pedig annak szoktam hinni) az ilyen. Mit is beszélünk meg. A 7 pont;
ami kimaradt belőle, s hogy miért;
mi a cím értelme, mi ez a senkifölje;
Zenón és Hérakleitosz;
Tebbutt, a lovak, pár kíváncsiság kielégítése;
adódott néhány rajzunk;

és észnél voltunk annyira, hogy rövidre fogjuk ezt, ne akarjuk kimeríteni az elefántos dossziét.

A dosszié élve elvonult.

Át San Francisco hídján, szemközt van a cirkuszi fellépése. Jó fellépést, elefánt!

Matériád megy a Totyiék üres kalitkái alá. Erről létezem akkor? Csak léteznék. De amiről nem lehet létezni, arról...?

Bírni kell a csak érzett nem tudottat, nem-tudott-mit.

*

És ahogy élvezem a Telegrafot, most, hatalmas járások után, délután, borzongva az októberi lakáshidegben (Totyi miatt mindig megvolt a nagy meleg, 24-25 fok, most 19-20 van, kevés, köpenyben szoktam megélni, mint valami vén ez-meg-az, jó, hát ahogy Ottlik járt otthon, nem „vén”), ahogy olvasom a jópofa cikkeket, szemlélem az eredményeket... azt mondhatom: kétségtelen, én arról, ami a világ kalandja, ami bárki mások rendszere, ami a kultúra rendszere, ami már rögzült, ami hierarchia stb., arról én nem tudok létezni, bár túrva élem. De miről nem lehet létezni – mint a lovak, nekem, például –, arról lehet beszélni. Másoltatom a cikkeket öreg barátaimnak.

(Mármost a dosszié elvonult, de én maradtam. Jóra? Rosszra?)

Utóhang

Nehéz dolog az „Amiről nem lehet beszélni”. Minden igyekezettel azon vagyok, hogy kevesebbet magánbeszéljek. Hiszen az érzet, az érzület – sokszor ízetlen, ha kifejeződik. Például az én érzületem a mai irodalmi közállapot dolgá-

ban. Ennek (rangos közszereplőinek) sokával azért sem lehetne megbeszélnem érzületemet, mert – dolgaik ellenérdekek. Igen, ez ilyen ízetlenül „érzuletsarkítódna”. Azokkal, akikben joggal bízom, mit beszéljek effélékről? Nem akarok „Sagittarius Mihály” lenni (Móricz figurája), nevetséges dolog. Ahol nem bízom, ott (nem ott, róluk) azt mondom: Hogyan tudnám én a ti érzületvilágotokat élni, hát még arról létezni hogyan tudnék? Ezek az „ahol”-ok a viszonylag mérvadó fórumok. Sajnos. Nem miattam sajnos, én már (7 pont, abban sérülékeny csak) megvagyok. A literatura nincs meg ebben a közállapotban. Marad a Babits-féle, annak jó lesz úgy is? Kisebbit és átfogóbbat mondok. J. A. a borjúsájról, mely melán meggyőz, hogy nem muszáj hősnek lenni, ha nem lehet. Ergo nem kell okvetlenül *élni valamiről* (első dőlt betűm itt), amiről (neked) nem lehet. Minek? Futottak az Alsó-rakparton a maratonfutók. Egyikük odakiabált: „Tiszteletem, mester!” Többeknek, találmra én kiabáltam oda, biztatást. Nem írtam ezt még? (Nekem is vannak hibáim, méghozzá nyilvánvalóan óriásiak. De én 31 éve a magam kockázata vagyok, a magam eliderítése-felhárítása, nullája, plusz-mínusza.) Valaki egy csodás hétfőmön, amikor kiadóm, neki írt sok levelem után, vagyis hogy jó, mindent megteszek, legyen a könyv (erre visszatérek), de semmi szereplés. Kiadómmal leülve 1000 részletkérdést taglaltunk – és még csak szóba se jött a szereplés, dedikálás. Az se, hogy „jó, ha te nem, hát te nem...” Ennyire szívelegáns ember (mondaná Szép Ernő) ez az én (kis) kiadóm. Utána valaki, vadidegen, kedves ember, ahogy a Beszélő szerkesztőségébe igyekeztem épp, ez volt az a hétfő, rám köszönt. Be se mutatkozott, szintén nagy eleganciával csuda két mondatot szólt, nekem, az írónak, mit tudom én, ideogrammatikusnak stb. Semmi kapcsolatot nem kellett megbeszélni. Ez történt. Aztán találkoztam K. Á.-val, akivel „sok mindenben vagyunk jó barátok”, Korniss Dezső dolgában bibliográfiáméban (G. F. mester, 2-szeresen is szent illető, örök könyvbegyűjtőm, és bibliográfiám fáradhatatlan, önhaszon nélküli készítője, „az én Gergely-naptáramé”), és kiderült (hagyom most az ideogrammák dolgát, nagyon elhúzom a szám, ahogy azt senki mérvadó nem akarta, hogy a nagycsuda nemzetközizmusban valamire is vigyem velük, szintén „kis kiadók” lelkes igyekezete zajolgat csak), kiderült, hogy kétszeresen áldott az én elegáns kis kiadóm is, mert megjelenteti a Nat Roid-sorozat 10., eddig lappangva heverő, még 1984/85-ben írt (!!!) utolsó kötetét. 1989-ben repültem ki vele egy kiadóból, ez a sorozat befejező darabja, megjegyzem, abból a nagy kiadóból én háromszor repültem ki, három különböző érásban – ennek ellenére ez a nagy kiadó rettentő sokat tett könyveimért, ah, a mai húzás-nyúzás sok kis surranópályás, szélsőpályás kötetecském dolgában a régiekhez képest, bizony, egetverően nagy! Hát K. Á. még aznap délután bedobott egy cikket, melyet beszélgetésünkben előhozott, ideírom a nevet, Krasznahorkai László cikkét, ki is szegény Nat Roid-sorozatomat Chandlerhez, én nem tudom, ki más ilyenekhez „illeszkedő” változatnak, újításocskának stb. minősíti. Ah, tettem-e én eleget Krasznahorkaiért? De az irodalom nekem nem ilyen adok-kapok. Ma olvasom el a cikket, esszét – s ha címét lelem, írok Krasznahorkainak, hogy befejeződhét a Nat Roid-sorozat.

Melyet, ha magam nem favorizálom dolgát, a kis kiadóra nem „csapok le” így (Moers könyvét, *Az álmodó könyvek városa*, második dőlt betű, fordítottam nekik, még várat magára a pedig érdemelhető sikerecske), ha tehát sokadszorra elő

nem jövök vele, kérem, itt ez a Nat Roid... mégse járja (talán), hogy 10 000 könyv jelenik meg, ezek közül 300 a nagy sikerek könyve, és akkor a szegény Nat Roid. Szép Ernő valami ilyen hangon fogalmazna: bizony, magam is hinni kezdtem, hogy ez az egész egy szarhalom volt, meg unalmas, meg erőltetett, meg kinek kell ez ma.

Nem nyilasmisi-délután ez, nem sorolom hát. Az elmúlt 5 és fél év irodalmi közállapotai nálunk „olybá alakultak”, hogy abba jómagam mint úgynevezett „jelles érték” – beleférek; más mód – már nem férek. Csak az utolsó 3 évem fordításai, Parzival (tudom, önisméltés), 3 Virginia Woolf, a Jelinek, a Moers és még három, virtuóz végeredményt kívánó ifjúsági regény, Süsskind, Poe; egy kötet Rilke-vers jön és két kis Rilke próza; és az egészről semmi összefoglaló „krasznahorkai” szó, semmi parányi lelkesedés se stb. Nem lehet értem ily közérvényvel lelkesedni? Lehet; s hogy ennyire megváltoztak az érdek-és-erőviszonyok, beidegzettségek a mérvadóság közegében. Megnehezíti dolgomat. Mert sértettségnek hiheti bárki, hogy „erről az irodalmi közvilágról én nem tudok létezni”. Mégis létezem erről, nem dacból, és nem azért, hogy „én bezzeg igen”. (Ó, aki ezt sokallja: én vagyok az, aki „egyébként” sosem – ha szélmalom a szemközti téroldal, ha netán mégsem (szakmai?) – konfrontál. Öreg fejjelem nem is kezdem. Csak... *A közérvény olyan jól megvan nélkülem.* Mert minden más lenne, ha nem volna. Nem a fellépéseken múlik stb. Tíz éven át folyton fellépkedtem. Csak...

Az „amiről nem lehet létezni, arról...?” Nem az, hogy „csak”. Szándékkal nem írom ide, hogy „zen”. Megtanultam a mesterségemet, „európai” ember maradjon a maga kultúrákörében! Nix és nyista zen! Semmilyen globáluralom alatt sem. (Ah, a beértelmezett erőviszonyok, a remegés valami mesterkéltyért, a kötelesség-fogalmainkkal...! Ld. Greene, *A csendes amerikai* mottója a skót költőtől.) A lovak, hogyan jöttek be itt a lovak. (Megtanultam a mesterségemet, lesz lezárása az írásnak, konzervatív „mester” vagyok, ha létezéssel-nemlétezéssel eléggé nyitott is.) Remekül szórakoztam. Kieren Fallon, „akinek”, így a telegráf, „a franciák talán csak a nevét ismerték eleddig... három Group/A/1-es győzelmével: triplázásával a szuperosztályban ismert fogalomná vált”, a többi szépet nem idézem. Nem szorult el a szívem. Zsokék. Ilyen sorsokról én már álmomban sem létezem. Maradnak nekem a kis Tebbutt-töprengések (nehogy valaki követni kezdje példám, jesszus, minden csak egyszer jó, aztán éveket nem), marad, hogy egy tréner a sok jó közül, mit tudom én, Haslam, aki nem szeret utazni, feleségét küldte Párizsba a lovával, ez a ló volt a 70/1-es nyerő, ő maga Kelsóban maradt (Skócia, ott álmodtam én lovaglásomat egyszer), s ott nyert. Az egyetlen tréner, írja a Daily Telegraph, klassz angol humor, én imádom, aki egyszerre nyert lovaival a párizsi Nagy Ünnepen – és ugyanezen a kelsói vidám vasárnapon. Nekem ennyi elég, bár párizsi győzelmet éntrenerkedésemnek még sosem mértek be, és ne is mérjenek.

De hát biztos, hogy így is gondolom? Nem az. Mert az „erről én nem létezem” (erő)terében bármit is gondolni, akarni: nem, nem „gyöngye dolog”. Hanem itt érintkezik az „arról hallgatni” körével. És főleg, hogy baj azért – nincs. Ne folyton változótól, így Weöres. És az „így nem”: állandó.

*

Megj. Sajnos, „Kieren Fallon” sem állandó (a trójai fallon, hallom mondani, na ja, én is lehetnék dörzsölt srác, csak nem lehetnék, meg ott vannak a dörzsölt lányok, azok végképp nem, és ott vannak a... bizony, nem), olvasom telegráfozva, épp az előző napi dicsőítő cikk újsághelyén, máris mehet ökelme egy fő szuperintendáns elejbe Londonban, Scotland Yard, s emez udvaron őt az angol-ír lófogadás leghatalmasabbnakszánt botránja ügyében hallgatják ki – „mint tanút” ismerjük –, s hogy Párizsban is csak óvadék ellenében lehetett szabadlábbon (szabad lólábbon) a hatszoros angol bajnok. Kilógnak bizonyos (sőt, pénzmosási) fogadási bundák, 2002–2004, olvasom, és Fallont 13 hónapja pár napra kóterba is dugták, óvadék stb. Erről még később szólok. S most nem az van, hogy ah, meg vagyok rendülve! (Egyébként az átfedéses, terítéses, terítéses fogadás a csalásokra is ellenszer lehet! Olyan 15/1-ek, 9/1-ek jöttek volna be, ha csak az újságban játékból is játszom, akkor is, hogy... De, mondom, minden csak jelenés, s mint a kis nefelejcs, enyész.)

Szakirodalom

- 1./ Pascal művei. (V. róla ez-az.)
- 2./ Beszélő, TD (Krapp) cikkei.
- 3./ Magyar Hírlap, Budapest, 2005. szept. 8. Kutszegi Csaba cikke.
- 4./ A hét, Marosvásárhely, 2005. jún. 30. Selyem Zsuzsa cikke.
- 5./ Palócföld, 1983/3. szám. Krasznahorkai László esszéje.
- 6./ Magvető Kiadó, reklámszöveg Kristóf Attila (jómagyarviszonyos, borzongató) krimije végén Nat Roidról; szerk.
- 7./ Charles Seife, ZERO (The Biography of a Dangerous Idea), a New York Times Book, Penguin, 2000.
- 8./ Umberto Eco, Stephen Jay Gould etc. Conversations About the End of Time. Penguin, 1999.
- 9./ Douglas R. Hofstadter, GÖDEL, ESCHER, BACH: an Eternal Golden Braid. Penguin, 2000. 20-th Anniversary Edition. (Megj., mai szemünknek-fülünknek vicces ez az Escher-Bach!)
- 10./ Antonin Artaud, Levél az európai egyetemek rektoraihoz. megj. előtt, Td. ford. Lelőhelye: Oeuvres Complètes, XXII.
- 11./ Daily Telegraph, 2005. okt. 3-4-5. Sport.

Szakterminológiai kételyek (Anti-Krapp)

Mondhatni (Salingertől Teddyvel), elemi erővel tolul fel a kérdés, nem döntjük-e tételünket épp azzal, hogy tételnek nevezzük. (Jönni fog a válasz, nem.) Triviális, persze, hogy nem „tétel”, sőt. Csak sejtelem. Ld. kontinuum. („... azt ne tőlem kérdezzék”, a K. bácsi polgárvicc.) Abban, hogy „létezni valamiről”, pedzettem itt, nincs-e benne az is, hogy beszélni róla? (Wittivel dualizmusom?) Tehát ha beszélünk róla, létezőnk is róla? S ha nem, hát nem? Zenón és Hérakleitosz, vigyázat, nem alkalmazható egyszerre. És ausztráliai AB Somssich barátomtól kapott Hofstadter-könyvemben ehhez ott van: 251. old. és folyt., ld.: A zen küzdelme a dualizmus ellen. Ebbe fogok telegráfból átmenni.

Tehát...?

Ha metamatekkal foglalkozom, estére túlságosan is kicsinálja „az agyamat”. A telegráfós lófogadósdi gyakorta (újabbán rákaptam, de abba kell hagyni!) odavetett, nem reális ügyetlenkedés. Fél hétkor látok neki, tízszer meggondolandókat hányaveti mód... és ha netán a hülye sorozatot (én, Krapp!/én, TD) nézem, hogy utána azonnal elaludhassak (aztán vagy elalszom, vagy nem), tíz percem marad rá, hogy maradék (de ősz! haha) hajam tépjem: hát a Frankie boyt, Lanfranco Dettorit kellett volna pauszálba, rá „teríteni”, és itt volt Pontefractban Keirie (y?) McIvoy, fiatal srác, jön fel (talán Kenry; én a Kieran Fallont se mindig jól értettem) biztos felmentik; és hogy a TÉNYLEGBEN én sose lófogadok már, nem az az oka, hogy most így poénosan láttam, alkalmasint csálnak – ugyan, ezt minden hülye így tudja, a tippelésnél ezt is be kell kombinálni; az irodalom nem fogadósdi; amellet Pascal fogadása Istenre naiv dolog volt még, azzal ugyanúgy nem lehetne operálni, mint a mai szuperműtőkben – sorozatomban, orvosfilm, ah! – a Pascal idejében „dúló” orvosi eszközökkel, sebészbaltákkal; csak a belgyógyászat hű önmagához, szerintem a lélek tana is – az irodalom, a filozófia; e kettő direkter emberkifejezés, mint a (botrányt okozok?) zene, a tánc, a film, a szobrászat, a festészet... vagyis nem! én is meg vagyok verve azzal a racionalizmussal, mely SZÓHITŰ (ld. Wittgenstein egész szemlélete!), tehát Pascal Istent eleve létezőnek tekintette, erre fogadott, mintegy a futam után, de a futam eredményének ismeretében. Szó sincs ilyen (közérthető, nagyközönségsikerű stb.) oldalt babökösről: na, látjátok, a kis Sagittarius Mihály még a Kieren Fallon bácsiban is csalódott, a reskontóban, a lófogadásban, trabagálműrűrájban, mindenben! Arról se, hogy finoman és ravaszul felépítettünk egy aljasságot (nem aljasul építettem! naivul hittem a Tebbut-Ffrench stb. dolgokban; ah, milyen naivul meséltem a lóevidenciatörténeteimet 5-6 éven át, próbáltam élni ezt évtizeden keresztül, lassan „kiismerve” magam... ugyan, ahogy Ottliknál a mohácsi vész és vereségeink, nekem is az elgyáváskodott nagy evidenciaötletem máig a legszebbek, még a pár sikeres „nagy” fogadás is fakul... és nem életem pénzére (még csak arra se) ment. Ha Fallon sáros, neki mire ment? Nem keres eleget? Vagy eleve, hogy tárgyakkal, lovakkal, trénerekkel, tulajokkal, onnét tovább – kaszinósokkal stb. van örökké dolga? Vagy ilyen emberfajta? (Veszélyes mellékút.) Jó, hát eltiltva Fallon volt már a kezdet kezdetén, kollégája pofánveréséért lópálcával. De kit nem lehetett volna ilyen dolgáért dorgálni? Engem bizony igen. Sőt, Tolsztoj művészetellenességét igazolandó: húszévesen majdnem belöktem a Puskin mozi előtt, izgalmas filmből bódultan kijöve (mondaná Füst Milán, lásd skóciai lóálmom) egy vadidegent. Ok nélküli cselekvés. De Wittivel épp ezt akartam hagyni itt.

Tehát? Amiről nem lehet(ne) létezni, nyomorául /nyomorunkul itt van a létezés. (Még ami az én 7 pontba, ahol nincs a J. A. féle szellem-és-a-szerelem se! Ami abba fér, az is nyomorúság. Efféle 7 pontokért reszketni születtem? Igen, ezért, ahogy Pilinszky mondja. Nem „a” legnagyobb költő ő, de a legmesszebbi létpőrült. (Lett lét-pőre.) Ma, hogy a dolgozatomhoz végső hajnalon felriadtam, ez ugrott be: kontinuumsejtés. Pascal számára a mind nagyobb, mind újabb halmazok talán még szóba se jöttek. Ott volt Isten; Isten, neki; isten neki, csak úgy. Cantornak az örület, de neki is Isten, és már a halmazok utolsójaként. De ahogy

a számosságos halmaz, mondjuk, a természetes (1, 2, 3, 4 etc.) és a racionális (1/2, 7/9 stb.) számoké leszámolhatóan végtelen, így a halmaz-sor is, melynek végén valami isten (nem, Isten!) állt Cantornak... Tényleg én örülök meg, hát nekem nem! Jó, de csak elnevezés kérdése? Mert valami „nemlétező” igen. A hívőnek – létező. Nagy különbség?

Vagyis erre ébredtem ezen a hajnalon, így vettem magam, első kávé után, az írógépre: Amiről nem lehet létezni, arról... is a tömérdek botladozás van, IS; a tömérdek szenvedés, arról is, IS; s csak nyelvünk vicce az is, ahogy az is, hogy (kis leleményem): *én istenem, te is nem én*. Na, ez maradjon meg a dolgozatból, Olvasóm! És még ez: Amiről nem lehet létezni, arról jön előbb az akármí, közbe-közbe az alvás (gyengíti az álmot), és jön végül a NEMLÉT. Ezért kár megörülni, kár mindig megörülni (nyelvünk), örület és örület jegyesek, J. A., minden külön értesítés helyett. Arról, amiről nem lehet létezni, arról van a nemlétezés, a NEMLÉT. És erre senki se mondhatja aztán, hogy „nem létezik”. Nem semmi.

A „Nem tűröm!” még egyszer

A múltkor volt ez. Mi a létezési realitása annak, hogy „nem tűröm”? Tehát hogy valamit igenis tűrnöm kell. Az igencsak minimalizált (de még nem „semmi”, nem üres halmaz) rendszerekben nagy valószínűséggel ott lehet valami „hát még most is... ez?!” Nem stimmel, nem klappol minden tétel (nem kaptál „választ” itt-ott, tíz tételből három nem lesz rendben, tudtad, de hogy a rendbe-várthatból is egy: az sincs rendben, pl. nem futott be levél, pénz, nem jelent meg publikációd stb.), és te ezt nem tűröd. Eltűröd, de nem tűröd. Itt olyasmiről létezel, amiről nem lehet(ne) létezni. Tűrésed v. nem tűrésed nem áll realitási kapcsolatban a tűrt vagy nem tűrt valamivel. Ez tehát „möbius-kifordítása” a szalagnak (ld. Gödel és a Hofstadter-könyv). Megjegyzed: heródot (kiütésed) van még a Hofstadter-könyv olyan fejtegetéseitől is (és sok fejtegetéstől ott), amilyen a zenóni paradoxon párbeszédese stb. Nem erről van szó a Zenón–Tandori felfogásban. A világ minden (jaj... és az ilyen leveleimet és írásaimat szoktam fájón megsemmisíteni, ha ilyen „ténylegessé” bepörgök) kibaszott ténytudásának erőszakos eredménye csak, semmit nem indokol elméletileg semmi, anyámat se, kontinenseket, rendszereket, pénzt, szellemet, érzelmet se (ha anyagi alapú ez utóbbi). Tehát mind csak a nemlétezőről való létezés a világ így (ahogy az én „nem tűröm”-öm is). Ergo a világ minden eleme (mint erőszakos eredménye) egyenlő a magam nem tűrőmjével, és csak a világ önhazug védekezése, hogy ez anarchia lenne.

Az egyetlen reális evidencia: az egyén részéről (ha el mer v. kénytelen jutni odáig) a „nem tűröm” – s vele nem is „szemközt” (mert semmiféle relációt nem tűrök magam és a világ dolgai közt *a végső érvényben!*) a világ dolgai. Amiből kitetszik, hogy az „amiről nem lehet létezni, arról...?”-lal még nagyon enyhén tettük fel a kérdést. Hát pláne még mennyire undorodnék tőle, hogy óvadékon lovagoljak jövő márciusig is. Vagy én követtem el valami olyan létezés-disznóságot, akkor haljak meg, vagy a világ szűnjön meg, legyen szíves!! (Jaj, e heveskedések! Én és a világ.)

Anti-Pygmalion

*A metróban láttam meg, bőrgatyában olyan volt, mint Ryan Idol
vagy Ken Ryker vagy egy kitömött ágyékú popsztár. Nem tudtam
nem továbbgondolni a testét egyre beljebb, beljebb, a bőr alá egészen.*

*Kimondhatatlan szerveket képzeltem belé, a szívért különös gonddal
terveztem, hosszan elidőzve minden billentyűnél és kamránál,
a vérköröket egész rapszodikusán kötöttem be, mint egy vízvezeték-szerelő,*

*rutinosan dolgoztam, borostás arcomból lógott a cigi, s
a seggem már-már kilátszott a kék szerelógatyából,
nem sok esély volt, hogy elrontsam, ment minden a műszaki rajz szerint.*

*Néha ez-az kispriccelt a vödörbe, kis kóc, kis kender,
rutinos vájatok, csatlakozók, az a kevéske, igazán kevéske
rozsdás víz meg hadd folyjon ki, hadd folyjon ki a földre.*

Megkérdezte

*Hogy mit tetováltasson a seggére, pontosabban a segge fölé,
a farráncától 2-3 centire, oda, ahol a gerinc pompás esést képez,
s honnan egyenest a célba fut a kinyalt pezsgő vagy alkohol.*

*Hogy borotválja-e a mellét, azt a pazar pamacsot, melyet szájjal
tépni sem utolsó, s melytől egyazon távra feszül a két bimbó,
a két tövis, mely felvérzi mellkasod, ha túlon túl sietsz.*

*Hogy lyukasztassa-e ki a bal mellbimbóját vagy csak a jobbot,
egy platinadarab vagy orvosi acél beültetése végett, a piercing
ma elengedhetetlen, s ha beteszik, elég egy hétig kamillával mosni.*

*Hogy vegyen-e szegecses bőrkarkötőt, nem mintha rocker lenne,
de szépen ellensúlyozná karja fehérségét, s talán férfiasabbnak is látszana,
mint általában, esetleg egy ilyesféle nyakláncot is a nyakába akaszthatna.*

Hogy Bruno Banani-alsót vegyen-e vagy inkább Calvin Kleint, esetleg valami klasszikusat, Eros Venezianit? Olaf Benz-modellt? Daniel Hechtert? Versace biztosan bejön. Vagy egy Punto Blanco? Manstore? Palmers vagy Skiny?

A legtöbb kérdést meg sem hallgatom. Csak ne lenne nyelve, szava, beszéde neki. Csak másznának ki belőle a kérdések némán, megállíthatatlanul, mint bűvész torkából a színes, összekötött selyemkendők.

Berda-románc

*Feküdj ágyamba, vén buzi. Hagyd a nőket ma, s élj velem.
Az éjszaka szövetében hódolni kényszerül a hár is,
s a tiltott ételek íze belengi a test tömör gondolatait.*

*A mészároslegények mosolya: izmos vállukon ahogy hallgat
a hús, vagy ahogy kel a kimondhatatlan szó a dagasztókádiban,
két hamvas pékfiú keze közt zuhanyzás előtt pár órával.*

*Nem akarom, hogy visszafogd magad vagy rettegj, hogy muszájt
görcsöljön bármely tagod. Csak az önzés robbantja ki az izzadt
szerelmet. Nem akarom, hogy gyávának láss, ma tiéd minden akaratom.*

*Feküdj ágyamba, vén buzi. Míg ölelsz, míg fejem a melleden pihen,
a kiskocsmák tüzetől lángra kap a város, s minden homályos ablaktábla
egy-egy derékig meztelen munkásfiú mosolyát tükrözi vissza.*

PLATÓN BETEG VOLT

Inzert korunk techno-optimizmusának sorai közé¹

Ma, úgy tűnik, eljött az ideje egy új jelenlétnek. Ez az új jelenlét pedig az információs technológiának köszönheti lehetőségeit. Ha az írást és a könyvet olyan médiumokként definiáljuk, mint amelyek lehetővé teszik az egymással dialógusba lépők egymástól való távollétét, de ennek a távollétnek a hátrányaival is rendelkeznek (nincs jelen egymás idejében és terében a jeladó és a jelfogadó), akkor a mai információs technológia, a mobiltelefon vagy az internet az előbb említett médiumokkal ellentétben lehetővé teszi az írás és a beszéd kombinálásán keresztül a felhasználó ez ideig nem tapasztalt intenzitású (tele-)jelenlétét – az interaktivitás formájában.

Így gondolják legalábbis a techno-optimisták. Persze, a techno-optimista jól tudja, hogy a szó szoros értelmében ő sincs jelen partnere idejében és terében, amikor például mobilozik vagy csetel, de bízik benne, hogy a technika jóvoltából létrejönnek kvázi vagy virtuális jelenlétének feltételei, mondjuk úgy, hogy jelenlétet varázsol köré a technika. Lehet, hogy távol vagyok, mondja a techno-optimista, de e távolság eltűnik, és átadja helyét egy teremtett közelség illúziójának. Sőt, ez nem is illúzió, hiszen itt van előttem a mobilom kijelzőjén vagy a monitoromon a partnerem, akivel épp beszélgetek. Ez a dialógus pedig nem egyirányú, mint például a könyvalapú társadalmakban, hanem kettő: aki jelet fogad, az rövid időn belül jelet adhat. Így függ össze az interaktivitás a jelenlét gyakorlati megteremtésével. Interakcióban lenni – jelen lenni egymás idejében és terében. A techno-optimista erőteljesen hegelianus történelemszemléletében az emberi kommunikáció legősibb formája a jelenlétben alapuló hangos beszéd, és bár ezt az írás és a könyv korszakának antitézise egy időre visszaszorította, de a két gyakorlat szintéziséen keresztül a kommunikáció aktusa során tulajdonképpen újra megvalósul az elvesztett aranykor – a jelenlét.

A techno-optimista azt állítja tehát, hogy a számítógép nyújtotta lehetőségek révén a hangos beszéd (és azon keresztül egy új jelenlét) felé közelítünk „Amikor szövegszerkesztőn fogalmazunk, az inkább emlékeztet a szóbeli fogalmazásra, mint a papíron való írásra. Sokkal rugalmasabbak vagyunk ilyenkor, hisz a szöveg könnyebben módosítható, a hosszabb összefüggések helyett pedig kisebb szegmensekre összpontosítunk, csakúgy, mint amikor beszélünk.”² Így térnek ma vissza „az írásbeliség előtti kommunikáció mintázatai”.³ De az a gyanúm, hogy a techno-optimista csak az írás külsődleges, stilisztikai, a mindennapi felfogásban élő tulajdonságaival alapozza meg írás-definícióját. E definíció

¹ Ez a vitairat eredetileg egy Nyíri Kristóf professzorral készült *Magyar Narancs*-beli interjú alapján íródott. („Én techno-optimista vagyok”. Bugyinszki György interjúja Nyíri Kristóf filozófiatörténésszel, *Magyar Narancs*, 2004. január 8.) A tanulmány később előadás formájában elhangzott a 2004. május 21–22-én rendezett „Szétfolyóirat: A folyóiratok kultúrája az elektronikus kor szemszögéből” című konferencián, és megjelent a következő weboldalon: <http://szoc.bme.hu/content/view/full/493>; Jelen tanulmány a világhálón közzölt szöveg átfírt változata, és („Interaktivitás” alcím alatt) első része egy két részből álló nagyobb tanulmánynak.

² Nyíri, i. m. 6.

³ Uo.

alapján az írás összeszedettebb lenne, mint az élőbeszéd, és ugyanakkor természetlene-
sebb is, hiszen „egy elszigetelt egyén tevékenysége”, vagyis bár kommunikációs eszköz,
végeredményben, az elszigeteltség okán a kommunikáció ideájának tagadása. Ha valaki
azzal próbálna meg érvelni, hogy ha az embernek van ideje javítani és fogalmazni, akkor
elméletileg az írás épp a jobb megértés médiuma lenne, az élőbeszéd pedig valamiféle
gyatra próbálkozás a megértésre, akkor a techno-optimista válaszában kitérne arra, hogy
az összeszedettség nem ad annyi előnyt az írásnak, mint amennyi hátrányt az okoz neki,
hogy épp összeszedettsége révén alkalmas a hazugságra, a mimikrire, az író személynek
önmagát jobb színben való feltüntetésére, a retorikára és a szerepjátszásra stb. Az írott
szövegre nem lehet hazugságvizsgálót kapcsolni, míg szemtől szemben gyakran elárul-
nak bennünket önkéntelen gesztusaink. Most talán éppen az ellenkezőjét gondolom an-
nak, amit leírok. Ha ellenben szemtől szemben lennék valakivel, esetleges hazugságaimat
elárulná a pirulásom.

A techno-optimista ebből kifolyólag az élőbeszéd *mellett* és az írásbeliség kultúrája *el-
len* foglal állást. Ez az állítás elsőre sarkítottnak hat, hiszen a techno-optimista az írás elő-
nyeit megtartaná a demokratikus multimedialitás eszméjében. De az állítás nem sarkított
a techno-optimista által adott interjú alapján: „alkalmatlan közeg”,⁴ vagyis alkalmatlan
médium, mondja a könyvre és az írásra a techno-optimista.⁵ A fentiek alapján érthető,
hogy az új technikai médiumok miért segítik elő az oralitás új korszakának beköszöntét.
Az olyan interaktív tér ugyanis, mint például az internet, az élőbeszéd egyik leghatáso-
sabb médiuma, mert ott úgy írunk, ahogy egyébként beszélünk, amikor együtt vagyunk.
Az interaktivitás tehát a számítógép korában a *személyes jelenlét* szinonimája, és annak
szinonimája, amivel a személyes jelenlét a közgondolkodásban mindig is többnek számí-
tott, mint az írás: a metakommunikáció szinonimája. A személyes jelenlét és a metakom-
munikáció biztosítja a *metakommunikációt*, vagyis a kommunikáción *túli* kommunikáci-
ót, a megszokott kommunikáció hibáit elhagyó, a nyelvi átlátszóság irányába mutató
kommunikációt. Már most szólok, elárulva magamat, aki eddig csak hazug módon a
techno-optimista véleményét ismertettem, annak jól hangzó érveire koncentrálna, hogy
„roppant deprimáltan tekintek [annak] a nyugati filozófi[ának a] történetére”,⁶ melynek
következő fejezetét minden bizonnyal a techno-optimizmus metakommunikációs metafi-
zikája adja.

Az írás, mivel a kezdettől fogva soha nem bírt a „természetes” emberi hang lehetősé-
geivel, „természetesen” alacsonyabb kommunikációs kategóriába került. De mit kellett
figyelman kívül hagyni ehhez a kategorizáláshoz? Azt, hogy a hangos beszéd legalább
annyira kiszolgáltató a nem-értésnek, mint bármilyen más kommunikációs forma, leg-
feljebb bizonyos metakommunikatív hatásközöket képes maga mellé állítani, melyek
feledtetik hiányosságait (ha feledtetik). Ezekért a (hangos) nyelvi hiányosságokért, azt le-
het mondani, a beszélő embernek valakit vagy valamit bűnbakká kellett tennie. Lehetne
írni egy olyan filozófiatörténetet (már megírták), amely arról szólna, hogy az emberi kul-
túra az írás formájában „testet adott” saját nyelvi tudatalattijának. Magyarul, nem ment a
megértés, mivel azonban a beszédet nem lehetett hibáztatni, létre kellett hozni egy másik

⁴ Uo.

⁵ Ez annyiban jelent módosulást Nyíri professzor korábbi véleményéhez képest, amennyiben tíz
évvel ezelőtt egy szegedi konferencián még azt mondta: „[a]hhoz, hogy az elektronikus kommu-
nikáció csodái a felvilágosodást szolgálják, a nyomtatott könyvet a poszt-tipográfia technológiá-
jának kiegészítenie, nem pedig kiszorítania kell. A computer-műveltséget klasszikus műveltség-
gel kell ötvöznünk, a computer-kultúrát a könyv európai, nyugati kultúrájával.” Nyíri Kristóf,
„Hagyomány és társadalmi kommunikáció”, in: *Információ és társadalomelmélet*, Pro Philosophia
Szegediensis, Szeged, 1994, 37.

⁶ Uo.

médiomot, amely bár a beszédhez képest kisebb-nagyobb előnyökkel rendelkezett, ám mintegy koncentráltan tartalmazta annak hibáit. Előny: lehetett vele a távolból kommunikálni. Hátrány: nem volt ott, aki kommunikál. Előny: emlékeztetőként tudott funkcionálni, hátrány: felejtésre biztatott. (Lásd Platón történetét az írás eredetéről: dicsekszel, hogy feltaláltad az emlékezés és a tudomány varázsszerekét, „te ezeremester Theuth”? Inkább panaszkodjál, mert feltaláltad a felejtés művészetét.⁷) Látható, hogy az írás mindig rögtön rosszul is járt, ha használták valamire. Az írás – szajha. Meghágod, majd azt mondd neki, te szajha, miattad kárhozom el. Ki a szajha akkor? De szerencsére nem ilyen egyszerű a történet.

Pedig annak látszik. A techno-optimista történelemszemlélete szerint vannak a kommunikáció történetében homályosabb és kevésbé homályos korszakok, ez pedig attól függ, hogy éppen milyen médiumot használnak ezen korszakok társadalmi. Ha az aktuális médium közelebb van a beszédhez, így a techno-optimista, akkor ott van esély a megértésre, ha az íráshoz van közelebb, akkor ott távolodnak a megértés ideájától. Platón az etalon: „Platón a dialógusaiban elvetette az írást, mint a filozófia lehetséges közegét. Az igazi filozófia szerinte is interaktív, mint amilyen a mester és tanítvány élszóban történő beszélgetése.”⁸

*

Részlet következik egy rekonstruált Platón-apokrifból.

Szókratész [meghalni készül, névsort olvas]: Platón!

Platón: [csönd]

Szókratész [újra]: Platón?...

Platón: [csönd]

Szókratész [hörögve]: Platón...

Platón: [csönd]

Szókratész [elhalóan hörög]

Platón: [csönd]

Tehát Platón. Amikor Phaidónt megkérdezik, hogy kik voltak ott Szókratész közelében, amikor meghalt, ő azt mondja, Platón nem, mert, úgy hiszi, Platón éppen akkor „beteg volt”.⁹

Mit jelenthet Platón „betegsége”? Tényleg beteg volt Platón, és azért hiányzott Mestere, Szókratész mellől annak utolsó (és a filozófia, mondhatni, kitüntetett) pillanataiban? Akkor az baj, legalábbis az interaktív filozófia szempontjából, amely Platón személyes jelenlétén alapuló filozófiáját hangsúlyozza. Hiszen hogyan írta Szókratész szavait, ha nem volt ott, amikor azok elhangzottak? Vagy ne higgyük el neki, hogy beteg volt – azt csak úgy írja? Az a nagy helyzet, hogy ha hiszünk Platónnak, ha nem, mindkét esetben hazugnak tartjuk. Ha ugyanis elhiszük neki, amit mond, hogy tehát beteg volt, akkor valójában hazugnak tartjuk, hiszen ezen elismerésünkkel együtt azt is elfogadjuk, hogy nem írhatta le személyes tapasztalat alapján Platón utolsó pillanatait. Az állítás elfogadása a beszélő személyes jelenlétén alapuló önlegitimációját, önmaga „mondását” teszi lehetetlenné. Ez megfordítva is igaz: ha elfogadjuk, hogy Platón saját jelenléte által megalapozottan beszél, vagyis valóban tanúja volt Szókratész halálának, ebből az következik, hogy

⁷ Platón: „Phaidrosz”, ford. Kövendi Dénes, in: *Platón összes művei* (2. kötet), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 797–798.

⁸ Nyíri, „Én techno-optimista vagyok”, 6.

⁹ Platón: „Phaidón”, ford. Kerényi Grácia, in: *Platón összes művei* (1. kötet), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 1024.

hazudik, mikor betegnek mondja magát.¹⁰ Platón így is, úgy is hazudik, ami azt jelenti, hogy beteg – legalábbis egy a jelenlétre, metakommunikációra, igazmondásra építő filozófiai rendszerben.

Kivéve, ha... Kivéve, ha metaforikus jelentést tulajdonítunk a szavainak, ahogy azt a Platón-filológia is teszi. Platónról szólva azt szokták mondani, hogy dialógusaiban irodalmilag *eltávolította* magát, hogy így a *Logosznak* (ami az igazság) *mitikus* (hazug, retorikus, irodalmi) formát adjon, magyarul fogyaszthatóvá tegye: amforába rejtse a mérget, cukrozva burkoltassa a bürköt, ahogy akkoriban mondták (volna). Platón tehát nem volt beteg, csak azért írta, hogy beteg, mert mintegy metaforikusan akarta kifejezni, hogy Szókratészszel ellentétben, aki az életből már épp kigyógyulóban van, szóval Szókratészszel ellentétben ő, Platón még „beteg”, vagyis él.¹¹ Ebből meglepő módon az következne, hogy az ún. irodalom megment a hazugságtól. Átala úgy lehet mondani valamit, hogy bár az a valami nem igaz, mégsem mondható rá, hogy hazugság. Ez így nagyon szép megoldásnak tűnik, csak két baj van vele. Egyrészt maga Platón nem tűrte, mert a másolat másolatának tartotta, az ideákat másoló valóság másolatának, tehát egyáltalán nem úgy tűnt föl számára az irodalom, mint megoldás. Másrészt, eltekintve Platóntól, ha örülünk is az irodalmiságnak, azt az eszközt nem adja a kezünkbe, hogy mikor mit tekintünk irodalomnak, vagyis egy magasabb igazság érdekében történő hazugságnak. Az irodalom olyan, mint az írás: támasz nélkül hagy az értelmezést illetően. A jelenléte és az interaktivitást Platónban megtalálni vélő techno-optimisták legnagyobb, bár nem teljesen tudatosított bánatára a platóni interaktív dialógusokat az ilyen értelemben vett irodalmiság jellemzi a leginkább. Ha azt mondanám, hogy írásban való rögzítettségükön túl, vagyis egy elképzelhető jelenléteben is ez jellemezte őket, akkor a techno-optimista metafizikájában találnám magam, aki gazdag fantáziája segítségével az írás jeleiből állítja össze magának az íráson túli, szókratikusnak nevezhető jelenléte. De akár még ezt is megkockáztatnám. Azt tehát, hogy (ha hiszünk Platónnak, ami most már azért meggondolandó) Szókratész élt az irodalom eszközeivel, ami pedig, ezt a fenti gondolatmenetből kifolyólag állítom, írásjellegű – támasznélküliséget, bizonytalanságot adott, a hazugság állandó fenyegetését biztosította dialógusainak. Platón, *ha elhisszük neki, amit írt*, rendesen kaphatott Szókratész ún. irodalmi eszközeiből, úgy értem, kaphatott és kapott eszközöket, melyekkel írásaiban élt, és kaphatott rendesen íróniát, amivel meg talán nem tudott mit kezdeni. Mindezekből pedig egyenesen adódik a kérdés, hogy tekinthetünk-e etalonnak egy ilyen figurát, mint Platón, az ő „interaktív-dialogikus” filozófiájával? Dialogikus-e, interaktív-e ez a filozófia? Abban az értelemben semmiképpen sem, ahogy azt a techno-optimista elgondolja: közös részvétel a beszélgetésben, mindenki általános hasznára. Abban az értelemben azonban dialogikus és interaktív, ahogy én értem: közös részvétel a beszélgetésben, mindenki általános bizonytalanságára. A dialógus és az interakció mindig aporetikus, magyarul kiúttalan, ahogy azt a fenti, betegséggel kapcsolatos platóni példa is mutatja. Egy dialógusban mindig interaktív módon veszünk részt, de a válaszokat hal-

¹⁰ Egy másik lehetőség szerint Platón csak azért írta, hogy nem volt ott, mert meg akart téveszteni valakit, mondjuk a Szókratészt halálra ítélő államot, nehogy neki is ki kelljen ürítenie a méregpoharat. Ezt a lehetőséget látszólag megcáfolja az, hogy a tanítványokat egyenként, név alapján, külön engedéllyel engedték be az örök, mint az SZTK-ban a *beteget az orvoshoz*, tehát eleve tudta a rendszer, hogy ki járul *gyógyulni* Szókratész elé. De Platón később érezhette azt, hogy fedeznie kell magát, mert a jelenléte némely esetben kisebb veszélyt jelent, mint a tanok terjesztése, tehát az írás útján való sokszorosítás.

¹¹ Lásd Szókratész utolsó kívánságát: „Kritón, egy kakással tartozunk Aszklépiosznak; adjátok meg, és el ne mulasszátok.” Platón, i. m. 1119. Valamint lásd az említett részhez fűzött magyarázatot Németh György tollából, az 1155. oldalon: „Szókratész saját halálát az életből való kigyógyulásnak tekintette.”

lucináljuk, *inzertáljuk* – beszúrjuk a beszélgetésbe. Ezáltal az egész interaktív-dialogikus filozófia övön aluli szűrást, *inzertet* kap. Ha Platónat olvasunk, minden egyes sornál válaszolnunk kell arra, hogy Platónat költőnek tartjuk-e, vagy nem. Ez pedig beteggé tesz minket, olyanokká, akik távol vannak a jelenléttől – hiányoznak az iskolából. A dialógusnak ez az aporetikus jellege olyan „beszúrás” – olyan *inzert* az európai filozófiai hagyományban már a kezdet kezdetén, amelytől szépen eltekintettek, kezdve magán Platónon (lásd a költőkről alkotott véleményét), pedig csak a torka lett véres a filozófiának. A jelek szerint az eltekintés folytatódik.

Lehetne még példákat hozni az aporetikus *inzertre*, vagyis folytatni azokat az okokat, amelyek Platónat „beteggé” tették, vagyis melyekből kifolyólag *nem bírt jelen lenni*, most már tágabban értve, a transzparens, őszinte, kiszámítható dialógus és beszéd, vagy (ahogy a techno-optimista mondja) az interaktivitás, „az igazi filozófia” közelében. A betegség okainak ezen katalógusa lenne Platón és egyben korunk techno-optimizmusának *anamnézise*. Vitatkozhatnánk például arról, hogy a platóni filozófia Platóné-e vagy Szókratészé. A nagy európai hagyomány Platón filozófiájáról beszél, de hozzáteszi, hogy filológiai szempontból nehéz szétválasztani Platón szövegét Szókratészétől. Platón választott magának egy hangot, és elnevezte Szókratésznek; választott magának egy *daimónt*, ahogy ő mondaná (pontosabban, ahogy ő mondatná daimónjával, Szókratésszel). Ez a daimón az egyébként nem író Szókratész lett, és Platón az ő szájába adta azt, amit mondani akart. A számítógép és a klaviatúra nyelvén ezt úgy fejezhetnénk ki, hogy Platón, miközben bele akart *inzertelni* (beszúrás) Szókratész művébe, véletlenül megnyomta az *Inzert* gombot (felülírás/felülírási mód) a billentyűzeten, és nem nézett föl a monitorra, mert még nem volt meg a *technéje* ahhoz, hogy a keze a szeme ellenőrzése nélkül mozogjon. Nem volt magánál technikailag, pedig azt hitte, egyre közelebb kerül önmagához a „kezes állaton” keresztül. Bár Platón szövegében mindent Szókratész mond, a filozófiát, ami ott hangot kap, platonistának nevezzük. Miért? Ki beszél? Ki költött kit: Szókratész Platónat, vagy Platón Szókratészt? Valaki pedig költött. Ez lenne „az igazi filozófia”? Ilyen költött állapotok között pedig ki meri emlegetni „az igazi filozófiát”, függetlenül annak írásos és irodalmi jellegétől, ahogy az számunkra megnyilvánul? Ki meri emlegetni a közvetlenséget, vagyis az „interaktivitást”, amikor az áttételek és rátételek (álarcok) között azt sem tudjuk, ki beszél hozzánk?

Hogy csak a Platónhoz (vagy Szókratészhez?) legközelebb álló retorikai eszközt említsük: az *irónia inzertjét*. Amikor valami a jelenléten belül bizonytalan, szaga van, és terjedni kezd. Vagy nincs is szaga. Arról megint lehet vitatkozni, hogy uralható-e, kordában tartható-e, és e kordában tartás az ironikus és az ironizált jelenlétében könnyebb-e, mint ha távol vannak egymástól. Az *irónia* (és vele együtt a fentebb felsorolt ún. irodalmi vagy retorikai eszközök, metaforák és álarcok) „írása” azonban így is, úgy is fenyegeti a beszédet, hiszen át- meg átszövi, vagy inkább, maradvá az *inzert*-metaforánál, át- meg átszúrja, átlyuggatja azt, aztán a beszéden keresztül a dialógust, a kommunikációt, az interaktivitást, és képes megrendülni belé önnön maradéktalan, beszédben megalapozni vélt jelenlétünkbe vetett hitünk. Az a techno-logo-centro-tragiko-komiko.

Platón, tudjuk, a leendő mintaállamból kitiltotta volna a költőket, mert a költészet véleménye szerint nem az ideák világa felé, hanem attól elfele tart. Magával kellett volna kezdenie. Vagy magával Szókratésszel.

*

„[A] szerzőnek és az olvasóközönségnek a polgári sajtóban hagyományosan megőrzött különbözősége a szovjet sajtóban lassan megszűnik. Az olvasó mindig kész arra, hogy íróvá legyen, nevezetesen, hogy leírjon vagy éppen előírjon valamit. Mint hozzáértőnek –

s nem feltétlenül egy egész szakhoz, hanem csak betöltött posztjához értőnek – lehetősége nyílik rá, hogy ő is szerző legyen. Maga a munka jut szóhoz.”¹² Ha valaki eme utópikusnak ható gondolat olvastán késztetést érezne a mosolyra, két dolgot ajánlok a figyelmébe. Egyrészt gondoljon arra, hogy mikor és ki által íródtak ezek a sorok: 1934-ben Walter Benjamin *már nem volt jelen* Németországban és Németország számára; nemhogy előírni vagy leírni, de létezni sem tudott. Menekülésben nagy a csábítás arra, hogy elgondoljunk egy olyan interaktív ál[la]mot, mint a sztálini Szovjetunió – az onnan érkező újsághírek alapján. Másrészt gondoljon arra a mosolyra késztetést érző, nagyot ugorva az időben, hogy ennek a benjamin-i gondolatnak, politikai ideológiától függetlenül, milyen hagyománya lett például az irodalomelméletben és a filozófiában, és hogy az „interaktivitás” szó manapság milyen sikeres pályát fut be. Ezt a pályát nem lehet egyszerűen csak „ki-mosolyogni”. Ajánlom tehát egyrészt a nem-mosolyt, ha meg elkerülhetetlen, akkor a mosoly érvényességének kiterjesztését a mára és a ma optimizmusára. Mindazonáltal egy találós kérdésbe rejtett allegória segíthet a mosoly lehervasztásában: mi lett Szergej Tretyakovval, a Benjamin-idealizálta szovjet „interaktivitás”, vagyis az újságírás és egyben az újságírásra való buzdítás élharcosával, „A kommunizmus világitótornya” nevű kolhoz propagandistájával, a „tevékeny íróval”?¹³ Ha megvan a válasz, az allegória egy további kérdés formájában így néz ki: milyen lehetőségei vannak a demokráciának az interaktivitás széleskörű elterjedésével Tretyakov sorsának tükrében? Ez a kérdés, elismerem, több mint provokatív, és provokálni retorikusan hiperbolával, a túlzás eszközével szoktak. Provokatív kérdésem, amelynek a háttérben tehát az áll, hogy a sztálini Szovjetunió és a demokratikus társadalom kommunikációs gyakorlatai között nincs különbség, arra indíthatja az olvasót, hogy paranoidnak és ellenségesnek tartson, olyannak, aki nem ismeri el a technikai fejlődésnek az emberi kommunikációra gyakorolt pozitív hatásait. A túlzás, amelynek segítségével felülírni-inzertálni szándékozom a technikai fejlődésbe vetett hitet és annak részeként az interaktivitás afirmálását, részemről csak annyiban érvényes, amennyiben minden analógia elkerülhetetlenül túloz. Az analógiák azonban: minták, amelyek sokszor egyedüli eszközeink abban, hogy a rajongást lehűtsük, ha azt túlzónak gondoljuk. Túlzásom tehát egy túlzásra adott válasz. De a túlzásom messze nem bírna retorikus erővel, ha egyszerű reakcióként gondolnánk el. Ez a túlzás szándékom szerint azt indukálja, hogy meglássuk az interaktív kommunikációs médiumok totalizáló elméleteiben azt, ami már éppen ellene hat magának a (géphez, eszközhöz totálisan soha nem köthető) interaktivitásnak. Éppen ezért meg fogják kérdezni, hogy vajon „techno-pszichista” vagyok-e én, aki aláírom ezt az írást?

Röviden: igen. Bővebben: nem. Nagyjából (de csak nagyjából, mindenféle politikai ideológia nélkül) egyetértek Walter Benjammal: „reménye csak annak a színháznak lehet, mely ahelyett, hogy konkurenciának tekintené az új közlési eszközöket, megpróbálja alkalmazni őket, megpróbál tanulni tőlük, vagyis mintegy kölcsönhatásba lép velük”.¹⁴ A „színházat” itt metaforaként használok, és értem alatta például az iskolát, amely a maga módján szintén színház. Viszont nem gondolom, hogy ezek az új közlési eszközök egy lépéssel is közelebb vinnének az ideális kommunikációhoz, egymáshoz, és a világ és az ember „lefedettségi térképe” egyszer majd optimális lesz.

Ha valaki azt hiszi, hogy az itt olvasható kis vitairat tét nélküli, akkor ajánlom figyelmébe, hogy gondolkodjon el még egyszer a techno-optimista szavain, és a kontex-

¹² Walter Benjamin: „Az alkotó mint termelő”, ford. Pór Péter = W. B.: *Angelus Novus*, Bp., Gondolat Könyvkiadó, 1980. 775.

¹³ Koestler közlése szerint „1938-ban lötték agyon, kémkedésért”. Arthur Koestler, *A láthatatlan írás*, ford. Makovecz Benjamin, Osiris, Bp., 1998, 75.

¹⁴ Walter Benjamin, i. m. 764–765.

tuson, amelyen belül szólnak, vagyis a mai Magyarországon. E kontextus a reformoktól hangos. A felsőoktatásra is reform vár, és e reform a hagyományos, ám egyben kényelmes egyetemi autonómiát piaci alapon fogalmazná át. Az állam részben kivonná magát a támogatásból, és a felsőoktatásnak el kellene gondolkodni finanszírozásának egyéb lehetőségein, gyakorlatilag a piaci lehetőségeken. Ez éppen egybevág a techno-optimista velejég gyakorlati, interaktivitásra alapozott kommunikációs programjával. A maga részéről a techno-optimista is szembeállítja a gyakorlati tudást a „bölcészelméletekkel” (©techno-optimista), mint ahogy azt az időszerű reform fogja, és lehet sejteni, hogy az előbbi javára billen a mérleg.¹⁵ Még mielőtt felmerülne valakiben, hogy visszasírom (ha majd végleg oda) a kényelmes autonómiát, hadd szögezzem le, nem erről van szó. De van-e konkrét, gyakorlati haszna például az irodalomnak? A techno-optimista véleménye szerint nincs: a bölcészelméletekből hiányzik a gyakorlati hasznosíthatóság, az „életközelség”. A „bölcészelméletek” vagy a nyugati filozófia „alkalmatlan közegben”, értsd az írásban, a könyvben élte le az elmúlt kétezer évet, gondolom, a techno-optimista véleménye szerint ez segítette elő eltávolodását az „élettől”. Én azonban felhívnom a techno-optimisták figyelmét arra, hogy az írás- és könyvkultúra értelmezésre *alkalmas* és arra *váró* szövegeket hozott létre – és nem lesz ez másképp a „fejlett” információs technológiák korában sem. Az értelmezés tudományát viszont szintén az írás- és könyvkultúrától kaptuk mint hagyományt, és bár első látásra túl „elméletinek” tűnik, meg haszontalannak (retorika? irodalom? irodalomtudomány? filozófia?), de valójában nagyon is gyakorlati, még ha ez nem is látszik meg rajta *azonnal*. Nem látszik, mert nem az ideális kommunikációt tanítja, hanem azt, hogy ez miért nem megy – nem utolsósorban az ún. kommunikációs „eszközök” (nyelv, mobiltelefon, számítógép stb.) *eltérítő* jellege miatt. *Ezért* nincs „csatornafüggetlen” gondolkodás – azért tudniillik, mert a mindenkor médium *ügymond beleír* az üzenetbe, ennek következtében nem garantálja annak tiszta (de)kódolását, és mindig veszélyezteti a tiszta dialógust, a tiszta nyelvet. Ebből a szempontból a médiumok között nem tehetünk *lényegi* különbséget. Viszont éppen ezért lehet egyáltalán értelmezni, valamint éppen ezért lehet véleményünk – nem csak ma, az interaktivitás korában, de (hogy finoman fogalmazzak) régebben is. Mindezekből kifolyólag a felsorolt „alkalmatlan közegeknek” (írás, könyv) köszönhető az is, amit kritikának nevezhetünk, és ami lehetővé teszi a „deprimáltság” (©techno-optimista) nélküli viszonyt a szövegekhez, illetve az azokat közvetítő technikákhoz. Ha ezt elejejtjük, *itt valami nagyon el lesz felejtve* (©Platón).

¹⁵ „Nyújt-e gyakorlati tudást a mai magyar társadalom- és bölcészettudomány?”, teszi fel a techno-optimista a Mindentudás Egyetemén tartott előadásában a költői kérdést, majd azzal folytatja, hogy inkább kitér a válasz elől – bár „legalábbis” a Mindentudás Egyetemén elhangzott bölcészetelőadásokat „igencsak időszerűnek és életközelinek” érezte.

Érintkezési pontok

Aznap reggel munkába indulva,
 ahogy a szűk előszobában
 nehéz táskámmal imbolyogtam,
 miközben a kölyökkutya
 kajlán ott kajtatott keringett furakodott
 a lábam és az ajtó,
 az ajtó és a táska,
 a táska és a lábam,
 a lábam és a lábam
 közötti térben,
 szorult helyzetemben
 ráhúztam a kutya lábára a vasajtót,
 nyalogatta is még délután sokáig,
 de azt én már nem láttam.

Te mesélted utólag.
 Hajnalban keltél aznap is,
 előbb megsétáltattad a kutyát,
 aztán lezavartad a reggeli hajrát,
 jutott uzsonna minden uzsonnás zacskóba,
 reggeli minden gyomorba,
 füzetek könyvek csekkek igazolások minden táskába,
 aláírások minden üzenőfüzetbe,
 előre kiszámolt kiránduláspénz a borítékba,
 gyerekest minden kabátba,
 és most a kimerültségtől az asztalra borulva elaludtál,
 a kutya vinnyogására felriadtál, rémülten kiszaladtál,
 hallottad, ahogy dühödten becsapom az ajtót,
 láttad távolodó sziluettemet a drótüvegen át.
 Nem tudtad, mindez miért,
 aminthogy nem tudtam én sem,
 mondtál valamit,
 de a szavakat elnyelte az ajtó,
 pedig vártam, esetleg kinyitod, utánam jössz,
 magyarázatot kérsz és adok a drótüveg túloldalán.
 De nem. Végig ez járt fejemben, míg a kormányt tekergetve
 magam mögé göngyöltem a környék dombjait,
 tarlót sárga fákat trágyahalmot,
 szétesett, kusza boglyát, s egy időtlen idők óta

a mezőn kallódó, mind jobban földbe süllyedő furgont,
ez járt fejemben tanítás közben, megbújt a diákarcok
mögötti térben, most azt hiszed,
direkt húztam rá az állat mancsára azt az ajtót,
csak mert a kutya hozzád tartozik,
te akartad álmodtál róla gyerekkorod óta,
te foglalkozol vele eteted tanítod,
jutalmazod ölelgeted szeded nejlonzacskóba a kertben a piszkát,
a te hangodnak engedelmeskedik igazán,
mindinkább azt hittem, azt hiszed, a te lábadra
akartam ráhúzni igazán azt az ajtót,
azt akartam, neked fájjon, te vonítsál,
vádoltalak magamban,
vádoltam magamat.

Tudtam, csak a könnyű, belül üreges,
szürke, műanyag telefonkagylót kellene felemelnem,
levegőben ringatózna közben a harmonikaszerű zsinór,
könnyebb lett volna felemelnem azt a kagylót,
mint így cipelnem egész nap ezt a téglával
teli, láthatatlan tengerészgyalogos-zsákot,
de tudtam azt is, a telefonkagyló titokzatos fémötözettel
telt meg belül, felemelni nehezebb bárminél.
Tele volt az a zsák ostoba bosszúvággal, önkínzó fájdalommal,
csak még egy kicsit hidd azt, hogy direkt volt,
míg el nem mondom, nem direkt,
tele volt az a zsák kettőnk szétválogathatatlan nyavalyáival,
súlya estére annyira összetörte
csontom inaim húsomat,
hogy eldőlök, ha neked nem támaszkodhatom
a drótüveg vasajtó belső oldalán,
és testemből kimegy az áram, ha nem kereshetem meg
szájammal az érintkezési pontokat
a nyakadon az orrodon
a homlokodon a szájadon
a lehunyt szemhéjadon.

Míg a hullámozás kitart

*Nem tanítottak meg elmozdulni, a fényből
át a sötétbe, és vissza. Hogy növezzek
zsigerekből és csontokból ketrecet,
és vigyázzak rá nagyon, mert az
én vagyok, mondták azok, akik nem
tanítottak meg elmozdulni, a fényből át
a sötétbe, és vissza.*

*Hátam mögött zúgnak a folyóparti fák,
zsibongást hallani még, madarat, embert,
bogarát egyszerre, meg az elinduló,
az elmenő és a leálló gépeket.*

*Az asztalon három mobiltelefon és egy
ébredtőóra. Mind a négy más időt mutat.*

*Mit lehetne kitalálni még, hogy ne csak
a mozdulatlanúságra gondoljak folyton.
A két háztető közötti égen ahogy megjelennek,
átvonulnak és eltűnnek a különböző színű
felhők, megjelennek, átvonulnak és eltűnnek,
ezt a három szót ismételve magamban,
és csak egy idő után veszem észre, hogy
hangosan mondom, az ébredtőóra ketyegésének
ritmusára, alig tudom abbahagyni,
és nem is szívesen hagyom abba.*

*Megfigyelni az alkonyt, aztán figyelni
az éjszakát. És várni azokra, akik majd
számon kérik azt, amire nem tanítottak meg,
hallgatni a hullámozást, a hullámozás ahogy
döngeti a stéget, a vasrudak és a csavarok
nyikorgása néha olyan, mintha zene lenne,*

*két akkord, míg a hullámozás kitart,
két halkuló akkord a sötét áramlásban.*

Láttatni annyi, mint elfeledni a belső valóságot

*Lassú volt közeledtében,
és gyors volt távolodása,
bár üteme mit sem változott.*

*Csomagja magára hagyottan
várakozott
a repülőtér előcsarnokában.*

*Benne zálogházi rádió,
viaszosvászon,
borotvapenge,
és egy századnyi sötétség.*

A szegedi Dómban

*Még az oltáron a szem,
a pap elhagyta a pulpítust,
végére jár az áhítat.*

*Az orgona hátulról támad,
fordul a nyak,
fordul a test,
koccan a térd,
keresi a nép,
a hang
a mennyek helyett
honnán árad.*

*Nektek mondom, jó urak,
a versemet*

[Companho farai un vers qu'er covinen]

*Nektek mondom, jó urak,
a versemet:
inkább lesz bolond beszéd,
mint bölcselet,
és lesz benne ifjúság, szerelem,
meg élvezet.*

*Paraszt, ki nem érti meg
a lényegét,
s aki szórul szóra nem
tanulja meg:
keserves, ha elhagyod énekelt
szerelmedet.*

*Egy szerszámmal két lovat
nyergelhetek.
Mind a kettő csupa tűz
és harci kedv,
de együtt megtartani nem tudom
kettőjüket.*

*Igen vágyom arra, hogy
megférjenek.
Nem is kéne más alám,
csupán ezek,
s lovagolva tölténém szüntelen
a kedvemet.*

*Egyiknél nincs hegyi ló
elevenebb,
de újabb az a rossz
szokása lett:
szíre-szóra megvadul, ülni is
alig lehet.*

*Másik Confolens alatt
nevelkedett,
úgy találjátok ti is,
nincs nála szebb,
ezüstért meg aranyért nem adom,
de senkinek.*

*Mert mikor még mint csikó
legelgetett,
urára bízta – de az
kikötetett:
gazdája egy évig ő, én pedig
százig legyek.*

*Nem tudom, barátaim,
hogyan mit tegyek,
tanácsot hadd kérjek hát
most tőletek:
a vadóc Arsent vagy a szép Ágnest
tartsam-e meg?*

*Bírom Gimelt, földjeit,
várnépeket,
Nieul büszke uraként
hírt és nevet,
s mindkettőtől esküvel fogadott
hűségüket.*

HAVASI ATTILA fordítása

A LEROMBOLT TORONY

*Havasi Attila Guilhem de Peiteus-fordításáról**Le Prince d'Aquitaine à la tour aboile*

Romjaimat védem e törmelékkel

(T. S. Eliot: *Átokföldje*. Vas István fordítása)

A nagy csábító, az első ismert trubadúr, a középkori Európa első nagy népryelvi költője, Guilhem de Peiteus („az északi hódítók” nyelvén, franciásan: Guillaume d’Aquitaine, azaz Aquitániai Vilmos) a 11. század második felében született, a fordításban közölt vers, a *Companho, farai un vers qu’er covinen* pedig az első életmű-kiadó, Alfred Jeanroy szerint költőnk legelső verse.¹ Nagyon keveset tudunk az európai költészet, a provanszál trubadúrlíra kezdetéről vagy akár Vilmos herceg, az *első trubadúr* (1071–1127) tizenegy fennmaradt versének kronológiájáról – a híres költemény „elsőségét” csak a hagyományos filológia szentesíti.

Íme a „legelső vers”. Guilhem de Peiteus trágárkodó ifjúságában, az udvari szerelemre, az udvari nőtiszteletre való „megtérés” előtt a cimboráinak, a „jó uraknak” dicsekszik szexuális sikereiről – állítja nagyon sok értelmező.² Az udvari szerelmet, a *fin’amors*-t szinte születése pillanatában látjuk, a *költő* „megmondja”, hogy a szerelemről, örömről, ifjúságról „csinálja” versét, amelyben még több a bolondság, mint az értelem (vagyis a *sen*, voltaképpen udvari érték). Ezután pedig – állítják a hagyományos, platonikus szerelem-felfogáshoz vonzó filológusok – költőnk, Aquitániai Vilmos „megkomolyodik”. De semmilyen komolyság nem komolyítja vagy komorítja el ezt a középkori Don Juant, akiről (a talán a *don Juan*-történetre is ható) későbbi *vidája*, mesés életrajza úgy emlékezik meg, mint öröklött kiváltságait feladó, önmagát gyakran bohócként stilizáló, saját életét „leromboló” főúrról – és természetesen mint javíthatatlan nőcsábászról.³ A *la tour*, a torony nemcsak a mesés lovagkor, hanem a falosz lerombolhatatlannak hitt szimbóluma is. A híres vers, a *Companho farai un vers...* az értelmezők szerint *ars poetica*, de egyben férfitréfa is.

Az első költő első verse pedig nem szólhat *akármiről*, a költeménynek a „legendás kronológiában”, vagyis a legendák kronológiájában betöltött helye is implikál bizonyos jeleket. Ez pedig az *ars poetica* felé mozdítja el a költeményt. Nemcsak a költői én, hanem az európai szellem is „választ” a cimborák, a „jó urak” színe előtt: Arsen úrnő vagy

¹ Alfred Jeanroy: *Les chansons de Guillaume IX., duc d’Aquitaine*, Paris, 1927.

² Leo Pollmann: „Dichtung und Liebe bei Wilhelm von Aquitanien”, in: *Zeitschrift für romanische Philologie* (78), 1962; Nicolò Pasero: „L’amore invincibile”, in: *Cultura Neolatina* (38), 1967; Ulrich Mölk: *Trobar clus – Trobar leu, Studien zur Dichtungstheorie der Trobadors*, München, 1968; Charles Camproux: *Histoire de la littérature occitane*, Paris, 1971; Uő: „Faray un vers tot covinen”, in: *Écrits sur les troubadours et la civilisation occitane du Moyen Age, I–II.*, Montpellier, 1984–85; Szabics Imre: *A trubadúrok költészete*, Bp. 1995. Az allegorikus értelmezésekről lásd még Zemplényi Ferenc: „A korai trubadúrköltészet kérdései és Guilhem de Peitieu új dala”, in: *Filológiai Közönlöny*, 1978.

³ J-Ch. Payen: „Du poème à la légende”, in: uő: *Le Prince d’Aquitaine. Essai sur son oeuvre et son erotique*, Paris, 1980.

Agnes úrnő – földi vagy égi szerelem. A költeményben feltett kérdés felfogható, mint a trubadúrlírában alapuló európai szerelemfelfogás előképe: a feltett kérdés nem is kérdés, a költői ének esze ágában sincs választani, ő bírja mind a két hölgy „hűségesküjét”.

Milyen hűbéresküjét? Az udvari irodalomban a trubadúr, a lovag szolgál a Hölgy hűbéreseként. Költőnk – Európa még a francia királynál is hatalmasabb hűbéru –, Guilhem de Peitieu azonban aligha találhatna olyan hölgyet, akit ő szolgálhatna. A két nemes hölgy, Agnes és Arsen úrnő nemcsak a herceg szívében, hanem (a versszöveg szerint) a földbirtokán, *Gimelben* és *Nieulban* éltek – feltehetőleg mint odaadó hitvesei Vilmos herceg hűbéreseinek, *föembereinek*. A platonikus szerelem és a hermetikus olvasatok híveit az is elborzaszthatja, hogy a költő a trubadúr-szerelem alapvetését a nőket lovakkal összehasonlító, a férfierőt ünneplő, trágár hangvétellű dalban fejezi ki. (Ezt a tényt „korrigálja” Vilmos későbbi, „igaz szerelem” általi *megtérése* – mármint a filológusok által alkotott újkori narratívákban). Ám akármit is jelentett a 12. század első felében Agnes vagy Arsen, a versszöveg, a *torony* (akárhog és akármilyen volt) réges-rég, talán már a trubadúrok idejében leromboltatott – ma is az európai hagyomány írja/építi tovább a költeményt. Ugyanakkor nem csupán a ráakódott hagyomány, hanem maga a versszöveg követeli meg a „rejtvényfejtést” vagy akár a hermetikus értelmezést, hiszen a második versszakban a költői én kijelenti, hogy ő nemcsak makrancos kancákról beszél.

Hogyan is fordíthatjuk magyarra ezt a híres költeményt? A magyar lírában nem volt lovagi irodalom, nem volt folytonos „torony-átépítés”: Agnes és Arsen úrnő „esetét” új és új költeményekben meg- és átfogalmazó udvari hagyomány. Miként fordítsunk le egy olyan költeményt, amelyre újra és újra visszatekint ez az önmagából építkező, önmagára visszaemlékező nyugat-európai vershagyomány? Balassi Bálint előtt nem voltak magyar trubadúrok – vagy ha voltak, nem emlékszünk rájuk, fordulataikat mi, magyarul beszélők nem örököltük. A provanszál nyelv már majdnem minden neolatin beszélőnek idegen nyelv – de nem annyira idegen, mint nekünk. Hiszen a költeménnyel nemcsak kulturális, hanem nyelvi rokonságban sem állunk: melyik magyar anyanyelvű versolvasónak jut eszébe Arsen úrnőről az égés, a lobogás (*arder*), a szelíd Agnesről az égi szerelmet is implikáló bárány (*agnus*)?

Az idő, amely a neolatin „anyanyelv”, a lovagi kultúra emlékezetek nélkül is átformál mindent, átalakítja a formák emlékezetét is. A későbbi trubadúrok már csiszolatlanak, kevésbé kifinomultnak tartván el is utasítják Vilmos herceg monorímes 11/11/14-sorosait, azt a versformát, amelyben *nagy bajában* az „első trubadúr” a cimboráihoz fordul. A monorímes verselés egyszerűen eltűnik a későbbi trubadúrok költészetéből. A magyar műfordító-hagyomány a nyugatosok óta elvárja a formák „megtartását”, bár kérdés, hogy amikor „megtartjuk” a versformát, akkor ugyanazt a jelentést közvetítjük-e. Vajon Devecseri kattogós hexameterei ugyanazt *jelentik-e*, mint az ógörög *Iliász* hexameterei? Nem pusztán illúzió-e – a magyar műfordító-hagyomány által szentesített illúzió –, hogy a nyugat-európai hangsúlyos formákat időmértékes versekben közvetítjük? Hiszen a németek, angolok, franciák jambikusnak neveznek olyan hangsúlyos verseket, melyeket mi időmértékesként közvetítünk. Elválaszthatók-e vajon a versformák az időtől (a *később* a formára rakódó hagyománytól) és az anyanyelvtől?

A híres vers két korábbi fordítója (Weöres Sándor és Vaskó Péter) a provanszál jambust ütemhangsúlyos formában fordította, a pattogós, *könnyed* forma a költemény könnyed *férfi-tréfa*-értelmezését támogatja. Havasi Attila nem engedett a metrikai honosítás, az ütemhangsúly szokványos csábításának, ezért a kötelező hangsúlyhelyek előtt jambikusan „felkunkorította” a sort. Hogy a monorímes, csak a legkorábbi trubadúrra jellemző, a mai versolvasó szemének-fülének „együgyű”, *archaikus* forma egyhangúságát megváltoztassa, a sormetszetek mentén széttördelte a sorokat, így egyfajta rafináltabb, kimódoltabb formát kapunk, amely kétségtelenül a költemény ars poetica-szerű értelmezését segíti.

A 21. században a fordító hűségéről beszélünk – noha tudjuk, a fordító sohasem *hű*, nem tart meg az eredetiből egyetlenegy szót sem. Faludy György erőteljesen modernizáló fordítása nem közvetít másodlagos jelentéseket, egyszerűen azt érzékelteti, lám, ha akartak, a trubadúrok is tudtak disznók lenni. A költőnek is kiváló Havasi Attila, a mai magyar irodalom egyik legkiválóbb trubadúr-fordítója viszont egy plasztiktoronyhoz köti Aquitániai Vilmos nevezetes kancáit. A magyar anyanyelvű turistát, a neolatin hagyományban idegenül mozgó turistát a magyar „lovagtoronyban” kis eligazító táblácskák segítik: a *vadóc* Arsen, a *szép* Agnes. A választás *mineműségét*, a férfitréfa *nemes* tréfa voltát pedig sajátos túlbeszélések érzékeltetik: nem szerelemről van szó, hanem költött, *énekelt* szerelemről, a szavak, a költői nyelv világáról.

Most teremtünk meg egy költői hagyományt – egy olyan hagyományt, melyet elmulasztottunk megteremteni nyolcszáz-kilencszáz (nyolcszáz, hétszáz, hatszáz) éve. „*Le Prince d’Aquitaine à la tour abolie...*” A mottóban megidézett „herceg” egy lerombolt/eltörölt (mű)toronynál, egy Magyarországon (magyar nyelven) kőből soha fel nem épült torony lábánál várakozik. Az *El Desdichadóról*, a Nerval-sonett első soráról nem tudjuk pontosan, hogy a sok-sok Vilmos herceg közül hányadik Aquitániai Vilmosra vonatkozik. Melyik Vilmosra gondolt egész pontosan Nerval, melyikre T. S. Eliot? Csak valószínűsíthetjük, hogy az *Átokföldje* legvégén megidézett, a romoknál álldogáló „herceg” talán utalhat az európai költészet kezdeteire is: „*Romjaimat védem e törmelékkal*”. Ám csak találgathatunk – biztosat nem tudhatunk. Tíz Vilmos herceg, tíz Aquitániai Vilmos volt az európai történelemben; annyi bizonyos, hogy Havasi Attila akár referencia-fordításnak is tekinthető magyar nyelvű költeménye a tizenegyediket, a még meg sem született Vilmost idézi fel. Egy kis tipográfiai tréfával: IX. Vilmos helyett – mint igazi „fordítás” – a XI-et.

SZERELEMCSÜTÖRTÖK, DOBSZERDA

A tavaszidő édessége. Válogatás a középkor nyugat-európai szerelmi költészetéből

A vaskos és – hadd előlegezzem meg – pompás antológia címe idézőjel nélküli idézet, rajta a borítón, a könyv kezdetén. Ami az antológia tárgyát illeti, a címlap pontosan megadja: válogatás a középkor nyugat-európai szerelmi költészetéből. De maradjunk a címnél: az idézőjel nélküli idézet egy trubadúrtól való, ráadásul a legelső trubadúrtól, IX. Vilmostól (a trobar – ez a trubadúrköltészet összefoglaló megnevezése – különös poézis: történetileg zárt abban az értelemben is, hogy a belső hagyomány rámutatott a kezdetre, a legelsőre, a legutolsó költő pedig tudatában volt annak, hogy 'túl későn jött az utolsók között').

Maga az oc vagy okszitán nyelvű verskezdet – *Ab la dolçor del temps novel* – szó szerint azt jelenti: 'az új idő lágyságában'. Híres kezdőstrófából való, abból, amelyikben a legelső népnyelvű szerelmi költő a maga nyelvén a madarak nyelvével kel versenyre. A madarak – kiki a maga latinján, mert sem a madarak nyelvének, sem az okszitán nyelvnek ekkor még nincs saját jelölője – új ritmus szerint dalolnak. Illetve ez is bonyolult, mert a szövegben a *chan* szó szerepel: a madarak bizony énekelnek, szeretném úgy képzelni, hogy rimesen, és a szívdobogásuk írja elő a hangsúlyokat és a cezúrákat. És persze új ritmust dalolnak.

A szerelem új és édes. Ezért is remek a cím idézőjel nélküli fordítása, a tavaszidő édessége. De az is lényeges, hogy az eredeti nem tavaszt mond – azt csak leírja –, hanem új időt emleget, a halott vagy dermedt téli idő helyén a természet éledését. És a szerelem éledését is. Igen sok vágykölteményben olvashatjuk az úgynevezett tavasz-nyitást (olyan ez, mint a sakkban az optimális nyitás: az a jobbik, amely mennél több lehetőséget ad a következő lépéshez). Topikusan a tavasz-nyitás és a hajnal közel állnak egymáshoz: az előbbiben átlépünk a halott téltől az eleven tavaszba, az utóbbinál a sötét éjszakából (bár a sötétség beburkol, megvéd, megóvja a szeretőket az illetéktelen pillantásoktól) a nappali fénybe.

Vagyis az antológia címe sokszorosan a Kezdetre utal. Utal a tavaszra mint a természet életének kezdetére, utal a népnyelvű szerelmi költészet kezdetére, a szerelem kezdetére, a trobar kezdetére és a trubadúrok nemzedékeinek kezdetére. És ez nagyon különös kezdet, mert míg egyéb kezdetek nem elérhetők az emlékezet számára, itt számos szinten megjelölt, pontos kezdetre lelünk.

És a folytatás? Ami a természetet illeti, tudjuk, hogy a Délen (ma a hódítók országában, Dél-Franciaországban) áprilisban áll be a tavasz, s ha az új idő új szerelemmel párosul, e hónap neve „a kegyetlen hónap”, de aztán jön a május, majd a forró nyár, és így tovább. Az évszakok ideje folytatódik, a trobar IX. Vilmos után is folytatódik, de miként folytatódik a szerelem? A trubadúroknál a szerelem nem ölti a történet formáját magára, mivel

Szerkesztette: Bánki Éva
Kairosz Kiadó
Budapest, 2004
610 oldal, 5400 Ft

a szerelem középpontjában a vágy áll, márpedig a vágnak hogyan is lenne története?! Inkább úgy képzelem el a szerelmi vágy munkáját bennünk, mint folyamatos kezdetet, folyamatos önteremtést, vagy férfiként fogalmazva, mint folyamatos önnemzést. Hogy a szerelmi vágy honnan, miből áll elő, mi az alapja vagy az oka, nem tudhatni. Dante Alighieri – a trobar egyik kitüntetett örököse a számtalan örökös közül – Guido Cavalcanti tanítványa is volt, aki szerelemelméleti canzonéjában rossznak tartja a kérdést: ne kérdezd a szerelem okát, mondja, és nem minden ok vagy alap nélkül. Mert a szerelem centrumában a vágy áll, de e vágyat a hiány működteti (hol vagy? merre jársz? miért nem vagy itt?). És olyan erős, hogy teljességgel nem, csak részlegesen elégíthető ki, hogy utána az ismételt hiányból fakadó vágy újra megteremhessen. Ma már úgy látom, a szerelemnek csak felszíni pozitivitása van: különböző vágyak hordozói vagyunk, melyek ideig-óráig meglaknak bennünk, majd elillannak. Amikor ölelkezünk, nem a vágyat öleljük, hanem szép és jó hordozóját.

A hiányra épülő vágy különös beállítódással jár, ma már így gondolom. Úgy vélem, a pozitívitás mögött, a szerelem megfoghatósága mögött a semmi áll, a szerelem abszolút kezdete. Nem egy vagy az általános semmi, hanem egy sajátos, különös semmi, a szerelem semmije. Ez érteti meg számomra a szerelem (a vágy) tűnékenységét és törékenységét, de egyben finom, már-már láthatatlan és megragadhatatlan jellegét. A vágyat meg tudom ölni magamban, de megölni nem. Erről beszél számomra az emített IX. Vilmos semmi-költeménye is, amely erről a szerelmi semmiről beszél, a melankolikus erósról. A semmi nála ismereti szinten is működik: nagyon szeretem azt az enigmatikus versorát, amely kijelenti, hogy „ieu ai una amiga, ma no sai qi s'es”, vagyis „van egy barátnőm, de nem tudom, ki”. E barátnő vélhetőleg a szerelem maga (a szerelem minden neolatin nyelven hímnemű, kivéve az okszitánt: az 'amors' nőnemű bizony!), és nem egyik hordozója, nem egy vágytárgy (hogy ezzel a csúnya összetett szóval éljek). De úgy is felfogható e sor – gondolom –, ha egy szeretett nőre gondolok: nem tudom, kicsoda, és (teljességgel) soha nem tudhatom meg, és ez nagyon helyes így, mert megvédi őt tőlem. Ő, a hölgy eleve birtokolhatatlan vagy csak részlegesen birtokolható.

Mostanság tehát kissé másképp olvasom a trubadúr vágy-énekeket, mint egy évtizeddel korábban. A szerelem ma inkább tűnékeny természetével tüntet, adomány- és ígéret-voltával, illanékonyosságával és megfoghatatlanságával: vakító áttűnés a semmi és a valami között. Különösen kedvessé vált például Raimbaut d'Aurenga költeménye a megfordított virágról, a maga megfordított tavasz-nyitásával és a később nagy karriert befutó megfordult világ (*verkehrte Welt*) toposzával:

*Virág nyílik, fordított,
sziklákon s a dombokon,
virág? Jég és zúzmara,
mely harap és szétszakít;
halott a fiitty és a dal,
a gyökér, levél s a gally,
mégis örömet okoz,
ha kiszárad, ki gonosz.*

„A világ is fordított”: és egyre jobban figyelek a szerelem sötét oldalára, szerelem és szenvedés szétszakíthatatlan összefonódására, mintsem a szerelmi öröme vagy gyönyörré.

A cím tehát a legelső trubadúrtól való, a sor valamikor (pontos keltezés nem lehetséges) 1100 táján keletkezett. A trobar időbeli kezdet, vidéke Proensa (a mai Provence), ez a térbeli a centruma. A népnyelvű szerelmi költészet eszméjét, mint tudjuk, majd a vándor-

ló trubadúrok viszik szét Európa-szerte (bár a nagy romanista kutató, Frank István szerint a Minnének is van autochton kezdete, csak ez alig pillantható meg, mert nagyon gyorsan ráépült időben a trobar hatása). A Bánki Éva által szerkesztett antológia címe a kezdetre utal időben és Okszitániára mint centrumra térben. De ez a kötet messze nem csupán a trubadúrokról szól, hanem számos nép és nyelv középkori szerelmi költészetéről. Páratlan eszme, hogy legyen olyan magyar nyelvű költői antológia, amely az egész trubadúr-típusú középkori költészetet szemléli (és hogy milyen kitűnő lett a végeredmény, azt én az egyetemi szemináriumokon éppen mostanában mértem először, bevetésben)! És a szervezés: minden nyelv és tájegység mögött egy-egy szakkutató áll, a maga filológiai felkészültségével, készen arra, hogy nyersfordítással szolgáljon, a szójelentések árnyalatairól, strófaformákról, rímhangzásokról adjon információkat. Vegyük sorba: van válogatás a trubadúrokból és a trouvère-ekből (Szabics Imre a felelőse), az itáliai költőkből a szicíliai iskolától az édes új stíluson át Dantéig (ezt az egységet Sallay Géza gondozta), az Ibériai-félsziget összetett és rétegzett anyagait (szefárd versek arab területen, galego-portugál költészet, a spanyol és a katalán) Ladányi-Turóczy Csilla, a Minnesangot Lőkös Péter válogatta és szerkesztette. Ha végigolvassuk az antológiát, érezhető lesz, hogy a trobar csak időbeli kezdet, illetve egy bizonyos hangnem és műfajhierarchia gyűjtőhelye, majd szétszórója, de a többi terület nem perifériaként viszonyul hozzá. Sok centrum van.

Ami az antológia általános szerkesztési elveit illeti, a fordításokat, az eredetüket tekintve, három osztályba sorolhatjuk: 1) a már régóta meglévő és ide beválogatott szövegek, 2) az újrafordítások (ezek nagyon érdekesek: tanulságos összevetni a korábbi fordítást a mostanival) és 3) a most, e kötet számára készült magyarítások osztályába. Számos kitűnő, fiatal műfordító dolgozott e kötetbe, s talán nem tévedek nagyot, ha azt mondom, az ő hangjuk a meghatározó.

Az antológia egyik tétje ez: miként fordítsunk trubadúrokat és trubadureszk szövegeket? Folytassuk-e a nyugatos fordításhagyomány klasszikusainak és követőinek gyakorlatát (megemelt versnyelv, enyhe archaizálás), vagy keressünk új utakat? Ami szerény vélekedéseimet illeti, e nyelveknek éppen a távoliségük engedi meg, hogy mai nyelvre gondoljuk el őket. Különbözik is, a szerelem nyelve nem csupán mai, hanem a pillanat nyelve: ahogyan a középkori szerelmi költők akkor, ma is a pillanat nyelvén szólunk, mert vágytól átitatott szavainknak itt és most kell hatniuk. A szerelem prezentizmusa, jelenidejűsége követeli meg.

És ez, tudniillik a fordítás nyelvének minéműsége összekapcsolódik egy másik téttel: mit kezdünk a középkori népnyelvű szerelmi költészetrel? E költészet modernítéséről szaktanulmányt először Frank István írt az 1950-es években. Májig kitűnő olvasmány, sajnos a romanista szakma ritkán emlegeti, pedig a magyar származású szerző élesen vetette föl a trobar és a modernitás viszonyának kérdését. Ebben nem ő volt a legelső: a 20. század első felében – Robert Browninggal vitatkozva – a fiatal Pound emelte saját költészete egyik „tézisévé” a trobart. Már a *Personae* kötetben számos trubadúr újírás szerepel, köztük a nevezetes *Altaforte: sestina* („Loquitur En Bertran de Born”, itt Bertran de Born nagyúr beszél). A trubadúrok formaelgondolásait Jacques Roubaud is beépítette a maga prózájába és költészetébe, a sestina műfaj kultusza alapozza meg Pierre Lartigue *Csigavonalas írás* című kötetét, Oskar Pastior „közös” verseskötetét adott ki Francesco Petrarccal, a trobar másik nagy örökösével együtt. A magyar költészettörténet természete és múlt századi alakulástörténete magyarázza, hogy nálunk az Eliot-Pound hagyománykezelés megkésve, gyengén jelentkezett (jelentkezik), el-elakadva, újra és újrakezdődve most alakul. Szigetszerű előzmények és példák vannak, és egy erős nosztrifikációs törekvés Papp Tibor vendégszövegeiben. De azt hiszem, e hagyománykezelés és maivá tevés („Make it new!”) az igazi tét, és bizony nem csekély.

AZ ÉLNI AKARÁS FOGLYA

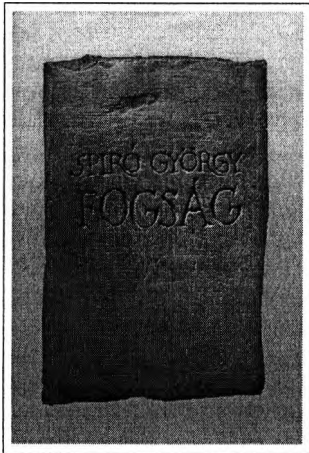
Spiró György: Fogság

1974 óta jelennek meg Spiró György művei, drámák, regények, elbeszélések és irodalmi tanulmányok, és bár elismert helye van a kortárs magyar irodalomban, drámáit rendszeresen és sikerrel játsszák a színházak, eddig mégsem volt igazán része az uralkodó irodalmi kánonnak. Ezt a kánont az utóbbi két évtizedben a posztmodern szövegirodalom hátróta meg, és Spiró nem volt részese az idevágó törekvéseknek. Aminthogy egyébként sem tartozott egyik irodalmi szekértáborhoz sem. Most megjelent *Fogság* című monumentális történelmi kalandregénye elől azonban aligha térhet ki a kánonképző irodalomkritika.

Nagy kihívás ugyanakkor a *Fogság* e kritika számára, mert szinte semmi sem olyan benne, amilyenek a posztmodern ízlésnormák szerint lennie kellene. Ezek fényében jó darabig úgy tűnt, hogy magának a történelmi regénynek a műfaja fölött is eljárt az idő, de aztán az utóbbi időben több történetinek látszó regény is született a posztmodernhez sorolt szerzőktől (Márton László, Darvasi László, Háy János, Láng Zsolt), ezek a művek azonban éppen azt ábrázolták, hogy nincs többé történelem. Minden történelmi narratíva, amely valamiféle lényeg, irányt, erővonalat lát bele az események menetébe, légből kapott absztrakció. Voltaképp még az sem ítéhető meg, mert nincs hozzá biztos támpont, hogy mi tekinthető történelmi eseménynek. A posztmodern történeti regények ezért csak annyiban történetiek, hogy motívumaikat elmúlt idők így vagy úgy ránk hagyományozott anyagából merítik, és azokat anakronizmusokkal keverik, amelyek így valójában már nem is anakronizmusok, hiszen a regénynek nincs meghatározható történeti ideje.

Spiró *Fogság*ának ezzel szemben – az érvényben lévő történettudományos kronológia szerint legalábbis – jól meghatározható történeti ideje van: a Római Császárság első évszázadában játszódik, kb. a Krisztus utáni 35. évtől a hetvenes évekig. A cselekmény helyszínei, Róma, Jeruzsálem, Alexandria stb. is pontosan azonosíthatók: nemhogy nevükön nevezi őket az elbeszélő, de egyik legfőbb törekvése éppen az, hogy minél pontosabban, minél hitelesebben rekonstruálja korabeli állapotukban ezeket a színhelyeket – már amennyire a források alapján ez lehetséges.

Egyenes vonalú cselekménye és központi hőse is van a *Fogság*nak. Innen nézve Spiró regénye nem is annyira történelmi regény, mint inkább kalandregény vagy fejlődésregény. Főhőse Uri, a kezdetben satnya, ügyefogyott, vaksi és csúf római zsidó fiú, akit kereskedő apja nem tud mire használni, és ezért ő többé-kevésbé kallódva „bölcész” hajlamait követheti: mindent elolvas, ami a keze ügyébe kerül, tekintélyes irodalmi és filozófiai műveltségre tesz

Magvető Kiadó
Budapest, 2005
774 oldal, 3990 Ft

szert, a latin mellett görögül és arámiul is megtanul. Sokat csavarog a városban, töviről hegyire megismeri Rómát. Aztán egy napon váratlanul tagjává választják annak héttagú delegációnak, amely a római zsidók évi adóját viszi Jeruzsálembe. E delegáció tagjának lenni nagy megtiszteltetés, ugyanakkor komoly megpróbáltatás, és Uri nem érti, hogyan eshetett a választás őrá, a kis senkire. Feltehetőleg köze van ennek ahhoz, hogy apja – messze erején felül – kétszázezer sestertiusnyi kölcsönt folyósított Agrippának, az egyik legbefolyásosabb római zsidónak, Nagy Heródes unokájának.

A 770 jókora oldalnyi, súlyra is tekintélyes könyv négy, nagyjából egyforma terjedelmű részre oszlik. A „Rómától Jeruzsálemig” című első rész a delegáció útját mondja el. Gyalog mennek végig Itálián, a szicíliai Szürakuszaiban hajóra szállnak, a júdeai Kaiszareiából ismét gyalog menetelnek tovább Jeruzsálemig, a Pészah ünnepére oda özönlő zsidókkal együtt. Az úton Uri megedzódik, sok tapasztalatot szerez, és bár társai bizalmatlanok vele, megtanul alkalmazkodni hozzájuk. Aztán Jeruzsálem kapujában a zsidó rendőrök váratlanul fejbe vágják, és börtönbe vetik.

A klasszikus történelmi kalandregényeken iskolázott olvasó úgy vélhetné, hogy a hosszúra nyúló expozíció, a kultúrtörténeti érdekességekben bővelkedő útleírás itt érkezett el regényes fordulópontjához, a regény címe is erre vonatkozik: Uri fogságba esett, és a továbbiakban erről lesz szó, illetve esetleg arról, hogyan szabadul ki, hogyan üldözik, hogyan bontakozik ki alakja körül valami cselszövevény. Nos, ha a *Fogság* nem is posztmodern történeti regény, a klasszikus vagy a konvencionális történelmi regények sémáját sem követi. Épp ez a szabálytalansága teszi többek közt rendkívülivé, történelemfelfogásában bizonyos fokig mégiscsak a posztmodern korszak reprezentánsává. Uri tudniillik valóban kiszabadul hamarosan, mégpedig hasonlóan váratlanul és látszólag ok nélkül, mint ahogy letartóztatták, de nemhogy nem tudunk meg semmi érdemlegeset bebörtönöztetése háttéréről, hanem újabb váratlan(nak látszó?) fordulatok következnek életútján: Máté, a római delegáció vezetője – és Uri két-háromhetes fogságának valószínű okozója –, valamint Heródes Antipász, Galilea királya társaságában Urit vendégül látja Poncius Pilátus, a római császár júdeai helytartója. Jézus keresztre feszítésének idejében vagyunk tehát, és ennek Pilátus alakjánál közvetlenebb jelzése is van a regényben, legfeljebb nem mindjárt érti így az olvasó: mialatt Uri két másik rabbal összezárva a börtönben ül, egy éjszakára egy harmadik rabot is elhelyeznek a cellában: egy idősebb, kopaszodó, őszülő, loncsos szakállú, kövér férfit, akiről ha előbb nem, a regény vége felé kiderül, hogy a hagyományos ábrázolásaihoz képest egyáltalán nem rá valló külseje ellenére nem más, mint Jézus.

Jézus háromoldalnyi személyes felléptetése Uri történetében merész, szinte szemtelen ötlet, de annyiban jól összefér az elbeszélői hagyománnyal, hogy exponál valamit, amit a későbbiekben a regény majd jobban kibont: nevezetesen a kereszténység születését. Akad sok más motívum is a *Fogság*ban, amelyek kidolgozása hasonló szerkesztési elvek szerint történik. Ezzel szemben Uri történetének számos fordulata, így a Pilátusnál való vendégszédése is, többé-kevésbé elbeszélői önkény. Olyan esemény, sorsforduló, amelyet az elbeszélő nem motivál és később sem indokol meg, hanem mintegy a véletlen játéknak, a sors esetlegességének tüntet fel. Ilyen a néhány hetes első jeruzsálemi tartózkodást lezáró hatósági döntés: mikor Uri már-már szabadnak hiszi magát, lakhelyeül meghatározatlan időre egy júdeai falut jelölnek ki, ahová úgy kíséri el két ór, mint egy száműzöttet. Valójában soha nem tudjuk meg, miért, hacsak nem ugyanazért, amiért letartóztatták: Agrippa emberének, kémének (?) tartják. Persze annyiban ez sem magyarázat, hogy nem ismerjük meg az intézkedések célzatát – ha van egyáltalán valamilyen célzatuk.

Másféle, alig motivált változások is történnek Uri életében. Röviddel az utazás izgalmi és fáradságai, a letartóztatás és a váratlan kiszabadulás megrázkódtatásai után Pilátusnál Uri egyszoriban úgy viselkedik, mint egy tapasztalt, szellemes világfi. Csevegő

modorban klasszikus citátumokkal fűszerezi a beszélgetést. Nem sokkal később a júdeai faluban keményen és derűsen túri a legszörnyűbb nyomorúságot és testi megpróbáltatásokat. Ugyanolyan váratlanul, ahogy falura száműzték, rendelik vissza Jeruzsálembe, majd küldik tovább Alexandriába. Van valami mindebben és a még további fordulatokban, amiről a regény egyik kritikus (Angyalosi Gergely, „litera.hu”) azt írta, hogy az olvasónak a szokottnál fokozottabb mértékben kell együttműködni az elbeszélő intencióival, vagyis nem fölvetnie a szociológiai vagy lélektani hitelesség kérdését, hanem elfogadnia mindent úgy, ahogy történik, mert a regény csak így működik, így viszont annál inkább megnyílik a befogadó előtt. Úgy gondolom, ez a megengedő magyarázat csak részben igaz. Spiró cselekményalakításának legalább két jól kitapintható oka van. Az egyik a regény „történelemszemlélete”, amelyről majd még szót ejtünk. Egyelőre annyit róla, hogy Uri – és mások – történetében a *Fogság* az egyéni életsorsok teljes értelmetlenségét, a történelemben vetett individuum tökéletes kiszolgáltatottságát demonstrálja. Bár végeredményben úgy tűnik, van valami motivációja az Urit érő sorsfordulatoknak: a vélt Agrippa-kapcsolat, mivel azonban ez a kapcsolat valójában nem létezik, illetve, ha léteznék, akkor sem indokolná mindazt, ami Urival történik, életútja az abszurd létélmény példázata. Ahogy különféle hatóságok és hivatalnokok ide-oda küldöztetik és kísértetik Urit, abban van valami kaskai.

A másik, kevésbé koncepcionálisnak látszó ok az lehet, hogy Spiró bizonyos helyszíneket és miliókat Uri szemszögén keresztül mindenképpen ábrázolni akar, mégpedig a lehető legrészletezőbb kultúrtörténeti pontossággal, mert olyan gazdag anyagot gyűjtött össze róluk, hogy azt „vétek” volna veszni hagyni. A csaknem százoldalas és helyenként öncélú ismeretterjesztésbe tévedő júdeai kitérőben például ez a szempont fontos szerepet játszhatott. Hasonló tudálékos kitérők később is akadnak, bár nem függetlenül Uri univerzális mivoltától, amit szintén el kell fogadnunk a szerzőtől mint adottságot. Nem vitás, lenyűgöző az a néprajzi, vallás- és művelődéstörténeti ismeretanyag, amelynek epikai áradásába Spiró belemeríti hősét. A júdeai kitérőben még igazolja is eljárását hőse jellem- és gondolkodásfejlődésének szempontjából, hogy Uri, a „lézengő” római zsidó „értelmiségi” itt mintegy megismerkedik a zsidó nép keserves ősi paraszti életformájával, sőt átmenetileg maga is részesévé válik. A jeruzsálemi és alexandriai részekben Uri szeme szinte pásztázó filmkameraként írja le a város képét, és bár nem nélkülözhetetlen, hogy mindent tudjunk az egyes épületekről, a leírások végeredményben közelebb viszik az olvasót Urihoz, hogy vele együtt ő is egyre otthonosabban és magabiztosabban közlekedjék az ókori utcákon és intézményekben. Elhisszük Uri jelenkori elbeszélőjének, hogy látta ezeket a városokat, mindenekelőtt persze Rómát, és hogy ott minden pontosan úgy volt, ahogy leírja őket.

Itt röviden ki kell térnünk a történeti hitelesség és a fikció viszonyának minden történelmi regényben felmerülő kérdésére, amely a *Fogság* működési mechanizmusának különösen fontos eleme. A történeti regény írója mindig szükségképp alapos kortörténeti tanulmányokkal készül fel műve megírására. Spiró esetében ez a feladat különösen nagy lehetett, hiszen regényének színhelye a Földközi-tenger egész keleti medencéje, a maga korabeli etnikai, kulturális és vallásos sokféleségével. Története folyamán Uri a helyszínek sokaságán kívül a Római Birodalom világának szinte végtelen változatosságával kerül kapcsolatba: a politikától és a kereskedelemtől az irodalmon, a filozófián, a pénzügyön, a hadászaton, a hajózáson, a kézműves szakmákon és a paraszti gazdálkodáson át egészen a vallási törvényekig és hiedelmekig terjed azoknak a szféráknak a spektruma, amelyek megjelennek a horizontján. Ha az olvasó nem tudós szakértője a korszaknak – márpedig az esetek döntő többségében nem az –, természetesen nem tudja megítélni, hogy az elbeszélő milyen forrásokból merített, a szaktudomány mai állása szerint ezek a források mennyire tekinthetők hitelesnek, s hogy egyáltalán, mindabból, ami benne van a

regényben, mi dokumentált és mi kitalálás, illetve, hogy a kitalált részletek mennyire „hihetően” illeszkednek a hitelesnek tartott részletekhez. Hitelességnek és fikciónak ez a kényes viszonya jól demonstrálható az ókortörténeti műveknek azokkal a városrekonstrukcióival, amelyeket nyilván Spiró is felhasznált városábrázolásaihoz. Valószínű, bár persze nem bizonyos, hogy Jeruzsálem vagy Róma nagyjából csakugyan olyan volt a Krisztus utáni első században, mint amilyenek az ilyen madártávlatból megrajzolt képeken látható. Lehetséges, bár egyáltalán nem bizonyos, hogy egy Uri-féle római zsidó fiú, ha netán olyan helyzetekbe került, mint Spiró hőse, nagyjából azt és úgy élte volna át, mint ő. A rendelkezésre álló történelmi ismeretek legalábbis nem mondanak ennek ellent, sőt a laikus olvasónak az a határozott benyomása, hogy Spiró anyagtudása bőségesen elegendő Uri történetének tárgyi hitelesítéséhez.

Ámde eszünkbe juthat a *Fogság*ról Thomas Mann nagy történeti regénye, a *József és testvérei*, amelyben a szerző által igénybe vett hatalmas hitelesítő tudományos apparátus végeredményben egy olyan történetet szolgál, amelyről igazában csak egyvalamit tudhatunk biztosan: hogy nem történt meg. Vagy: bizonyosan nem így történt meg. És bár mennyire mímeli is Thomas Mann a tudományos alaposágot, igazában – mint a kutatás kimutatta – már a források kiválasztásában is csapongva, bizonyos tetszőlegességgel járt el. Elsősorban az érdekelte, miből meríthet eszmei, esztétikai vagy miliőfestői inspirációt. Regényében számos anakronizmus fordul elő, tüntetően nyilvánvalók és rejtettek egyaránt, és ez hozzátartozik iróniájához. Spiró könyvében is található – sok egyéb mellett, amelyeket nem okvetlenül ekként ismer föl az olvasó – egy tüntetően nyilvánvaló, alapvető anakronizmus: mégpedig a regény nyelve. Spiró kihívóan, szinte szemtelenül mai köznyelven írta meg a *Fogságot*. Nemcsak az elbeszélői szólam mentes minden archaizmustól, stilizációtól, emelkedettségtől, dekorativitástól, hanem a szereplők beszédmódja is. Helyenként kifejezetten hányavetien, nyeglén beszélnek a *Fogság* alakjai, úgy, ahogy feltételezhető mai modelljeik. Feszültség támad így a regény nyelve és a hitelesség látszata között, hiszen annyi bizonyosan tudható, hogy a regény fiktív és/vagy valóságos szereplői nem így beszéltek. Úgy vélem, ez a feszültség a regény legfőbb, legteremkenyebb művészi értéke: általa minden történeti hitelessége ellenére úgy olvassuk Uri történetét, mint mai történetet.

Hasonló feszültség támad a regény történelmi jellege és kalandregény mivolta között. Bár egyértelmű, hogy Uri történetének mi a történeti háttere, és elsősorban Pilátus szerepeltetése, valamint az első két könyvben a Tiberius császárra vonatkozó utalások ezt az általános műveltséggel rendelkező olvasónak világosan tudtára is adják, valójában olyan történetet olvasunk, amelynek előterében a hagyományos értelemben vett történelemhez nem tartozó, hétköznapi események állnak. A *Fogságnak* azok a legmegragadóbb részei, amelyekben Uri kalandos magántörténetéhez képest másodlagos, hogy az milyen történeti háttér előtt játszódik. Az alexandriai részben, amely a regény hosszan elnyúló csúcspontjának tekinthető, az olvasó szinte megfedkezik róla, hogy történelmi regényt olvas. Regényen kívüli oka lehet ennek az, hogy erről a késő hellénisztikus Alexandriáról eleve sokkal kevesebbet tudunk, mint az Újtestamentum Jeruzsáleméről vagy Tiberius és Caligula Rómájáról. Regényen belüli oka viszont az, hogy Spiró és hőse itt érzi magát igazán elemében: az értelmiségi villongások és a politikacsinalás világában. És persze kísértetiesen mai itt – azaz nem történelem – az alexandriai zsidók ellen indított pogrom, amelyről különben szívesen megtudná az avatatlan olvasó, hogy történeti hitele megegyezik-e az ismert források alapján jobban ellenőrizhető részekével. Magyarán: hogy csakugyan ennyire olyan volt-e már, mint huszadik századi mása(i). A kalandos magántörténetnek és a birodalmi történelemnek az a perspektivikus viszonya, amely az első három könyvben következetesen érvényesül, a negyedik és egyben utolsó könyvben valamelyest megbomlik, és ez összefügg a regénybeli időviszonyok megváltozásával. Míg az első három

könyvben, a regény háromnegyedében nagyjából három év telik el, Tiberius uralkodásának utolsó két éve és Caligula uralkodásának első éve (kb. Kr. u. 35–38), ennyi ideig tartanak ugyanis Uri „vándorévei”, az utolsó könyv csaknem negyven évet ölel fel. Uri történetének folytatása itt helyenként a történelem felmondása.

Végül is ki ez az Uri, és miről szól a története? Mint említettem, több olyan fordulaton átesik, amelyek mind a cselekménybonyolítás, mind a jellemfejlődés felől nézve váratlanok vagy valószínűtlennek tűnnek. Így kerül Alexandriába is: „hold-futárként” valami csillagászati számítást küldenek vele a jeruzsálemiek az alexandriai zsidó csillagászoknak, ez azonban csak tetszőleges ürügy arra, hogy Uri találkozzék Philóval, a hírneves, a szakirodalomban is számon tartott zsidó filozófussal, a regény talán legjobban megrajzolt alakjával, általa pedig megismerkedjék az alexandriai zsidók alabarkhoszával, azaz legfőbb tisztségviselőjével, Alexander fővámossal. Míg Júdeában gyanakodtak rá, amiért Agrippa emberének vélték, itt nemhogy szeretik, de valósággal ajnározzák érte. Az alabarkhosz nagyreményű fiainak egyenrangú partnereként és Philo tanítványaként pilanatok alatt az alexandriai társadalmi és tudományos élet középpontjában találja magát. Külön lakosztálya van az alabarkhosz palotájában, rendelkezésére áll a személyzet, tömök pénzzel, és zsidó létére nemsokára diákja lesz a kiváltságosok gimnáziumának. A régi, zárkózott, ügyefogyott Urira már csak a rossz látása emlékeztet. Politikai kérdésekben csakhamar orákulumként nyilatkozik meg, az alabarkhosz fiai féltékenyek rá éles esze és roppant műveltsége miatt. Aztán kitör a pogrom, összes gazdag és befolyásos pártfogója menti a bőrét, Urit cserbenhagyják, és ő a Körzetnek nevezett zárt gettóban kis híján éhen hal. Mikor elcsitulnak a kedélyek, hazamegy Rómába.

A kalandregény itt akár be is fejeződhetne. És amikor az olvasó látja, hogy vagy kétszázötven oldal, a „Róma” című rész még hátravan a regényből, el nem tudja képzelni, hogyan folytatódhat még Uri története. És bizonyos fokig itt csakugyan újrakezdődik a *Fogság*, mégpedig, mint említettem, másféle elbeszéléstechnikával. A tanuló- és vándorévek után következik maga az Élet, a férfikor. Uri családot alapít, gyermekeket nemz, de elsőszülött fiát kivéve senkit sem szível egyre népesebb háza népéből, és ideje nagy részét a római politikai és társasági elit körében tölti. Közben kereskedelmi vállalkozásokba fog. Mivel apja még utazása idején meghalt, neki kell törlesztenie az Agrippa számára felvett kölcsön részleteit, hiszen hogy maga Agrippa törlessze, az szóba sem jöhet. Bár azok a szájak, hogy ki mit képzelt, sőt képzelt még Rómában is Uriról mint Agrippa emberéről, nincsenek elvarrva a regényben, magának a kölcsönnek a háttere tisztázódik egy megdöbbentő jelenetben: mikor egyszer Uri végre egy társaságban lakomázik Agrippával, aki ekkor már Galilea királya, és éppen degeszre zabálta magát, felszólítják az alsóbbrendű vendéget, hogy egy tolla hánytassa meg a királyt. Mikor ez megtörtént, Uri gyorsan kihasználja az alkalmat, hogy nehézségeire hivatkozva adóssága elengedését kérje Agrippától. Erre a réveteg élvhajhász, aki rég halott apjának nézi Urit, közli vele, hogy hiszen már rég megadta a tartozását: „Benyomtam a fiadat a szent pénzt szállító delegációba!” Ez volt a kétszázézer sestertius ára, és Uri rádöbben, hogy apja a jövőjét akarta így megalapozni. Szakmát, vagyont, állást, tekintélyt szerezhetett volna Júdeában vagy Alexandriában, és nem lett volna szabad visszatérnie Rómába.

De ennek a drámai felismerésnek is csak viszonylagos az érvénye. Uri egész jól elboldogul a császári Rómában is, bár boldogítónak éppenséggel nem mondhatók gyakorta változó vállalkozásai és diplomáciai feladatai. Fiaival és Philóval Rómába érkezik az alabarkhosz, és Uri hosszú időre afféle titkár, tolmács lesz. Bejáratos a római előkelőségek gyülekezőhelyére, a későbbi császár, Claudius házába, a zsidóság legfőbb hatalmasságai, Agrippa és az alabarkhosz kíséretében a császárnál is többször megfordul, jelen van a színházban, amikor megölik Caligulát. Nero, Claudius, Vespasianus következnek aztán a császárok sorában, évtizedek múlnak el, Urit ugyanúgy ok nélkül,

ahogy eddigi életében is csupa értelmetlen véletlenen múlt minden, nazarénusnak bélyegzik, és családostul számúzik Rómából. Tíz év múlva „rehabilitálják”, és elnézést kérnek tőle. A számúzetés idején rabszolgakereskedők elrabolják elsőszülött kedvencét, a páratlanul okosnak ígérkező Theót, és amikor már-már megfedkedoznánk róla, a sors értelmetlen és ostoba forgandóságának mellbevágó példajaként Uri egyszer csak mint herélt ingyenélőbe botlik bele felnőtt fiába. Második fia, Marcellus ténylegesen nazarénus, azaz Krisztus-hívő, amely vallásról Urinak lesújtó a véleménye. Igaz, a többiről is, és ahogy öregszik, lassanként mindentől megcsömörlik: családtól, politikától, könyvektől egyaránt. Ez utóbbiak, pontosabban tekercesekre írott korabeli megfelelőik gyűjtése marad utolsó szenvedélye, de amikor odavész a gyűjtemény, e fölött is naprendre tér. A napjai múlásáról tudósító mondatok mellett egyre gépiesebben és egykedvűbben ismétlődnek a különféle tisztogatásokra, azaz politikai gyilkosságokra, sőt mézszárlásokra vonatkozó közlések.

„Talán az általános hithiányból támadt ez a téboly”, gondolja a kereszténységről – Uri vagy a szerző? Végte ré is ki beszél a *Fogság*ban, és kinek-minek a képviselésében? És mit üzen ez az elbeszélő Uri élettörténetével? Az elbeszélő, már csak a nyelve miatt is, egyértelműen mai hangon szólal meg, mai perspektívát érvényesít, amely egyben minden bizonytalanságot a szerző személyes-intellektuális perspektívája is. Ugyanakkor elbeszéléstechnikai téren mindvégig érvényesíti ókori hőse szemszögét, vagyis mindenről mintegy Uri benyomásaként, értesüléseként, tapasztalataként szerzünk tudomást. A valóságosság emiatt néha csorbát szenved: a mai és az ókori perspektíva egysége megreped, vagy Uri személyes szemszöge és a szerzői ismerethalmaz között mutatkozik törés. Ugyanakkor a *Fogság* lenyűgöző eredetisége nem okvetlenül a mindenkori valóságosságban, hanem sokkal inkább a fikció merész nagyratörésén alapul. A jelen és a múlt, illetve az egyéni és a történelmi tapasztalat egymásra írása végeredményben termékeny poétikai koncepciónak bizonyult, és nagyszabású regényt eredményezett. Ehhez képest másodlagos kérdés, hogy milyen Spiró történelemértelmezése. Úgy vélem, sem azt nem sugallja, miként a posztmodernnek, hogy nincs és nem is volt soha történelem, sem azt, hogy mi volna szerinte a történelem absztrakt lényege. Ha valamit mégis, az nem nagy újság, mert korunk zsigereinkig ható tapasztalata: „Ez a század, a XX., mint egy szakadatlan szolgálatot teljesítő kivégzőosztag”, írja erről Kertész Imre a *Gályanapló*ban. És itt olvasható még ez a megjegyzés is: olyan világban élünk, „ahol se hit, se tagadás nem létezik, és a tett a maga különösségében, egyszeri mivoltában nyilatkozik meg, minden kötelező értékrend nélkül...” Spiró osztja Kertész Imre nézetét korunkról: a *Fogság* hőse olyan világban él, ahol az egyszeri tett és ember nemcsak hogy nem illeszkedik be egy világrendbe, de tökéletesen értelmét is veszti a gyilkos hatalmi játszma örök körforgásában. Pedig Uri egyszerűen csak élni akar, semmi mást. Miért nem hagyják? Ez volna a „fogság”, amelyből senki emberfia nem szabadulhat?

A VAKSI SZEMTANÚ

Spiró György: *Fogság*

Amikor Spiró György második regénye, *Az Ikszek* 1981-ben megjelent, a kötet fülszövegében a szerző azt írta: „Olyan művet szerettem volna írni, amely alatt beszakad az asztal.” Noha *Az Ikszek* kritikai fogadtatása igen kedvező volt, és három év múltán megérte második kiadását, az asztal nem szakadt be alatta. Spiró következő regénye, *A Jövevény* 1990-ben gyakorlatilag visszhangtalanul vagy fanyalgással kísérve vészelt el a rendszer-változás és az új éra forrágában. A 2001-es *Jégmadár* sem rengette meg az irodalmi életet, noha kialakult egy kisebb olvasói rajongótábora. A 2005 tavaszán megjelent *Fogság* egy év leforgása alatt hét kiadást ért meg, a „magas irodalom” körében szokatlanul jelentős olvasói siker kísérte és kíséri a kötetet. Talán ez az a Spiró-nagyregény, amely alatt beszakadhat az asztal.

A *Fogság* többféle regényműfajhoz kapcsolódik, soknak az eszközét alkalmazza. Eredetisége azonban nem az ismert epikus eszközök felvonultatásában és kombinálásában van. Nem a fejlődési (nevelődési) regény, a kalandregény, a történelmi regény stb. ismert, és a befogadást egyszerűvé, a szöveget transzparens imaginációvá tevő kifejezőformáiban, hanem abban a – később érintendő – szemléletmódban, amellyel Spiró a tárgyát bemutatja. A szerző kettős nézőpontot alkalmaz, amelyet mindvégig vegyít: a főhősét és az elbeszélőjét. Az elbeszélői nézőpont döntően jelenbeli, felhasználja az ábrázolt történet óta eltelt két évezred tapasztalatait és ismereteit, a főhős nézőpontja pedig az általa megélt eseményekkel áll szinkronban. E két nézőpont ütközteti a nagy történelem és a privát történelem tapasztalatát, és ütközteti a befogadónak a nagy történelemről meglévő ismereteit a főhős mikrotörténelmének világával.

A múltról leplezetlenül jelenbeli allúziókkal Spiró főként az 1970-es években írott drámáiban szólt, amelyekben gyakran bukkanhattunk ilyen ironikusan aktualizáló mondatokra: „Megvalósítjuk az emberarcú feudalizmust!” (*Balassi Menyhárt*) Azokban az áltörténelmi drámákban a múlt a jelen ürügye volt. A *Fogság*ban azonban nem erről van szó, vagy ha részben erről is, akkor immár sokkal kifinomultabb eszközökkel. A világtörténelembe ágyazott kisémberei sors és e kettő termékeny kontrasztja révén a regény ezúttal sem elsősorban a kétezer évvel ezelőtti (Spiró által erősen fikcionalizált) történelmi események jobb megértéséhez segít hozzá. Ha csupán ezt tenné, akkor nem lépne túl a történelmi ismeretterjesztő regények elkoptatott kliséin. A *Fogság* valójában az ezredfordulós jelen megértéséhez nyújt egy lehetséges érzéki-esztétikai magyarázatot, és arról a tapasztalatról szól, amely a világ kiismerhetetlenségével, a helyzetek uralhatatlanságával, a tudottnak vélt és mégis érthetetlen törvényszerűségekkel, a szétcsúszó egyéni és közösségi szándékok minduntalan kialakuló káoszával szembesít.

A regényt uraló két nézőpont eltérő tapasztalatokat közvetít. A történet narrátora enciklopédikus ismeretanyagot vonultat fel az elbeszélés során, amelyben az ókori bölcsélet, csillagászat, matematika, nyelvészet, irodalom, színház, építészet stb., és a mindezt magába integráló történelemismeret együtt van jelen. E polihisztori teljességigénnyel megfestett korképben lépteti fel korlátozott ismeretekkel és önmegértéssel jellemzett hőst, Urit, akire még akkor is érvényes ennek a korlátozottságnak a hangsúlyozása, ha a

történet során annak lehetünk tanúi, hogy a megélt helyzetekre egyre nagyobb szellemi rálátással rendelkezik. Mindazonáltal ő elszenvedője az eseményeknek; nem alakítója („írója”), hanem szereplője a rá mért sorsnak.

A regényvilág működtetésének és hatásmechanizmusának fontos eleme az, hogy Spiró épít az olvasó történelmi ismereteire, vagy ha ezeket hiányosnak véli, akkor elmeséli mindazt, amit ő maga e korszakról elolvasott és megtanult – és a regény szempontjából fontosnak tart. E tudásanyag háttere előtt hozza játékba főhősét, aki nem látja azt, amit mi kétezer év távlatából láthatunk, aki nem ismeri azt, mivé alakul majd a jövőben mindaz, ami az ő számára a jelen, és aki nem mindig tudja azt, amit nekünk az ő történetének a narrátora elmesél. Ugyanakkor Spiró nem tud lemondani azokról az allúziókról, amelyek a regényben ábrázolt helyzetek egy részét az olvasó számára jelenbeli tapasztalatok múltba vetítéseként prezentálják. Noha a könyvet nem ezek a részletek uralják, mégis újra meg újra visszaköszönnek a jelen felől megírt és ábrázolt helyzetek, mint például amikor egy falragaszokon hirdetett „felolvasóest” leírásában mai irodalmi turnék, hahnok sajátosságaira ismerhetünk.

A főhős, a római zsidó fiatalember – akit latinul Gaius Theodorusnak, héberül Urielnek („Isten az én fényem”) hívnak, s akit a családjában és a regényben mindvégig Uriként említenek – Spiró pozicionálásában egyszerre van a kirekesztettek és a kiválasztottak helyzetében. Első részletesebb jellemzésekor Spiró „a többiekhez” viszonyítva így mutatja be hősét: „Uri a közösséget utálta. A többiek jól láttak, ő nem. A többieknek nem fájt a fejük, a lábuk, a derekuk. A többiek jól tudtak harapni, ő csak a jobb oldalon (...). A többi korabeli fiú még nem kopaszodott, ő már tizenhat éves kora óta. A többi nem volt szörnyszülött, ő igen. Nem látszott ugyan nyomoréknak, de ő annak érezte magát, és az is lett.” A testi nyavalyáktól gyötört, sánta, rövidlátó fiatalember a papirusztekercsek között érzi csak jól magát. A közeghez, „a többiekhez” képest művelt, olvasott, több nyelven beszél, kitűnően fordít, és a legkülönfélébb tudományos kérdések foglalkoztatják. (A harmadik könyv végén például arról számol be matematikatanárának, hogy megfejtette a gömbháromszög szögeinek összegét – amelynek bizonyítása természetesen elveszett. Ahogy Tom Stoppard *Árkádiájában* is Thomasina kétszáz évvel ezelőtt megoldja a nagy Fermat-tétel bizonyítását, amelynek ugyanez lesz a sorsa.) Uri leghőbb vágya, hogy eljusson az alexandriai könyvtárba – ami a regény harmadik részében teljesül is.

Uri társadalmi státusza a történet során ingadozik. Noha szemlélete mindvégig a szemtanú értelmiségié, láthatjuk asztalosként, csemperakóként, falfestőként stb. is, ami azt a célt szolgálja, hogy az ő nézőpontján és pozícióján keresztül ismereteket kapjunk az első század közepe Mediterráneumának ezekről a vonatkozásairól is. Ugyanakkor olyan történelmi alakokkal hozza őt személyes kapcsolatba a szerző, mint Pilátus vagy Caligula, s ennek révén tovább tágul a regényben megfestett panorama, hiszen ennek nyomán a Római Birodalom társadalmának teljes vertikuma felvillan. A történelmi alakok szerepeltetése nehezen mellőzhető, hiszen ők azok, akikről valamit tudunk, s amely (történelmi) ismeret előfeltétele az ilyen típusú történelmi fikciós prózának.

A *Fogságban* az epikus fordulatok, a kalandosorozat elindításának motivációja az a véletlen, hogy Uri a regény elején belekerül abba a héttagú küldöttségbe, amelyik a zsidók áldozatát viszi Jeruzsálembe, a Pészahra. A római zsidók erre az ünnepre a Szent Pénzt, az *aparkhait* küldik. (A pénz kapcsán Spiró azzal az elbeszélői fogással él, hogy az áldozati pénz rejtékhelyéről késleltetve tájékoztat, a főhős és az olvasó egyaránt csak utólag, a negyedik könyv elején tudják meg, hova volt elrejtve a küldöttség által vitt áldozati adó.) A narráció alapját alkotó lineáris szerkezetet az elbeszélő többször megbontja, így mindjárt a regény elején is, amikor a nyitómondat után egy közel harminc oldalas kitérő következik, amelynek végén visszatérünk a kezdő mondatához: „Jeruzsálembe indulsz holnapután!” A nagy szerkezet mindazonáltal az egyenes vonalúság alapján szerveződik, és az

első három könyvben mind az elbeszélő idő, mind az elbeszélés ideje könyvenként közel azonos terjedelmű. A történet kezdetén Uri tizenkilenc éves. Az első három könyv mintegy három év történetét beszéli el.

A Rómába visszatérő főhőst a negyedik (utolsó) könyv élete végéig kíséri nyomon, hatvanéves kora körül bekövetkező haláláig. Az első három könyv részletező időkezelésével szemben az utolsó rész másfajta időszemléletet képvisel. Míg az ifjúkor tapasztalatgyűjtő, mindent újdonságként megélő világában az idő múlása másodlagos és a gyarapodás (érlelődés) élménye az elsődleges, addig a felnőttkor tapasztalatában az idő egyre gyorsabban múlik, a meglévő élethelyzetek ismétlődnek, a megszerzett élettapasztalatokat új élmények már döntően nem befolyásolják. Urival is ez történik a kötet több évtizedet átfogó negyedik könyvében. A részletező időt a narrációban felváltja a gyorsuló idő, néha egy-egy bekezdés egy-egy év elteltét összegzi.

Az elbeszélő már a regény legelején fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy Uri rövidlátó. A főhős helyzetét, magatartását (egyéb testi nyavalyái mellett) látásfogyatékosága határozza meg a legerősebben. Ezt a rövidlátó alakot a narrátor az okori világtörténelem központi helyszíneire juttatja, világtörténelmi alakokkal hozza kapcsolatba, aki ennek következtében kivételezett pozícióba kerül. Uri a fogyatékosága révén olyan helyzeteknek, eseményeknek lehet szemtanúja, amelyeknek máig ható következményei vannak. Annak nyomán, hogy azok a csoportok, amelyekbe belekerül (a küldöttség, az alexandriai iskola stb.) nem fogadják be, láthatóvá vagy átláthatóvá válnak számára olyan események és tapasztalatok, amelyeket „a többiek” nem lát(hat)nak.

Uri vaksisága a feltétele annak, hogy lásson. A látás nem a szem képessége, hanem az intellektusé, a szellemé. Uri azért lehet tanúja a korának, azért érthet meg (a mindenkor jelen mindenkor korlátozott módján) valamit a saját jelenéből, mert a szemével nem lát elég jól – erőfeszítést kell tennie ahhoz, hogy jobban lásson (ujjai résén vagy üvegdarabon át), s ez egyben intellektusának mozgósítását is jelenti. Vaksiként, kívülről és kirekesztésként jobban látja mindazt, amiben benne van, mint a többiek. Uri persze sok mindent nem lát, olyan dolgokat, amelyeket a környezete viszont ismer. Az ő („tisztán”) látása is viszonylagos.

Gyakran szemtanúja, de nem (mindig) értelmezője az általa látott történéseknek. Bizonyos dolgokat a többiek tudnak, ő pedig nem. Más esetekben mintha a mi jelenünkből tekintene vissza a saját korára, s e távlat nyomán marad kívül a tömeg által tanúsított magatartásformákon. Uri nekünk, az ezredforduló olvasóinak néz, nekünk látja (és láttatja) mindazt a múltból, amit a regény megidéz. A regény az ő alakján keresztül értelmiségi hitvallást is képvisel, és megengedi azt az értelmezést, amely analógiát teremt szerző és hőse között.

A *Fogság*, a kereszténység kialakulásának és kezdődő elterjedésének időszakában játszódik. Az irracionalitás, a miszticizmus, a vallásosság kérdése, mibenléte, működése és hatásmechanizmusa Spiró Györgyöt jó két évtizede, a *Csirkefej* című drámája óta foglalkoztatja. Az volt az első olyan műve, amelyben olyan alakot léptetett fel, akit nem az írói racionalitás mozgatott, aki nem pusztán értelemkonstrukcióként, egy világnézet szolgálatában volt jelen a műben. A *Csirkefej* Vénasszonyát megannyi irracionális, misztikus, vallásos belső mozzanat működtette, az alak reakciói, cselekvései a szubjektum hozzáférhetetlen és racionalizálhatatlan szféráiból eredtek. Spiró szépirói munkásságában a *Csirkefej* – és benne a Vénasszony – volt az első mű és szereplő, amelyben és akiben a transzcendencia, a vallásosság mint emberi szükséglet megjelent. Következő nagyregényét, *A Jövevényt* Spiró már teljes egészében a vallás és a misztika kérdésének szentelte, megírva annak a párizsi lengyel emigráns szektának a történetét, amelynek tagja volt – többek között – Mickiewicz és Slowaczki, akik egy körükbe érkező vilnai misztikusról meggyőződéssel hitték és hirdették, hogy ő a Megváltó, a Jézus Krisztus.

A *Fogság* bár tudatosan és egyben ravasz módon nem állítja középpontba, mégis – látzólag mintegy mellékesen – beleszövi a történesekbe a kereszténység születését, annak feltételezett korabeli megjelenésmódját és elterjedésének folyamatát. Azt, hogy Uri Jeruzsálemben Jézussal volt egy cellában, csak akkor ismeri fel (az olvasóval együtt), amikor a nazarénussá lett fiának, Marcellusnak elmeséli, hogy heteket töltött Poncius Pilátus börtönében. A már alakulóban lévő hitelvek alapján a szekta tanítását valló fiú és a szemtanú apa között e jelenet végén a következő párbeszéd zajlik le:

„Uri nagyot nyögött.

– Ember volt a ti Felkent hőstök! Ember! Együtt ültem velem, testközelből láttam! Marcellus gyűlölettel sziszegte:

– Sose ültél te börtönben!... Sose jártál te Jeruzsálemben!... Sose vacsoráztál Pilátussal!”

Hét-nyolc oldallal a regény vége előtt Spiró visszatér a kereszténység témájára. A főhősnek nincs jövője, pár oldal után megvakul, és végül meghal. Egyéni sorsa nem kap epilógust. Van viszont jövője az új világvallásnak, amelyről itt, a történet végén még lezajlik egy értelmező párbeszéd Uri és életének egyetlen szerelme, Kainisz között (aki a nők közül egyedül tudott szellemi partnere lenni). „Könnyű vallás, győzni fog” – mondja a nő. „Veszedelemes vallás lesz ez” – teszi hozzá Uri. Kainisz ekkor (időszámításunk szerint 70 körül) már látja azt, amit kétezer év távlatára tesz nyilvánvalóvá. Felvázolja a várható fejleményeket: „Zseniális ötlet, hogy valaki, egy ember, feltámadt, és arra kell várni, hogy ismét megjelenjen. Az sem akármilyen ötlet, hogy nem számít, ki zsidó, ki nem az, bárki lehet kiválasztott, csak ezt az egyet, a feltámadást fogadja el... Nincs még egy ennyire együgyű vallás a piacon!” A szereplő szájába adott értékítélet itt is, mint a regény több helyén – ahol politikai manipulációról, gazdasági folyamatok befolyásolásáról, a tömegek kézben tartásáról stb. esik szó –, megfogalmazásmódjában és szemléletében nem egy történelmi regénybe illeszkedő fejtegetés, hanem inkább a jelenre alkalmazott publicisztikus kommentár. Ami egyben azt is jelenti, hogy amit az elbeszélő az ábrázolt helyzetekhez, folyamatokhoz magyarázatként hozzáfűz, az nem az időszámítás első évtizedeinek, a kora kereszténység időszakának történéseire vonatkozik, hanem az azokból a jelenig ható érvénnyel rendelkező összefüggésekre. S így voltaképpen a vallásos hitnek, a misztikának, az irracionálisnak a mai szerepét, hatását járja körül – a felvillantott történelmi események ürügyén.

A regény szemléleti eredetisége a főszereplőnek és a történelemábrázolásnak az egymásra vonatkoztatott hatásában mutatkozik meg. Ugyan mindvégig Uri áll az előtérben a történet során, mindig ott vagyunk, ahol ő van, és a *Fogság* mindenekelőtt az ő élettörténete, még sem lehet Urit – a már idézett külső tulajdonságokon és szellemi képességeken túl – jellemezni. A főhőst az elbeszélő nemcsak a nagy történelem színpadának közelében szerepelteti, hanem a mikrotörténelmi dimenzióban a családi- és párkapcsolatok különféle változataiban is ábrázolja. Ezekből az Urit fiúi, apai, férfiúi szerepekben megmutató helyzetekből is csak az látszik, hogy nincs a figurának a mintául szolgáló regénytípusokból ismert koherenciája. A főhős magatartása, reakciói nem hoznak létre egy megragadható karaktert, alakja (miként a vele kapcsolatos számos életesemény is) megannyi következetlenséget tartalmaz. Uri regénybeli jelenléte ezáltal azt a posztmodern felismerést tanúsítja, hogy az én nem más, mint narratív utókonstrukció. Uri azonossága a regényben a név folytonossága és bizonyos tulajdonságoknak (mindenekelőtt a látásgyengeségnek) a megléte. Sorsa a (társadalom adta) véletlenek összjátéka, ahogy testi adottságaiban is ott van a (természet adta) körülmények kiszámíthatatlanságának a jegyje.

A regény az én megkonstruált volta mellett azt is bemutatja, hogy a történelem sem más, mint narratív utókonstrukció, különféle megtörtént vagy annak vélt (elmesélt, fikcionalizált) események önkényes összerendezése. Ahogyan a természeti folyamatok

működésében – például az időjárást meghatározó tényezők között – megkerülhetetlen elem a pillangóeffektus, egy mikrotörténet majdani globális konzekvenciája, épp így a társadalmi és történelmi folyamatokban is prognosztizálhatatlan, ámde kiküszöbölhetetlen szerepet játszanak látszólag mellékes vagy véletlenszerű mozzanatok. Ahogyan a káoszelmélet feltárja – többek között – a hagyományos geometriai formák és a természeti tárgyak közötti ellentmondást, hasonlóképpen a *Fogság*ban is láthatjuk és megélhetjük azt a diszkrépanciát, amely a történelem mint konstrukció, valamint a megélt és megtapasztalt életesemények között fennáll. Spiró regénye azt mutatja be, hogy a múltról tett állítások megbízhatatlanok, hiszen (történelmileg) közismert helyzetekről és alakokról tesz alternatív (és hihető) állításokat. A történelmi regény köntösében a *Fogság* – a műfaj hagyományával szemben – azt demonstrálja, hogy a történelem (azaz a múlt) a jelen fikciója, nem pedig valami tényszerű vagy „objektív” dolog.

Valamiféle rend persze fellelhető, valamiféle törvényszerűségek persze működnek ezekben a társadalmi-történelmi mozgásokban, folyamatokban. De nem a nagy narratívák logikája alapján szerveződnek. A káoszelmélet 1960-as évekbeli egyik előzménye az az Edward Lorenz meteorológus nevéhez fűződő felismerés volt, hogy a kiinduló adatokban az ezredrésznél is kisebb eltérések katasztrofálisan nagy eltéréseket eredményeztek az időjárás alakulásának számításában. Ebből azonban a káoszkutatás későbbi fejleményei nyomán nem azt a következtetést vonták le, hogy mindez a véletlenszerűség megnyilvánulása, hanem azt, hogy a kaotikus viselkedés mélyén egy az addig ismertnél mélyebb rend húzódik. Ami véletlenek kaotikus sorozatának látszik, abban is ott rejlik a világ szabályossága. A *Fogság* sem a történelem zűrzavarát vagy a véletlenszerűség uralmát demonstrálja, az elbeszélő nézőpontját képviselő regénybeli kommentárok többször adnak ésszerű értelmezést érthetetlennek és kiszámíthatatlannak tűnő társadalmi eseményekről, közösségi vagy magánemberi történetekről. De a mű végeredményben arra mutat rá, hogy a történelemtől, a csoportról, az egyénről kialakított hagyományos értelmezői struktúrák nem elégségesek a szükséges ön- és történelemismerethez.

Ami a mű címét illeti, a *Fogság*ban van ugyan egy epizód, ahol a főhőst fogolyként látjuk, ez a rész azonban a 770 oldalas könyvből mindössze negyvenoldálnyit tesz ki, a *Júdea* című második könyv elején. A kötet címe valószínűleg nem erre a részletre utal. A fogság a regény szemlélete szerint emberi létállapot, a szerző által adott létértelmezés. Sartre-ral szemben, aki szerint az egyén szabadságra van ítélve, Spiró világában az ember fogoly, az ember élete fogság. A körülményeké, a többi emberé, a természeti meghatározottságáé, az intézményeké, a befolyásolhatatlan társadalmi történéseké.

Uri élete végén, már majdnem teljesen vakon, azt tervezi, hogy könyvet ír: „Mit is akar megírni voltaképpen? Talán azt, amit nem írtak meg addig, és ha nem írták meg korábban, akkor új. Mégis van valami más ebben a korban, mint az előzőekben, ezt kellett gondolnia, és talán mégsem véletlen, hogy nem korábban jött el a Felkent a zavarodottak hite szerint, hanem most.

Nem muszáj terjedelmes történeti munkát írni rengeteg adattal. Lehet olyasfajta leveleket írni adatok nélkül egy-egy fontos jelenségről, egy-egy fontos alakról, mint Seneca írt Marciához. Csak ez a munka nem erkölcsileg nemesítő vigasztalás lenne, hanem az ellenkezője. Rettenjenek meg az emberek, ahogyan Arisztotelész javasolja.”

De ha már „terjedelmes történeti munka” kerekedik belőle az Urit megteremtő szerző kezén, akkor az a könyv lehetőleg olyan legyen, amely alatt beszakad az asztal.

„HÚ VOLT WOLFRAM VON ESCHENBACH, AHOL »AH« VOLT, NEM MONDJA, »BAH!«”

Wolfram von Eschenbach Parzivalja és első teljes magyar fordítása

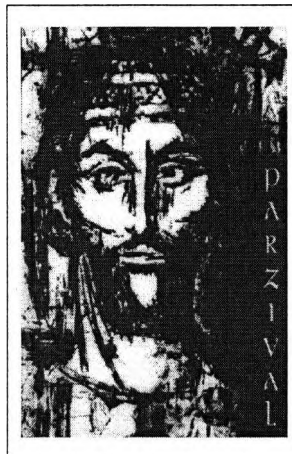
A WOLFRAM-SZÁL. A középkori német irodalom igazi nagyopuszainak egyikét, Parzival lovaggá válásának nagyívú (ma ismert terjedelmében közel 25 000 verssornyi) történetét 1210 körül fejezte be a lovagköltő Wolfram von Eschenbach. A szerzőről keveset tudunk, ez az „információhiány” azonban középkori költők esetében csöppet sem szokatlan: a történeti források nagy eseményekről és uralkodókról szólnak, magukról alig beszélnek a jelentős eseményeket megéneklők. Költői öntudatról még szó sincs, a jeles históriákat fikatív köntösbe öltöztető művek önnön hőseik mellett legföljebb a létrejöttüket támogató mecénásokat dicsőítik.

Annál különlegesebbnek számít az a néhány mondat, melyet Wolfram saját magáról hint el a *Parzival*ban. Születése és neveltetése „lovagnak sorol”-ja – mondja egy helyütt, életét ennek ellenére gyakorta szűkösen tengette – tudjuk meg másutt. Eldicsékszik azzal, hogy „némiképpen” ért „az ének művészetéhez”, jóllehet később hozzáfűzi, hogy „a betűket nem ismeri”. Kijelentéseit nem szabad szó szerint értenünk, azok mégis árulkodók. Polémiái és hencegése korabeli vetélytársainak – köztük is elsősorban a magasabb iskolai műveltséggel rendelkező és olvasottságával gyakorta dicsekvő Gottfried von Strassburgnak, az úgymond konkurens *Trisztán*-regény szerzőjének – és mecénásainak szólnak.

Wolfram von Eschenbach feltehetőleg nagyon is komoly műveltséggel bírt. A magyar kiadáshoz írt utószavában Vizkelety András megállapítja, hogy a „költő dobálódzik latin ásványnevekkel, arab csillagászati terminusokkal, német és francia lovagregények szereplőinek neveivel, teológiai, orvostani, növénytani szakkifejezésekkel. Alig hihető, hogy mindezen ismeretekre csupán hallomás útján tett szert, ahogyan mindig csak erre hivatkozik.” Wolfram időnként (fiktív) hallgatóságával is beszédbe elegyedik. Híres fíjhasználatában például kompozíciós módszerébe ad betekintést: története menetét az íj lassan görbülő fájához hasonlítja, vagyis hallgatóinak sem kíván többet elárulni a Grálról, mint amennyit Parzival tud róla. A folyamatos feszültséget és izgalmat úgy teremt meg, hogy elbeszélésében főhőseinek perspektíváját követi.

A MESE. Wolfram von Eschenbach lovagregénye két mondatot olvaszt egybe: az Artus királyról és kerekasztaláról szóló történeteket, illetve a Grál-lovagok kalandjainak elbeszélését. A *Parzival* igazán modern műként is olvasható: a fel-

Fordította: Tandori Dezső
Kláris Kiadó és Művészeti Műhely
Budapest, 2004
526 + 1025 oldal, 7990 Ft

cseperedésről, az útkeresésről és önállóvá válásról, a lelki-szellemi érés folyamatáról szól. Meséje ugyanakkor izgalmas történet egy képzelt lovagi világról, annak értékeiről és szokásairól, erkölcsi és társadalmi rendjéről.

A *Parzival*nak két főhőse is van: a tudatlan gyermekből lovaggá serdülő Parzival (Gahmuret és Herzeloyde fia, Anfortas unokaöccse) és az ideális lovagot megtestesítő Gawain (Sangvine és Lot király fia, Artus unokaöccse). Kalandjaik Wolfram meséjében hol a Grál-birodalomban, hol Artus udvarában játszódnak. A Grál-király Anfortas birodalmáról senki nem tudja, hol van: Munsalvaesche, a 'vad hegy' vára úgyszólván fellelhetetlen. Csak az juthat oda, aki nem keresi az oda vezető utat. Első látogatása után Parzival több mint öt évig hiába próbálja újra megtalálni, csupán amikor lemond a kereséséről, akkor nyílik meg előtte a Grál birodalmába vezető út. Artus udvara ezzel szemben mozgékony, Wolfram története során többször is költözik. Viszonylag könnyen rá lehet bukanni, mi több, előfordul, hogy az egész udvar Parzival keresésére indul.

(A NÉV. A 'Parzival' valójában az ófrancia 'Perceval' és a kelta 'Peredur' alakokból ered. Mindkettő beszélő név, jelentésük körülbelül ez: „vágj át a völgyön”. Wolfram maga is megmagyarázza hőse nevét, pontosabban annak első felét: szerinte az annyit tesz, hogy „Közép Szerére jár”, vagyis „a közepén át” – miként Gahmuret halálának hírére Herzeloyde szívének közepébe hatolt a fájdalom.)

A GRÁL- ÉS ARTUS-MONDAKÖR elegyítése persze bizonytalanságokhoz és ellentmondásokhoz is vezet. Wolfram nem tisztázza például, milyen (földrajzi) kapcsolatban áll egymással a két birodalom, és az is feltűnő ellentmondás, hogy míg az „életre-halálra tusázás” Artus lovagi etikájával ellentétes cselekedet, a Grál-lovagoknál a küzdelem természetes módja.

Kiemelkedően fontos szerep jut a regényben a lovagi erényeknek, melyeket Wolfram – korában igencsak avantgárd módon – a nőkre is kivetít. A gyengébb nem közvetlen megszólításával bizonyára hallgatósága tényleges összetételére reflektál. A teljes tudatlanságban felcseperedő Parzival mit sem tud a lovagi viselkedésről és az ezt megtestesítő erényekről. Amikor először, anyja tiltása ellenére véletlenül lovagokkal találkozik, azt hiszi, hogy isteneket lát. Lovaggá (s egyben felnőtté) válása során kell megtanulnia az alapvető erkölcsi és viselkedési normákat – hol saját tapasztalatból, hol véletlenszerűen felbukkanó tanítóinak köszönhetően. Az udvari etika alapkövetelménye volt a „mértéklet” (*mâze*) és az „alázat” (*diemuot*). Utóbbi az erénytanok állandó eleme, a Grál-lovagok legfőbb erénye. Wolfram női közönségével szembeni erkölcsi elvárásait ugyancsak az udvari etika elemeiből meríti: számukra is kívánatos a tisztaság (*kiusche*), a hűség (*triuwe*), a mértékletesség (*mâze*) és a szemérem (*scham*), elítélendő a hamisság (*valsch*). Feltűnő, hogy intellektuális erényekre nem hivatkozik, a *tunpe-wîse* (lomha elméjű-jó eszű) ellentétpár kizárólag a férfiakra érvényes...

AZ ARTUS-REGÉNY. Artus király „kerekasztalát” először a normann Wace írja le 1155 körül *Roman de Brut* című krónikájában. Ez annak az udvarnak a középpontja, melynek kifinomult és művelt életmódja minden más udvar eszményi példaképe: itt élnek a világ legjobb és legmerészebb lovagjai, az ő egyenrangúságukat jelképezi a kerekasztal. A középkori Artus-regények szerkezeti felépítése a következő: a főhősnek két kaland-utat kell végigjárnia, mielőtt eljut a lovagi tökéletességhez. Az első út során mérlegelés nélkül cselekszik, mégis sikeres: mindent és mindenkit legyőz, hősiess, bátor és igazságos, s mármár célba ér, mikor hirtelen megtörik a lendülete. Egy váratlan esemény rádöbbsenti, hogy valamit félreértett, és hogy a lovaggá válás jóval bonyolultabb folyamat, mint képzelte. Jóllehet bizonyos elvárásokat tökéletesen teljesített, másokat teljességgel elhanya-

golt – másodszor ezek megvalósításáért kell útnak indulnia, még ha ezzel egyik hön vágyott jutalmától, a boldogságtól fosztja is meg magát. Hosszadalmas és kimerítő második kaland-útja után aztán egy magasabb erkölcsi szinten ténylegesen célba ér.

A GRÁL, AMELY NEM KEHELY. Wolfram másféle funkciókkal látja el és másképp írja le a csodálatos-csodátévő Grált, mint ahogy ma (egyebek közt Wagner nyomán, no meg az ezoterikus irodalomból) ismerjük. Nála „a mindennél fényesebben ragyogó Grál” egyfajta bőségszaruként működik, körbehordozása a regény egyik központi jelenete. Nem is kehely, hanem különleges drágakő, mely aszerint változtatja súlyát, hogy jó vagy rossz ember veszi-e kézbe. Gonoszok megemelni sem tudják. Rendszerint Anfortas asztalán áll, és bámulatos képességekkel bír: bármilyen ételt és italt elő tud varázsolni a benne rejlő ostya segítségével, amelynek erejét egy nagypéntekenként az égből alászálló galamb újra és újra megerősíti. Elégeti a főnixmadarat, aki aztán újjáéled hamvaiból. A Grál legfőbb tulajdonsága azonban, hogy látványa mindenkit (persze csak a jó embereket, hiszen a gonoszok nem is látják) meggyógyít, fiatalon és erőben, de legalábbis életben tart – a nagybeteg Anfortast is, annak legnagyobb bánatára.

A BÖKKENŐ. A lovagregény központi problematikája is a Grál körül mozog: az ifjú Parzival első munsalvaeschei látogatásakor nem kérdez. Pedig két kérdést is fel kellene tennie: egyrészt Anfortas betegsége, másrészt a Grál titokzatos tulajdonságai iránt kellene érdeklődnie. Rajta kívül mindenki tudja, hogy bűvös hatású kérdését követően Anfortas azonnal meggyógyulna, ő maga pedig Grál-királyvá válna. Évszázadok során sokat kutatták, hogy vajon mért nem teszi fel az ifjú az „Uram, mi gyötör?” – Wolfram nyelvén: *aheim, waz wirret dier?* – kérdést. Mire ez a kukaság? A magyar kiadás végén olvasható elemzésében Georg Kühlewind (Székely György) úgy véli, hogy Parzival – fiatal-sága és tapasztalansága okánál – még túlságosan együttérez Anfortasszal, és nincs meg benne az a távolságtartás, mely a kérdés feltevéséhez szükséges. A Grál esetében más a helyzet: itt nem a túlzott azonosulás, hanem egy tanítás túl komolyan vétele az ok. Azért nem kérdez róla, mert nem sokkal előtte Gurnemanz lovag arra intette, hogy ne kérdezzzen fölöslegesen.

HAPPY END. Végül persze minden jóra fordul: egy hosszas kaland-út végén Parzival ismét a Grál várába jut. Ott Anfortas kétségbeesésében már a halált kívánja, a Grál azonban akarata ellenére életben tartja: hiába csukja be a szemét, hogy hét napig ne lássa, kízó fájdalmai miatt újra és újra ki kell nyitnia. Amikor Parzival másodszor is megérkezik, a Grál-király nem tudja, hogy a lovag tisztában van feladatával: a történet során az elmulasztott kérdésről többektől, a Grál mibenlétéről pedig Trevrizentől értesült. Ezért arra kéri, érje el, hogy nyolc napig ne hozzák elé a Grált, és végre örök nyugovóra térhessen. Parzival másképp tesz: előbb háromszor térdre hullik és imádkozik, majd felteszi a megváltó kérdést. Nem mechanikusan végzi el tehát feladatát, hanem alázattal. Anfortas meggyógyul, mi több: ő lesz a világ legszebb férfiúja (még Parzivalnál is szebb!), az új Grál-király, Parzival pedig végre révbe ér: évekig nem látott felesége, Condwiramurs és ikerfiai, Kardeiz és Lohengrin oldalán boldogan él.

A SZÖVEGHAGYOMÁNYOZÓDÁS. A fennmaradt kéziratok tanúsága szerint a *Parzival* a német középkor legolvasottabb műve lehetett. „81 teljes vagy töredékesen fennmaradt szövegemplék tanúskodik népszerűségéről. Ennyi kézirat a *Nibelung*-énekből sem maradt ránk – foglalja össze a tényeket Vizkelety András. – 1500 körül megszakad a kéziratok sora, a művet két és fél évszázadig a feledés homálya takarta. Különös módon a korai felvilágosodás korában fedezik fel újra, a svájci Johannes Bodmer modern nyelvre lefordít-

va, klasszikus versformában, hexameterekben adta ki 1753-ban. Tanítványa, Christian Heinrich Müller 1784-ben publikálta először az eredeti szöveget. 1833-ban Karl Lachmann-nak, a modern szövegkritika atyjának gondozásában jelent meg az első korszerű, azóta is irányadó *Parzival*-szövegkiadás. Újra népszerűvé a romantika középkorkultusza tette a Grál-lovag Parzival történetét, mely aztán Richard Wagner zenejátéka által vált közkinccsé.”

A MAGYAR KIADÁS. A Kláris Kiadó vállalkozásáig a *Parzival*ból csupán elenyészően kevés, töredéknyi részlet volt magyarul hozzáférhető (például az 1964-es *Német költők antológiájában*, egy-egy részlet Szabó Ede és Képes Géza fordításában). Ezen különösebben nem is csodálkozhatunk: tény, hogy a régi német költészetnek a *Nyugat* nemzedékeiben nem akadt „szakosodott”, azaz egyformán ihletett és avatott tolmácsolója, mint amilyen kijutott például Danténak Babits személyében. Kétségtelen, hogy a Wolfram-féle középfelnémet kemény dió, olyannyira, hogy a korszakban nem járatos német ajkú olvasó maga is csak kommentárok segítségével férhet hozzá, és valószínűbb, hogy ha egyáltalán, akkor inkább valamelyik mai átdolgozásban veselkedik neki, melyek mindje prózai, de legalábbis rímtelen, azaz költőtlen olvasmány. A szavak külalakra ugyan rendre olyanok, mintha mai megfelelőjük elődei volnának; jelentésük azonban sok esetben teljesen más. És már kiolvasni sem olyan egyszerű őket, mint mondjuk Dante gyöngysorait; s ha sikerülne, ez utóbbiak patakcsobogás-szerű zenéjét akkor sem fogjuk kihallhatni belőlük. „A latin szavak, ezek az istenek, lejöttek az emberek közé”, mondja Szerb Antal az olasz nyelvről, és istenien mondja; a germán szavak esetében inkább koboldok, törpék, manók, bábák és boszorkák juthatnak eszünkbe, a föld és a hegyek gyomrának lakói. (És nem is kell föltétlenül olyan „régre” visszamennünk: véletlen-e, hogy van komplett Shakespeare-ünk többféle összeállításban is, de máig nincs egységes, azaz *egy* fordító kézjegyét magán viselő *Faustunk*? Aligha.)

Annál dicséretesebb a Kláris Kiadó elszánása, hogy legyen végre magyar *Parzival* – nem is csak, és főleg nem Wagner mián, hanem mert – nem oly köztudott – a *Parzival* némelyik kulcsjelenete a Waldorf-iskolákban alapanyag; ha így vesszük, közvetve-eredendően Rudolf Steiner érdeme, hogy a magyar kiadás megszülethetett.

A FORDÍTÁS. No, meg persze és főleg mégiscsak Tandori Dezsőé; a teljesítmény – pusztán idődimenzióját tekintve is – Tandoritól megszokottan hihetetlen. E lassan fél évszázadnyi életmű jószerével befoghatatlan ősgomolyából mintegy tíz hónapnyi jutott a *Parzival* 25 000 sorának költői magyarítására; s közben, nem titok, elkészült két Virginia Woolf-regény fordítása, és még ki tudja, mi minden egyéb. S ha csak a 25 000 sorról volna szó: ám a Tandori-féle fordítás másfélezer oldalnyi gép- és kézírata rendre meg volt toldva – színes pontokkal rangsorolt – variánsokkal, nem szólva azokról a többletvariánsokról, amelyek a kézirat befejezése után, a lektori észrevételekre adott reakcióként születtek. A kiadó tudniillik két ízben is rosszul választott, mert a) egy filológiai elavult német kiadást bízott forrásként Tandorira, majd b) elsőül olyan lektort kért fel, aki csak hosszas tanakodás után állt el a föladattól. (Csak egy példa az ebből adódott, elkerülhető nehézségekre: az újabb filológia kimutatta, hogy Wolfram „walis”-ei nem lehetnek francia Valois-k, hanem csakis brithoni wales-iek; a Spiewok-féle kiadás, amelyet Tandori használt, erről még nem tudott. Márpedig egyáltalán nem, rímhelyzetben meg végképp nem mindegy, hogy valaki „valoá”-e vagy „velszí”.) Tandori megkérdőjelezhetetlen munkáéthoszának bizonyosága, hogy a mű lezárása után, egyéb szövegek és gondok közepette is kész volt ráhangolódni az új lektor (e sorok írója) észrevételeire, amelyek éppen az általa nem használt német kiadásokra támaszkodtak. És akkor még mindig nem szóltunk a műfordító Tandori fordításpoétikai, -technikai és etikai töprengéseiről-megjegyzéseiről,

amelyek a lapszéleken százával kísérték saját költői munkáját, majd ugyanilyen lelkesen reflektáltak a lektor meglátásaira; segítségükkel nem csak egy konkrét fordítói „munka” menete-bogozódása követhető nyomon, de kifejthető belőlük egy határtalan ívű pályafutás lelkiismereti megalapozottsága is. (Tandori a kéz- és gépiratot a PIM-re szándékozott örökíteni, az így remélhetőleg valóban fennmarad és tanulmányozható lesz.)

VERSSZERKEZETILEG a *Parzival* nem túl bonyolult ügy: Wolfram nagyopusza kb. 6 és 12 szótag közötti hosszúságú sorokból áll, amelyek hiánytalan következetességgel párosrí-műek (aa-bb-cc-dd stb.), sorhosszúságuk váltakozásában pedig semmilyen törvényszerűség nem érhető tetten, ez következőképpen nem köti a fordító kezét sem. Mondhatni: Wolfram költötte és diktálta, ahogy jött neki; a műegész harmincsoros szakaszokra és 16 könyvre való tagolása részint, ha igaz, a lejegyzéstechnika folyománya (ennyi fért el egy-egy viasztáblára), részint messze utólagos, filológiai hozzászólás.

A tolmácsolás fő nehézsége a wolframi nyelvezet helyenként enigmatikussá sűrűsödő tömörségében rejlik, amely nem csekély részben a korabeli német nyelv szemantikai gazdagságának, „polivalenciájának” tudható be; részben meg annak, hogy költőnk olykor – mondjuk ki kertelés nélkül – fenemód homályosan fogalmaz: mintha (akár, mert éppen ellankadt, akár, mert nagyon is belehevült mondandójába) ő maga sem tudná pontosan, mit akar mondani. Ilyen, filológiailag máig vitatott helyből szerencsére az egész műben csak kevés van.

Visszatérve A FORDÍTÁSETIKA ALAPKÉRDÉSEIRE: egy nyolcszáz évvel ezelőtt keletkezett, nyelvileg egzotikus, azaz nehezen megközelíthető mű tolmácsolásának kapcsán az első és legfontosabb tisztázandó, hogy akarjuk-e ezt az egzotikumot, a nyelvi távolságot a fordításban bármennyire is érzékeltetni, magyarul, akarjunk-e archaizálni, „régiesködni.” Egyformán szólnak érvek ellene és mellette: miért ne akarhatnánk így érzékeltetni az idő- és egyébbeli távolságot; másfelől meg nyilvánvaló, hogy Wolfram a maga korában minden volt, csak régieskedő nem, szinkronban volt saját idejével, akkor meg legyünk, ugyebár, mi is szinkronban a magunkéval! Tandori a *Parzival* esetében e második út mellett tett hitet, és megítélésem szerint egyedül helyesen; a mű üzenetében, meséjében-kepeiben-hasonlataiban, tulajdonneveiben, valós és fiktív topográfijában így is annyi az egzotikum, hogy ember legyen a talpán, aki képes kommentár nélkül hiánytalanul befogadni, értsünk „hiánytalanul” befogadón bármit is. (Időben mindenestre már nyílt alkalom ilyen „hiánytalanságra”: 2005 májusában a Kláris Kiadó és a PPKE Német Tanszék közös szervezésében Piliscsabán sor került a magyar *Parzival* első teljes felolvasására; kilenc színész 23 órán keresztül váltotta egymást, a mintegy háromórás hajnali szünet alatt a közönség egy része az aula folyosóján hajtotta fejét rövid álomra.)

A másik, közismert fordításetikai alapkérdés a hűség és szépség közötti, bizonyos fókig mindig, verses művek esetén pedig abszolút megkerülhetetlen választást firtatja – mihez és mennyire legyen hű a fordító? A ritmushoz, zenéhez és rímhez, vagy a képekhez-szavakhoz, az „üzenet”-hez? A kettő egyszerre a legkritikább esetben megy, amúgy meg igazában szét sem választható. Első *Nyugat*-nemzedékeink zsenije e tekintetben is istentelenül magasra tették a mércét; nálunk mindmáig nem dívik, ami nyugaton régóta bevett szokás, hogy költői művet prózában fordítsanak.

Wolfram *Parzival*-ja őserdeien sűrű, szerteszt ágazó cselekményt mesél el szeszélyes ritmusú duktusban, lazán sorjázó, ám annál tisztábban egybecsengő rímekben, tömör, olykor talányos, sokszor elképesztően modern képekben-hasonlatokban; saját bevallása és a filológusok oknyomozása szerint is külön- s különféle forrásokat dolgoz fel a lehető legszabadabban, azaz „költ” a szó legtisztább értelmében. Egy ilyen mű esetében a hűség meglátásom szerint nem jelenthet mást, mint „szellemi” hűséget: a wolframi költőiség-

nek való megfelelést. A magyar szövegtől elvárható, hogy kövesse pontosan az eredeti mesét, tükrözze Wolfram szövevényesen szép képeit, de nem várható el például, hogy 25 000 sora sorra és szótagszáma egy az egyben tükrözze az eredetét. Nézzünk végre egy konkrét példát, egy igazán költői helyet:

<p>638 Nu begunde ouch strüchen der tac, daz sîn schîn vil nâch gelac, unt daz man durch diu wolken sach des man der naht ze boten jach, 5 manegen stern, der balde gienc, wand er der naht herberge vienc. nâch der naht baniere kom si selbe schiere. manec tiuriu kröne 10 was gehangen schöne alumbe ûf den palas, diu schiere wol bekerzet was. ûf al die tische sunder truoc man kerzen dar ein wunder. 15 dar zuo diu âventiure gieht, diu herzoginne wær sô lieht, wære der kerzen keiniu brâht, dâ wær doch ninder bî ir naht: ir blic wol selbe kunde tagn. 20 sus hôt ich von der süezen sagn.</p>	<p>638 Lassan alkonyodott, a fény halványodott, de a felhőkön át a hű csillagvilág, 5 az éji mennyezet, ékeskedett a vár felett. Az éj sosem rivall, csendben jön zászlósaival. Termek csillárai gyúltak, 10 asztalok gyertyakoszorúsak. S így mondják, a hercegnő szépsége volt oly tündöklő, hogy ha fény nem gyúlna, éj úgy sem hullna 15 a pompás palotára. Ő maga a nap ragyogása! A gyönyörű úrnő tündökölt, Orgeluse, szíveket ölt, ezt mesélték róla nékem, 20 hiszem is készen.</p>
---	--

Megőrződött az eredeti csillagos éj-képe, miként a gyertyafénybe öltöztetett palotáé is, és a fordítás az eredetiéhez hasonló hőfokon szól Orgeluse hercegnő szépségéről; a „szíveket ölt” kitételt viszont hiába keresnénk az eredetiben, az nyilván Tandori rímleleménye. Ilyen helyeken a lektor sem tudott kérlelhetetlenül szigorú lenni, nem is állt szándékában. Ott kért új változatot Tandoritól, ahol filológiaiag fontos részletek kihullottak az újraköltés rostáján, vagy az ihlet az újraköltés hevében önállósulni látszott. Nem készített statisztikát e „javított” helyekről, de arányuk az egészhez mérten egyszerűen elenyésző. Elfogultsága okán nem állhat módjában Tandori fordítói vagy a maga lektori munkáját minősíteni, jó vicc volna; szerencse, hogy Vizkelety András professzor személyében a legfelkészültebb szakmai lektort sikerült megnyernie a kiadónak, s hasonlóan megbízható forrásból, a Vizkelety-tanítvány Nagy Mártától származnak a magyar kötetet kísérő kommentárok. A lényeg alighanem valóban ennyi: a Kláris Kiadó elszántságának és Tandori teljesítményének eredményeképp, habár nyolcyszáz évnyi „késéssel”, megszületett a magyar *Parzival*; kezdetét veheti egy műreceptió.

AZ UTOLSÓ FELVONÁS

Virginia Woolf: Felvonások között

A *Felvonások között* Virginia Woolf (1882–1941) utolsó regénye, mi több, az utolsó olyan írása, melynek kéziratát befejezettek tekintette, de sajtó alá már nem ő, hanem férje, Leonard Woolf rendezte (posztumusz jelent meg 1941-ben). Amikor halálának – öngyilkosságának – okait keresik az irodalmárok és pszichológusok, több olyan elemet is megemlítenek, melyek rosszul hatottak Woolf egyébként is labilis lelkivilágára: ezek közé tartoznak a háború okozta személyes károk (két londoni házukat bombatalálat érte); tudták, hogy ha a németeknek sikerülne elfoglalni Angliát, akkor – mivel Leonard Woolf zsidó volt, Virginia Woolf pedig amellet, hogy zsidó férfi felesége, leszbikus – az első között lennének a náci által keresettek listáján, ezért tudatosan készültek közös öngyilkosságukra; de Woolf rossz lelkiállapotához az is hozzájárult, hogy kiadta a kezéből a *Felvonások között* kéziratát, és mint minden ilyen alkalommal, aggódva várta a fogadtatást. Mindez hozzájárult állapotá romlásához, és mivel tisztában volt azzal, milyen terhet jelent egész környezete számára, nem akarta sem magát, sem őket, elsősorban férjét nehéz helyzetbe hozni, inkább véget vetett életének.

De vajon miért jelentett neki, aki 1941-ben már kilenc regény, több esszékötet, számtalan esszé (köztük kettő könyvterjedelmű), recenzió és kispróza szöveg szerzőjeként ismert és elismert író, ekkora traumát egy-egy új könyvének megjelenése? Naplójából tudjuk (1936. november 3.): előző regényének, az *Éveknek* a kiadása előtt arra kérte Leonardot, hogy olvassatlanul égesse el az utolsó korrektúrát. Még ha nem vesszük is egészen komolyan ezt a kérést (Leonard inkább elolvasta a regényt és jónak tartotta), akkor is jelzi azt a hangulatot, mely a szövegek publikálása és az első recenziók, reagálások megjelenése között eluralkodott Woolfon: „az utolsó aránylag nyugodt hétvége” – írja (1937. február 20.), miután postára adták az *Évek* példányait. A felfokozott aggodalom egyik oka véleményem szerint az, hogy Woolf nemcsak olyan értelemben volt kísérletező író, ahogy a modernistákat a kísérleti próza képviselőinek tartjuk; Woolf ennél sokkal tovább ment: talán a *Mrs. Dalloway* és *A világtűtorony* című két regényén kívül, melyeknek narratív technikája valóban igen hasonlít egymáshoz, nincs két másik szöveg, melyek elbeszélés módja azonos vagy akár csak hasonló is lenne.

Ilyen értelemben, bár sok olvasó véli úgy, hogy van egy majdhogynem összetéveszthetetlen woolfi stílus, közelebről megnézve mégsem beszélhetünk jellegzetes woolfi írásmódról – illetve csak annak árán, ha bizonyos regényeket totalizáló módon rávetítünk másokra, de ezzel a gesztussal ki is töröljük más szövegek specifikumait. A

Fordította: Tandori Dezső
Európa Könyvkiadó
Budapest, 2005
188 oldal, 2200 Ft

woolfi stílusról beszélve „természetesen” a három leginkább kanonizált, narratív technikájuk miatt szinte trilógiának tartott – és magyarul is egy kötetben megjelentetett – klasszikus modernista regényre (*Mrs. Dalloway, A világitótorony, Hullámok*) gondolunk, melyek 1925 és 1931 között jelentek meg, de még ezek sem alkotnak egységes írói szakaszt, merthogy közénk „furakodik” az 1928-as kakukktójas, az *Orlando*, mellyel egészen a legutóbbi időnkig nem nagyon tudott mit kezdeni a kritika. Ugyanakkor Woolf regényírói pályája nem hét, hanem huszonhét évet ölel fel: a *Mrs. Dallowayt* három regény előzi meg (az első 1915-ből), és a *Hullámokat* is ennyi követi. Ennek ellenére a woolfi életmű kritikai recepciójának teleológiája sokáig egyértelműen a három klasszikus modernista regény felé haladt, és meglehetősen ambivalensen viszonyult a két utolsó regényhez, az *Évekhez* és a *Felvonások között*hez – az első hármat pedig részben zsákutcának, részben pusztán a modernista nagyregények előfutárainak tekintette (az életmű egyéb szövegeit: az esszéket, kisprózát pedig sokáig nem is tartotta tárgyának a kritika).

A magyar Woolf-kép és Woolf-jelenlét többé-kevésbé híven tükrözi ezt az angol kritikában már túlhaladott állapotot: az összesen tíz Woolf-regényből jelenleg, a *Felvonások között*-tel együtt, nyolc van meg magyarul: az első kettő (*The Voyage Out* [1915], *Night and Day* [1919]) nincs lefordítva; az *Éveknek* csak a két háború közötti időből van egy kissé elavult fordítása, amely újabb kiadások híján nemigen forog közkézen; a *Flush* sokkal inkább a kutyabolondok (köztük jómagam) kedvenceként, nem pedig jellegzetes woolfi szöveggént él a köztudatban (bár éppen nemrégiben feszegette Károlyi Csaba az *Élet és Irodalomban* [2005. márc., 25. 12. sz., 22. o.] a *Flush*ról írt recenziójában, hogy mennyire más lenne (poszt)modernizmusképünk és (magyar)irodalom-felfogásunk, ha Woolf szövegei nagyobb hatással lettek volna arra, amit magas irodalomnak tartunk ma Magyarországon – és mennyire igaza van); a *Felvonások között* pedig a „nagyregényekhez” képest több évtizedes késéssel jelent meg magyarul.

A kérdés tehát az, hogy milyen szöveg is a *Felvonások között*, miképp illeszkedik – vagy nem illeszkedik – bele abba, amit a woolfi életmű fősodrának tartunk, s hogy mindez miképp függ össze részben Woolf publikálás miatti aggodalmával, azzal a státussal, amelyet a szöveg woolfi kánonban elfoglal, részben azzal, amit klasszikus modernizmusnak – azaz esztétikailag magasrendű szövegnek – tart az elitszemléletű irodalomtörténet és irodalomkritika.

Nem mintha azt gondolnám, hogy a szerzői kommentárokat és intenciókat általában biztos fogódzóknak lehetne tekinteni egy-egy szöveget illetően, Woolf azonban volt annyira tudatos és önreflexív író, hogy érdemes elgondolkozni naplóbejegyzésein. Az *Évek* írása előtt a jelek szerint tudatosan végiggondolta addigi műveit és azok technikáját, és több megjegyzésével is arra utal, hogy valamiféle összegzésre készül, mégpedig leginkább „viktoriánusnak”, azaz realistának tartott regényét, a *Night and Dayt* (’Éjjel és nappal’-t) és a realizmustól talán legtávolabb álló *Hullámokat* akarja kombinálni – ha úgy tetszik, szintetizálni: „nem kevesebbet akarok, mint napjaink társadalmának az egészét adni: tényeket és víziót egyaránt. És mindkettőt összekombinálni. Mármost hogy a *Hullámok* egyidejűleg menjen az *Éjjel és nappal*al. Lehetséges ez?” (1933. ápr. 25.). Ez az „egyidejűség” azonban – mint ő maga is tudatában van – azt is jelenti, hogy feladja azoknak az elveknek egy részét, melyeket a *Modern próza* (1919) és a *Mr. Bennett és Mrs. Brown* (1924) című, a modernista széppróza programatikus megfogalmazásának is tekintett esszéiben megfogalmaz: kései korszakában elmozdul az addig el- és megvetett – többnyire a viktoriánusoknak és edvardiánusoknak tulajdonított – külsődlegességek felé (1932. december 19.), bár, mint látni fogjuk, ez az elmozdulás nem jelent visszatérést a realista próza hagyományához és technikájához.

A *Felvonások között* írását nem előzik meg nagy narrációtechnikai dilemmák – véleményem szerint azért, mert többé-kevésbé az *Évekhez* hasonlóan kombinálni akarja azt, amit

„külsőnek” és „belsőnek” tart. Számtalan arra vonatkozó naplóbejegyzése között, hogy mekkora örömet leli az akkor még *Poyntz* (vagy *Poyntzet*) *Hall*nak nevezett regény írásában, csak egyetlen fontos narrációtechnikai–esztétikai megjegyzést találunk: „Miért is ne *Poyntzet* *Hall*: középpont: mindenféle irodalom megtárgyalása, de igazi kis oda nem illő humoros összefüggésben – bármivel, ami eszembe jut; de az ‘én’-t el kell vetni: a ‘Mi’-vel kell helyettesíteni: kihez fog a végén szólni az invokáció? A ‘mi’ (...) sokféle dologból áll (...) mi: minden élet, minden művészet, mindenféle kóbor és elhagyott teremtmény – elköszaló, szeszélyes, de valahogy egységes egész – a jelenlegi lelkiállapot? És az angol vidék: és egy látványos régi ház – és egy terasz, ahol dadák sétálnak – és emberek haladnak el előtte – és állandó változatosság és váltások a próza intenzitásáról tényekre – és jegyzetek” (1938. április 26.).

Akármilyen töredezettnek és odavetettnek tűnnek is ezek a naplóbejegyzések, ezeknek a vonalán is el lehet indulni, ha fel akarjuk tenni a kérdést: miről is szól, és miféle szöveg is a *Felvonások között*. Akárcsak a *Mrs. Dalloway*ben, ebben a szövegben is egy napba sűrűsödik össze a cselekmény, azonban ez az időhatár nem tágul ki oly módon, mint ott a tudatfolyam-technika következtében. Itt nem az a leglényegesebb, hogy miként tárul fel az egyes alakok (ha úgy tetszik: ‘én’-ek) jelene és múltja, emlékei, *belső* lelki traumái és rezdülései; sokkal inkább a *jelen* a fontos, az adott pillanat, amelyben játszódik a cselekmény, amelyben megjelennek a szereplők, amelyben kommunikálnak egymással. A narrátor nem kizárólag a szereplők tudatába igyekszik behelyezkedni – bár valamilyen szinten azt is teszi, mégpedig a jellegzetes woolfi szabad függő beszéd módszerével (többek között ezért gondolom, hogy a regény közel sem jelent visszatérést a realista/mimetikus próza elbeszélőtechnikájához) –, mi több, nincsenek is a szövegnek olyan módon kiválasztott főszereplői, mint a korábbi regények esetében.

A *Felvonások között*ben a narrátor észrevétlenül váltogatja nézőpontját és pozícióját: hol a külső, szinte a kamera objektivitásával vetekedő, pusztán a tényleírásra szorítkozó és a francia új regényt megelőlegező narratori hang szólal meg, hol pedig átsiklik – mégpedig hihetetlen könnyedséggel – egyik szereplő tudatából a másikba, de oly módon, hogy a regényt olvasva (vagy elolvasva) szinte lehetetlen megállapítani, ki a központi alak: *Isa*, a házasságához és férjéhez finoman szólva is ambivalensen viszonyuló háziasszony; tőzsdéügynök férje, aki vonzódik a nőiességével kérkedő *Mrs. Manresa*; esetleg *Mrs. Manresa* vagy a házban családtagként élő, de mindig függetlenségre vágyó özvegyasszony, *Lucy* (*Mrs. Swithin*), aki a viktoriánus regények „felesleges nőinek” leshármazottja; esetleg az ő bátyja, a pátriárka *Bart*; vagy esetleg az, aki valahonnan – szó szerint is – a színpalán mögül irányítja a nap legfőbb eseményét, amely köré minden rendeződik: a falusi színielőadás, melynek ő az írója-rendezője, azaz *Miss La Trobe*. De valószínűleg nem is arról szól a szöveg, hogy az olvasónak el kellene döntenie, ki a főszereplő. Hiszen *Woolf* intenciói szerint nem az ‘én’ a fontos, nem az áll a középpontban, hanem a ‘mi’ – ez a ‘mi’ pedig éppen azáltal valósul meg, hogy nincs a többiek felett eluralkodó, domináns szereplője a szövegnek. Sokkal inkább egyfajta közösség létezik (még akkor is, ha a „falusiak” – a woolfi arisztokratizmustól nem mentesen – kívül maradnak ezen a közösségen: ők csakis színpadi látványként jelennek meg).

Tehát a ‘mi’ a középpont, de úgy, ahogyan a *Pointz Hall* („egy látványos régi ház”) összefogja ezen a júniusi napon, mely szokásos és rendkívüli nap egyszerre: szokásos, amennyiben minden év júniusában megünneplik az angol birodalom napját, színielőadás-sal gazdagított népnépelellyel, melyet a környék udvarházainak valamelyikében tartanak, felváltva. Viszont épp emiatt rendkívüli is, merthogy ünnepély, kilépés a hétköznapokból, egyfajta közösségi pillanat – rítus. De az sem mindegy, melyik évbe helyezi *Woolf* ezt a napot: az időpont 1939 júniusa, azaz a háború előtti utolsó hónapok egyike. Talán ez az oka annak, hogy az idő mint folyamat, az idő mint szubjektív idő, azaz az indivi-

duumnak a múltból a jelenen át a jövőbe tartó ideje megszűnik létezni; felfüggesztődik, s helyét átveszi a közösségi pillanat, mely – ironikus módon – ugyanúgy nem mentes a múlttól, a traumáktól. Ne feledjük: a népünnepély a brit birodalom napját ünnepli, azaz azt a kultúrát, mely a gyarmatosítás megkérdőjelezhető hatalmi és diszkurzív mechanizmusai révén lett naggyá, s amellyel szemben Woolfnak olyan sok fenntartása volt, mint erről a *Felvonások között* írása kezdetén épp csak befejezett *Three Guineas* (Három adomány) című könyvterjedelmű esszéje tanúskodik. Mi több, nemcsak a múlt bevallása zavarná az ünnepet: „A múlt belezavar jelenünkbe” (74.), áll a szövegben, illetve: „Igen, ezen gondolkodtam, jövő nélkül élünk”, írja Woolf a naplójába (1941. január 26.).

Nem lehet véletlen tehát, hogy a színpadon előadott történet – bár visszamegy Chaucer korába, majd egy-egy felvonás erejéig megáll az Erzsébet-korban, Anna, majd Viktória királynő korában – a jelenben fejeződik be, ugyanakkor a jelenetsor nem sugall semmiféle folyamatosságot, okozatiságot, hanem csak töredezettséget és kiragadott pillanatokat, akárcsak maga a regény. S bár a brit birodalmat hivatott ünnepelni, ha valami távol áll tőle, akkor az a történelem nagy narratíváinak heroikus pátosza. Woolf, illetve a színpad mögött mindent irányító szövegbeli *alter ego*ja, Miss La Trobe kiiktatja a népünnepélyből a hivatalos (a tizenkilencedik századból örökölt, „nagy férfiak nagy tettei”-típusú) történetírás alapelemeit, úgynyira, hogy az előadás végén Mayhew ezredes felesége fel is van háborodva, hogy ebből az előadásból teljesen kihagyták a hadsereget – ezt azért mégsem lett volna szabad. Maga az előadás nyilvánvalóan alternatív és görbe tükör: bár a királynők uralkodásai az angol történelem nagy korszakait jelzik, az eljátszott jelenetek csakis ironikusan érthetők. A metaforák valósággá válnak: Anglia az elején mint újszülött jelenik meg, akinek a „felnöveszt”, illetve annak bizonyos stációt követi végig a darab. Woolf azonban kihasználja az ország metaforikus nőnemét (hisz Britannia csakis nő lehet, akinek ugyanakkor mindeddig férfiközpontú „életrajzot” tulajdonítottak), és nem a férfi-, hanem a női történelmet írja meg annak minden töredezettségével együtt, melynek csak bizonyos fordulópontjaira emlékezünk (mint a férjhezmenés) – egyébként pedig elsüllyed a mindennapok csendjébe.

S persze egyúttal görbe tükör is a darab: a hagyományos színpadi tabló, a finálé helyett – melyet Mrs. Mayhew jellemző módon így képzelne el, ha ő lenne a rendező: „Hadsereg; haditengerészet; a nemzet lobogója; és az egész mögött, talán [...] az egyház” (154.) – Miss La Trobe utolsó felvonásként szó szerint is tükröt tart a közönségnek. Az általa elképzelt múlt maga sem dicsőséges és magasztos, azonban amikor a megelőző színeket megjelenítő szereplők egy-egy, de különböző stílusú, nagyságú, fajsúlyú és különböző állapotú tükörrel megjelennek a színpadon, megállnak a nézők előtt, s ezzel szó szerint is megvalósul a színjátszás shakespeare-i-hamleti funkciója, akkor Woolf szövegében egyszerre van jelen a legelvontabb és allúziókkal leginkább telített, illetve a lehető legkonkrétabb művészet. Ahogy Woolf tervezte: „minden művészet”. Ettől a sokszoros, de egyúttal nagyon is kézzelfogható tükrözéstől meg is rémül, meg is zavarodik a közönség, nem tudnak vele mit kezdeni, elveszítik a lábuk alól a talajt, merthogy nem tudnak szembenézni önmagukkal, nem tudnak szembenézni a múlt, illetve a múlt szereplői által a jelennek, nekik tartott tükörrel, s egy pillanat alatt keserű groteszkbe fordul az előadás. Ez a jelen. Nincs jövő. Nincs konklúzió. Nincs semmi magasztos, amit a közönség magával vihetne, s amelybe beleringathatná magát a következő színelőadásig, a következő rítusig, a következő birodalmi napig. A színpad környékét elhagyva inkább a parkolásról beszélgetnek, s arról, ki hogyan ismeri fel az autóját.

Kesernyésen vegyül tehát a szövegben az, hogy a közönség elvárja ugyan a művésztől a magasztosságot, a „fentebb stíl”-t, azt, hogy legyen „mondanivalója”, de mihelyt valódi tükröt tartanak elé – legyen az a tükör bármilyen változatos, ajánljon fel akárhány (diszkurzív) keretet –, azonnal elutasítják, és nem tudnak vele mit kezdeni. Ezáltal (ön)író-

niába és valószínűleg feldolgozhatatlan mélységű önreflexióba is fordul a szöveg. Mondom ezt annak ellenére, hogy a *Felvonások között* Woolf legkevésbé poétikus és metaforikus szövege. Amit a naplóbejegyzésben célul kitűzött: „a próza intenzitását” és a „tényeket” rendkívül szikár, de ugyanakkor végtelenül pontos, hétköznapi nyelven valósítja meg, mely részben leszámol a nagybetűs Művészet illúziójával. Ugyanakkor éppen ez a leszámolás kényszeríti arra a szöveget, hogy az író regényei közül talán ebben működtesse a legnagyobb kulturális háttérrel. Mindent megmozgat Woolf: önmaga addigi szövegeit, a fél angol irodalmat és tágabb értelemben vett kultúrát, de még a világirodalom egyes szövegeit is.

Intertextuális utalásai mögött azonban nem a Művészet felmagasztalása rejlik. Épp ellenkezőleg: mindent újraír, újraértelmez. Ha csak a saját szövegeit tekintjük: az egynapos cselekménykeret megismétli ugyan a *Mrs. Dallowayt*, de annak epifániával záruló végével szemben (mely, ne feledjük, szintén összejövétel, melyre egész nap készülnek) itt csak a zavartság, a tanácstalanság uralkodik – nem véletlen, hogy a szöveg alig tud abbamaradni, és nem az utolsó felvonással ér véget, színpadiasan. Van a szövegben egy középpont, akár csak *A világitótoronyban*, mégpedig egy épület, Pointz Hall, de ez már az elején sem tartja össze oly módon az embereket, mint Mrs. Ramsay, még csak a státusa sem olyan biztos, hisz az időjárástól függ, hol lesz a „nagyjelenet” (ellentétben Mrs. Ramsay vacsorájával). Az *Orlando* eleve játékos történetét is újraírja (idézzük fel: az is az Erzsébet-kortól jut el, mégpedig egy nő[ies?] alak révén, és ugyanezekkel a csomópontokkal, a jelenbe), de itt a játékból vajmi kevés maradt, mint ahogy az *Orlando* koherens, a regényvilágot összefogó, külső narrátori hangja is széttöredezett. A *Hullámok* is benne van a szövegben a maga ciklikusságával, azzal, hogy ott is az elveszett középpont (Percival) kereséséről van szó, akit hatan keresnek, akik egyszerre egyek és tragikusan mások. Első pillantásra a *Felvonások között* látszólag optimistább, mert befejező mondata újrakezdést sugall a *Hullámok* lezárásával ellentétben (*Hullámok*: „A hullámok megtörték a parton”; *Felvonások között*: „Akkor felment a függöny. Megszóltalak”), azonban ez is csak ironikus újraírás (ezek az utolsó, summás mondatok tipográfiaiilag is elkülönülnek mindkét regényben), mert amíg a *Hullámokban* a szerző-elbeszélő Bernard végül képes arra, hogy valami egészet teremtsen azáltal, hogy ki mondja: egyek vagyunk, addig itt a felgördülő függöny azt jelenti: újra kezdődhet az az előadás, melynek a kezdete mindenképpen a másikkal való harc, a küzdelem.

Ebben a szövegben nem lehetséges az idill és a teljesség, még pillanatokra sem – amivel Woolf persze újraírja az angol vidéki élet mítoszát is. Nem lehetséges az egyéni ember valamiféle teljessége vagy teljességének a megjelenítése sem – ide vezethető vissza a narrátor állandó elmozdulása, szüntelen pespektívaváltása, mely olyan mértékű, hogy sokszor meg sem lehet állapítani, milyen nézőpontból beszél. Azaz teljes egészében kibillenti az olvasót, aki úgy jár, mint a színielőadás nézőközönsége: megzavarodik, de ugyanakkor meg is érti, miért vonják le azt a tanulságot, hogy nincs konklúzió, illetve miért mondja ezt Mrs. Swithin: „– Hulladék, morzsalék, törmelék – idézte, amire emlékezett a tovatűnő darabból.” A széttöredezettség szövege ez, melynek része az is, hogy senki sem érti meg, mit akart a szerző-rendező: „Miféle üzenetet közvetített?” – kérdezik többen is a darabbal kapcsolatban. Valószínűleg Woolf is feltette magának ezt a kérdést, mégpedig épp ebben a szövegben – s a végén, még a közönség reagálása előtt, nem a vihar után, hanem a vihar előtt, Prosperóként eltörte pálcáját, mégpedig önmaga felett.

A fordításról

A szöveg hihetetlen gazdag – mind a magas-, mind a populáris kultúrából táplálkozó – intertextuális utalásrendszere azonban szinte észrevétlen marad a magyar olvasó számára, ugyanis a fordító és a szerkesztő nem tartotta fontosnak felhívni a figyelmet ezekre

szinte semmilyen formában: sem szöveghű (azaz ez esetben a magyar fordításokhoz hű) idézetek, sem pedig jegyzetek formájában. Pedig ne feledjük: maga Woolf is jegyzetelt formában képzelte el először a regényt – még ha a végleges szöveghez nem ő írta is a jegyzeteket. Viszont ha az egyik legegyszerűbb kiadás, a Penguin Twentieth-Century Classics (1992) szükségesnek tartotta, hogy 131 jegyzettel tudatosítsa az angol kultúrát a magyar olvasónál egyébként is minden bizonnyal jobban ismerő angol olvasóközönségben a kulturális allúziókat, akkor talán nem lett volna felesleges jegyzetekkel ellátni a magyar fordítást sem. Vagy legalább azt a gesztust meg lehetett volna tenni, hogy a szövegben szó szerint idézett és magyarul meglévő – részben nem is különösebben ezoterikus vagy obskúrus (például Shakespeare-től: *Lear király, A vihar, Macbeth, Troilus és Cressida, Cymbeline*, T. S. Eliot *Átokföldje* és *Négy kvartett* című verse, Keats-tól az „Óda egy csalogányhoz” és a *La Belle Dame Sans Merci* stb.) – idézeteket ki lehetett volna keresni. (Legyünk pontosak: három esetben megtörténik, két Byron- és egy Keats-idézet fordítója meg van nevezve, bár a két Byron-idézet forrása már nem; 9. és 50. o.)

Ha a magyar fordítás figyelembe vette volna a szöveg kifinomult allúziórendszerét, akkor nemcsak megőrizte volna a regény egyik nagyon fontos jelentésrétegét, de durva félrefordításokat is elkerülhetett volna: a fordításban Giles „a közeledő Mrs. Manresát üdvözölhette épp, e nyomán-járót” (98), pedig az angol szöveg Keats *La Belle Dame*-jának talán leghíresebb sorát idézi: „... Giles to welcome the approaching Manresa, who had him in thrall” (mindkét kiemelés tőlem – S. N.) – azaz Manresa az, aki bűvkörében tartja Gilest, nem fordítva (Babits Mihály fordításában: „bűvölt el így”). Keats másik verse sem járt jobban, az „Óda egy csalogányhoz”, amelyet átírva idéz a szöveg: a versben egy kehely bor után vágyakozik a költői én („O for a beaker full of the warm South” – Tóth Árpád fordításában: „Egy kelyhet! – melyben Délszak lángja forr”), Woolf szövegében viszont épp a borivástól megszomjazó Iša vágyakozik víz után: „a beaker of cold water”; Tandori szerint „egy bögre jó hús vízre, egy bögre jó hús vízre” (60) – márpedig így az utalás is elvész, meg aztán a kehely és a bögre sem ugyanaz, vagy legfeljebb csak alapfunkciójukban.

De még a legegyszerűbb és legszembetűnőbb utalások sem maradnak meg (részben Tandori barokkizáló nyelvcsicsaklásai miatt, melyekre a további példákat lásd alább). A szöveg igen hangsúlyos helyén, az utolsó előtti bekezdés utolsó kifejezéseként ez áll: „in the heart of darkness, the fields of night”; magyarul: „a sötétség mély ölén, az éjszaka világán” (188.). Amellett, hogy nem értem, miért kell megkettőzni és áttekerni a „heart” szót, s csinálni belőle „mély ölét”, s amellett, hogy azt sem értem, „the fields” miképp és miért válik „világá”-vá „mezein” helyett, ezzel a fordítási csavarral elvész még az az utalás is, amelyet talán az angol kultúrában csak kicsit járatos olvasó is felismerne, jegyzet nélkül is, ha rendesen lenne lefordítva: Joseph Conrad *The Heart of Darkness*, azaz *A sötétség mélyén* című kisregényéről van szó.

Az valószínűleg a fordítás és szöveggondozás legmegengedhetlenebb vonásai közé tartozik, hogy kimaradt a szövegből egy rész, mégpedig egy igen hangsúlyos és többszörösen jelentéssel bíró részlet: a fent idézett (illetve nem idézett, hanem beírt) „– Hulladék, morzsalék, törmelék – idézte, amire emlékezett a tovatűnő darabból” (a 185. oldalon kellene lennie), mely amellett hogy összefoglalja a színielőadás – és mellékesen önreflexív módon a woolfi szöveg – lényegét, vezérmotívumként vonul végig a szöveg utolsó részén. Először a színielőadás szövegében bukkan fel, ugyanakkor már ott is eleve idézet a *Troilus és Cressidából*, ahol teljes egészében így hangzik: „Húség roncsai, szíve törmeléke, / Fölfalt hitének morzsái, zsiros / Hulladéka” (Szabó Lőrinc fordítása) – tehát igen jelentős eleme a regény intertextuális rétegének.

Mindezek után viszont csakis sajnálkozva mondhatom: igen nagy kár, hogy az angolul nem tudó magyar olvasó nem Virginia Woolf *Between the Acts* című regényének magyar fordítását tartja kezében, amikor leemeli a polcról Tandori *Dezső Felvonások közöttjét*. S en-

nek nemcsak az intertextek kiiktatása az oka. Érdekes módon az utalások esetében a fordító nem fogadta el a kifinomult, sokszor csak nyomokban létező, sokszor átírt, sokszor átkontextualizált allúziórendszer; másrészt viszont mintha nem lett volna hajlandó szembeülni azzal, hogy ez a Woolf nem az a Woolf, a *Felvonások között* nem a *Mrs. Dalloway*; ennek a regénynek a nyelve nem az a metaforikus beszédmód, amely valóban jellemző a „nagyregényekre”. Mintha Tandori ki akarta volna javítani ezt a „hibát”, „hiányosságot”, sőt mintha még a húszas évek stílusára is rátrömfolt volna, és e helyett az igen tiszta, számtalan ponton szinte kopogóan mindennapi és tényszerű, a lehető legegyszerűbb szavakat azoknak a legkézenfekvőbb denotációjával használó prózanyelv helyett létrehozott egy már-már barokkos, néha szinte adys, túldimenzionált és a képeket redundánsan megsokszorozó nyelvet, mely minduntalan kibillentí az olvasót annak az otthonosságnak az érzetéből, mely egyébként Virginia Woolf *Between the Acts* című, utolsó regényét jellemzi.

Ennek az eredet in egy – vagy néha több – fokkal mindig túllépő (vagy túllövő) fordítási stílusnak több rétege és megjelenési formája van, melyek közül a legfeltűnőbb a kötőjeles, illetve szinonimákat (vagy felesleges szavakat) halmozó melléknévi vagy főnévi szerkezetek burjánzása. Ha ilyenrel találkozik az olvasó a szövegben, és veszi magának a fáradságot, hogy utánanézzon az eredetiben, minden alkalommal meglepve fogja tapasztalni, hogy nem is lenne indokolt ezek használata. Ilyen például: „szerencsétlen-alacsonyan feküdt a rét-mélyen (10. – „lying unfortunately low on the meadow” – azaz például: elég szerencsétlenül a rét alsó pontján feküdt); „haj-fejék” (7. – „head-dress” – azaz: fejék); „frissen friss kenyér” (32. – „fresh bread” – azaz: friss kenyér); „fiatal bika, féreg-nyú ette” (19. – „bullock, maggot-eaten” – azaz: elég vagy a nyú, vagy a féreg); „Vagy sunyt s lapult, vagy harapott” (19. – „Either he cringed or he bit” – azaz: Vagy kushadt, vagy harapott); „bokán-totyak fekete harisnya” (27. – „black stockings wrinkled over the ankles” – azaz például: a bokáján meggyűrődő fekete harisnya); vagy „felgyürt-ingujjasan dolgoztak” (26. – „worked in shirtsleeves” – azaz egyszerűen: ingujban dolgoztak), az öreg Bart Tandori szerint fogalmilag gondolkodik unokája megijesztéséről: az újságot „összegyúrte megint, orra-elécsőrnek” (20. – „crumpled it into a beak over his nose” – azaz: összegyúrta, és csőrként az orrára tette); Lucy pedig „az ártéri rét virágait feszes kis csokorba kötötte, egy fű szárát csavarva, csavarva, csavarva száraik tönkje köré” (21. – miért kell a „szár” egyáltalán? és mióta van az ártéri virág szárának tönkje? mellékesen az angol mondatban sincs: „had made the meadow flowers into tight little bunches, winding one long grass stalk round and round and round” – azaz például: és az ártéri rét virágait feszes kis csokorba kötötte [eddig rendben van], és egy hosszú fűszállal csavarta őket körös-körül-körbe); másik szép kettőző, nyelvtanilag is tetszetős szerkezet: „Hát teljesen lehetetlen, még így, vidék vidéke-szívében a magány? Így is?” (35. – „Utterly impossible was it, even in the heart of the country, to be alone?” – azaz: Teljesen lehetetlen hát, még a vidék szívében is, egyedül lenni?)

Hasonlóképp gyanakodhat az olvasó, ha feltűnően poétikus vagy régies hangzású szó szerkezetbe botlik, főleg ha azok ellenállhatatlanul játszanak a magyar nyelv alliterációs vagy rímgyanús lehetőségeivel, mint például „a tovahúzó utazók így szólhattak egymáshoz” (10. – „Driving past, people said to each other” – azaz például: Amikor az emberek elhajtottak a ház előtt, így szóltak egymáshoz); „kurta farkocs” (8. – „pigtail” – azaz copf vagy farkocs, de jelző nélkül) „kacat kerti cipő” (21. – „shabby garden shoes” – azaz például: elnyútt/kopott kerti cipő); a Csűrben Tandori szerint „sápatag szálak” (26.) tapadnak az ott lévők hajába fakó pelyva („pale husks”) helyett (aminek mellékesen egy csűrben nagyobb az esélye, merthogy milyen szálakról is beszél?); „a Parádé színészei a Csűrben ágálnak majd” (26. – „the actors were to act in the Barn” – azaz: a színészek a Csűrben játszanak majd [és persze a falusi népiünnepély színelőadására sem a legjobb szó a Parádé]); vagy amikor a szöveg szerint Miss La Trobe „zekét” (56.) visel a sokkal semlegesebb és valószínűbb zakó helyett („jacket”).

Sokszor egyszerűen csak mellényúl, minek következtében olyan denotációkat és konnotációkat hordozó szavak kerülnek a szövegbe, melyeknek semmi – vagy nem sok – közük az eredetihez, s néha értelmük sem igen van. Hogy a „filleted” miért „filében” (7.), és miért nem filézve, hogy a „glass-case” (vitrin, üvegszekrény) miképp lesz „üvegtok” (10.), ki tudja. Ezeke közül a legemlékezetesebb a Pointz Hallban lakó idős özvegyasszony, Lucy, vagy Mrs. Swithin, akinek angol beceneve: Old Flimsy, azaz például az Öreg Pille, aminek a magyar „megfelelője” Tandori szerint a Vén Dűlevész – egy ponton „továbbbecézve” Dűli, melynek értelmetlenségét tovább fokozza a mondat egésze: „Dűli milyen hopszasza” (27. – „Old Flimsy on the hop” – azaz például: hogy sürgölődik/repdes az Öreg Pille).

Valami miatt a magyar nyelvben eddig nem létező szavak alkotása iránt is kényesert érez a fordító, akkor is, amikor az angol szövegben semmi nem utal az efféle szóhasználatra. Ilyenek: „egészség-híjas” (36. – „unwholesome” – azaz itt például: beteges); „bár ez is csak pletykaigazolódású volt” (37. – „it was only gossip said so” – azaz: csak a pletyka állította ezt); „ott voltak mind megbámulhatásra” (37. – „were there for all to see” – azaz: ott voltak, hogy mindeki láthassa); „a tükörben, mely pettyegetett-homályos lett már” (19. – „in a glass, its lustre spotted” – azaz: egy tükörben, melynek csillogásán folt esett már); majd ismét: „pettyegetett nyakkendő” (25. – „tie spotted” – azaz: pettyes nyakkendő); „csak leülhetni asztalhoz ... ennyit kérnénk” (35. – „A seat at the table – that’s all we want” – azaz: Csak egy helyet az asztalnál – ennyit kérünk). Néha csak egy szinonima használatával zökkenti ki a szöveget abból a tökéletes köznapiságból, amely az angolra jellemző: „A templom órája nyolcat *vert*” (10. kiemelés tőlem – „the church clock struck eight times” – azaz: a templom órája nyolcat *üött*).

S hogy a fordítás furcsaságai nemcsak a szóhasználat szintjén léteznek, álljon arra itt példaként néhány nyelvtani félrefordítással, magyartalan megoldással és felesleges szintaxisátírással is megcsavart kifejezés és mondat: „Ücsörögtünk szóló magányosan a réten” (25. – „We were going to sit all alone in a field” – azaz: A réten akartunk egyedül üldögélni); „Akit azonban hamarost csak amolyan gyarmati püspököknek vélték aztán” (37. – „But he was thought to have been a colonial bishop only” – azaz: De akiről azt gondolták, hogy csak a gyarmatokon volt püspök [nem igazán értem, miért kellett ennyi, együtt értelmezhetetlen időhatározóval bonyolulttá tenni a mondatot]); illetve a szintaxis kicsavarására példa: „a szemes termény magjai és a zsákokból csakígy a por: megtüszögötte őket mindez” (26. – „the seeds and the dust from the sacks made them sneeze” – azaz: tüszögtek a zsákokból felszálló magvaktól és portól). S végül az egyik „kedvencem”, melyben a felsoroltak közül több jelenség is együtt van: a következő, rendkívül egyszerű tagmondatot, hogy „sandwiches, some neat, some not” (azaz: a szendvicseket, melyek közül néhány takaros volt, a többi nem – és csak sajnálni tudom, hogy magyarul nem lehet ennél is egyszerűbben visszaadni), ebben a formában olvashatjuk: „a szendvicseket, melyeknek egyike-másika takaros-metszett volt, a többi inkább ábdáb” (33).

A hasonló példákat végtelenségig lehetne sorolni: ezt a néhányat tudatosan az első negyven oldalról választottam ki – részben azért, hogy érzékeltessem sűrű előfordulásukat. Merthogy sajnálatos módon olyan gyakoriak az olvasót meg-megállító szavak és mondatok a fordításban (melyeket az eredetivel összevetve rendszerint arra kell rájönni, hogy feleslegesek a köznapi szó- és mondatszerkezet-használattól ennyire eltérő és elidegenítő nyelvi megoldások), hogy azt kell mondanom: az olvasó a kezében tart ugyan egy nyomda-technikailag szépen megtervezett és kivitelezett könyvet, melynek a borítóján ez áll: Virginia Woolf: *Felvonások között*, azonban sajnálatos módon ez a szöveg sokkal inkább Tandori Dezső képi világára és nyelvi invenciójára vall. Hiányzik viszont belőle ennek a kései Woolf-szövegnek, a *Between the Acts*nek a majdhogynem puritán hétköznapisága – valamint a fordítónak a szöveg iránti alázata. Ez pedig, attól tartok, azt jelenti, hogy az angolul nem tudó magyar olvasónak sokáig kell még várnia Woolf utolsó felvonására.

A KÉPZELET HAJDÚJA

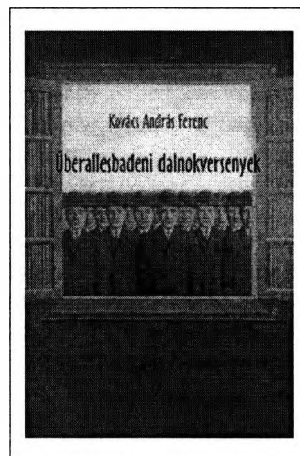
Kovács András Ferenc: *Überallesbadeni dalnokversenyek*

„A hajdúkra a nemzeti tudat hol úgy emlékezik, mint »rút és istentelen népre«, hazánkat és Erdélyt »a töröknél és tatárnál is kegyetlenebbül pusztító hordára«, hol pedig úgy, mint olyan közösségre, amely a hazáért fogott fegyvert, visszaszerezve a nemzet régi szabadságát. Fegyelmezetlen voltokról, a föld népét sújtó túlkapásaikról kétségkívül tengerenyi bizonyíték maradt ránk, ugyanakkor az is történelmi tény, hogy ők vitték győzelemre Bocskai szabadságharcát, ők voltak Bethlen Gábor és a két Rákóczi György harcosai.”

Élek a gyanúperrel, hogy Kovács András Ferenc költészete többek között ezért a kétértelműségért, ezért a bizonytalanságért, karcosabban fogalmazva: ezért az amoralitásért fordul örömmel a hajdútánc műfajához, használja szívesen formáit, kifejezéseit, rigmusait. Ha innen nézem, kalandorság, ha amonnan, szabadságvágy; ha innen, rablás, ha onnan, küzdés – annál, amit Nagy László *Hajdúvitézek* című, 1986-ban a Kossuth Könyvkiadónál napvilágot látott kötetének fülszövege állít, annál tehát ihletőbb, ösztönzőbb jellemzés nehezen képzelhető el az olyan fajta szerepjátszó költészet számára, amelynek egyik jelentős vonulata közéleti. Nem véletlen, hogy a hajdúk egyszer csak egyenesen a *Saltus Hungaricus* (Jelenkor, Pécs, 1999) borítójára kerültek, ott mulatéroznak, táncolnak dudaszó mellett.

Nem véletlen, mert Kovács közéleti lírájának a *demagógia* az egyik alapvető témája, motívuma, problémagubanca – s a demagógia, mondanom sem kell, szintén a kétértelműséggel és az arcátlan, bár közel sem céltalan játékkal rokon (ez is megkülönbözteti a költésztől). Hogy távolabb ne nézzünk, már az *Üdvözet a vesztesnek* (Héttorony, Budapest, é. n. [1994]) című kötetben rálapozhatunk *Két labanc beszélgetésére*: „emlékszel pajtás kurucok voltunk / dicső hitekbe maj’ beholtunk / vagy meg is holtunk s nem vettük észre / te meg én hányszor hány csúfos vészbe // hazudol hékám te labanc voltál / tenéletedbe egyedül holtál / kuruc én voltam úgy általában’ / s fejedet vettem hány szócsatába // hetvenkedsz hitvány kuruc én voltam...”

Ugyanaz látható, mint a *Hajdúvitézek* fülszövegében: mik voltak ezek, az ördög se tudja. Nem dönthető el, mert nincs ember a földön, aki eldönthetné, két hazug ember közül melyik mikor mond igazat. Az igazság, ha netán elhangzik is, nem hivatkozási alap vagy erkölcsi érték többé: kimondása fegyverül szolgál mocskos, kicsinyes küzdelmekben, véletlen vagy éppen ügyetlenség. Többek között ezért beszélget „két labanc”, ezért szólna Ady szelleme az *Überallesbadeni...* első versének címében, ezért *Burleszkek és szatírák* a kötet alcíme, ezért, hogy az olvasót József Attila, Orbán Ottó és Petri György egy-egy ironikus részlete vezeti be a dalnokversenyekbe.

Koinónia
Kolozsvár, 2005
88 oldal, 1600 Ft

Azt hiszem ugyanis, Kovács közéleti lírája azt mutatja meg (legjobb darabjaiban elemi erővel), hogy *nincs igazság*, vagy csak egyetlen személyre érvényes igazság van. Nincs, mert ha esetleg volna/lenne is, rögtön lecsapnak rá „a tényérnyalók, a tényárnyalók” (Petri zsenialitása), s úgy körülmagyarázzák és -maszatolják, hogy ember legyen a talpán, aki biztos tud lenni bármiben. Ady még hihetett ebben-abbán (a két kurucban például feltétlenül), Petri és Kovács már nem áltathatják magukat. Semmi sem igazi már, a kurucok sem a régiek.

Amiből az következik, hogy az *Überallesbadeni dalnokversenyek* szerzője sokan van, mégis nagyon egyedül és keserűen. Ha úgy nézzük a kötetet, mint valami roppant forragtagot, kavargó teret, amelyen minden egyszerre történik, láthatjuk egyfelől a tömeget, amely hangosan, felületesen és közönségesen, s olykor rendkívül harciasan nyilvánul meg (ennek talán legszellemesebb példája a „Deréky Pál nyerselte” *Ernst Jandl konkrét költeménye – wien: heldenplatz / bécs: hősök tere: „dugig kiglancolt hősök placca cirka / elsüllett a bepántlikázott férfitömegetül fölhímtüzelten / embertengerben nők is rengeteg mászkálni kik kantérgyekhő / hévhevülten hörgődörgölék pánkólyukat s reménylét nedvedzik / mind üvölt undorít cseppenlik” – 58. oldal); másfelől azt a valakit vagy valakiket, aki(k) biztatja/ják ezt a mulató győzőséget („Peng az csizma, szent karizma! / Forgasd, tollas, elől! / Fönnforgó vagy, bön markoljad, / Vigyázz kívül-belől! / Balra dobjad, jobbról fogjad, / Ne maradj balfelől!” – *Harci győzők hajdútánca* – 59. oldal); harmadrészt a költőt, dalnokot, *André polgártársat, Flaccust, Kovácsurat* és a többieket, akik gúnyolódva leírják a helyzet fokozódását, és végül (bizonyára éppen ezért) kivonulnak belőle, és egyedül maradnak. „Pirtz-am-Purtz-ban nyilatkoznak / Céljósok és bélbolyhászok – / Közben tudós bennphentesek / Töltik mán a népkolbászt” – mondja *Az überallesbadeni sertésvész* (45. oldal), miközben az *Új walesi bárdok*ban, a kötet egyik magaslati pontján, a költő rezignáltan néz körül: „Fönt Hungária fut, s a Stefánia / Szélén sosem kell semmit se bánnia: / Nem tempóz, csak van, hát hogyan istenülne? // Minek apanázs, koslató hatalmak? / Textusai élnek, ha főleg halnak, / S életének tán nézői sincsenek ma.” (71. oldal) És szépen megfogalmazza örök határon túliságát (nem a földrajzról beszél!): „Örök, magyar határ-pör, vétő, béklyó, / Poéta lenni – s rossz, ha még elég jó... / Így ülvé, várva, ütve nem enyhe szabály. // Vár a Thököly–Stefánia sarkán, / Mit sem akar, de bármit akarván: / Határon túllag is Űrverte ajándék.” (72. oldal)*

Ez a határon túliság vagy inkább határon levés segít a verseken. Azok tűnnek a legsikerültebbeknek, amelyek akkor születnek, amikor a beszélő kint van, nem bent. Ha bent, a történés terének szélén, nem a történetben. Olyankor vállalhatja szélsőséges szubjektivitását, mint az *Ernst Jandl*-ban (itt a *hapax legomenon*ok nyelvileg is elkülönítik az őrjögő tömegetől), vagy pattoztathatja a táncszókat, mint a hajdú-versekben. Az a jó, ha ő csupán a dudát szólaltatja meg: akár a dáridózók felé fordul, akár el tőlük, velük is van valamiképpen, meg nincs is – láthatja és leírhatja a kótyagosokat, ő maga azonban nem tartozik közéjük. A képzelet hajdúja: nem randalírozik, nem fosztogat, nem gyilkos, csak *ott van*, fantáziájának köszönhetően ott tud lenni, amikor az „igazi hajdúk” randalíroznak, fosztogatnak, gyilkolnak.

Ady a két kurucban feltétlenül bízhatott, mondtam az imént. Ezzel persze azt is mondtam, hogy *a múltban* bízhatott. A maga kimetszette pozitív múltban természetesen, abban, amelyet ő tartott nagyszerűnek, de most nem a történelem szubjektivitásáról, választásaink saját magunkra szabott vagy saját magunk által determinált voltáról szeretnék értekezni. Hanem arról, hogy akkor, Ady korában az ember még hihetett a saját szubjektivitásában, még nem kellett úgy gondolkodnia róla, mint olyan valamiről, ami szóra sem érdemes, hiszen mindenkinek van, és mindenkié ér annyit, mint az övé. Az olvasónak az az érzése, hogy összes bizonytalanságával együtt Ady biztos lehetett *a pozíciójában*: tudta a helyét a világban, és tudta azt is, hogy tematizálhatja ezt a helyet. A múlt (illetve

akármilyen és akárki) megítéléséhez magabiztosság kell, és ez a magabiztosság külső támaszra éppúgy vágyik, mint belsőre. Ady kuruc tiszták: nincs okunk kételkedni sem a kérdéseikben, sem az állításaikban vagy a hozzáállásukban. Úgy élték meg a szabadságharcot, ahogy megélték, és személyes nézőpontjukról nyilván nem tekinthetnek el, de *nem hazudnak* arról, amit megélték. Ond vezér, Dózsa György, Esze Tamás – minden grófi szerű és magyar ugar közepén, minden Csák Máté mellett mégiscsak ott vannak ők is. Volt egy múlt, ami szép volt, és ez a tény önmagában reményre ad okot: nagyjából így lehetne lefordítani, „prózában elmesélni” Ady költészetének erre vonatkozó hitét. Keserves, kínlódó, gyötrődő, problematikus hit ez, de: hit.

Kemény István szép esszét írt a februári *Holmiban* a Nap Kiadónál megjelent, Adynak szentelt kötetéről. A *Komp-ország, a hídról* című elemzés 3. részében végigköveti, hogyan halt ki Illyés halála után a közéleti költő (talán még Petri az *is* volt, de ez most nem tartozik ide). Nos, ezt az alfejezetet Kemény a következő gondolattal zárja: „...ebben az időszakban anakronisztikus volt egy költő, aki azt állította, hogy *én nem bűvésznek, de mindennek jöttem.*” És hogy vezeti be ezt a sort Kovács András Ferenc? „S bűvésznek érkezik, ki mindennek jött. / Úgy kellett neki, de nincs gond, csak Semmisem.” (72. oldal) A nagybűvész Semmisem rátelepszik mindenre: az olvasó tudhatja, mindig az fog kiderülni, hogy *semmisem*, bár mindig más eszközökkel. Az fog kiderülni nemcsak a „közéletéről” (Kovács lírájában már maga a szó is paródia), hanem a költészetéről is, legalábbis abban az értelemben, hogy tiszta ugyan, de nem segíthet. „A költő könnyed, mert személytelen: / Nem tartja markát, nem lóbálja öklit, / Csak írogat, telik-múlik s öröklök...” – az *Önarc kétezernégy nyarán* (73. oldal) szakaszából az állítás mögül kihallatszik a kétely, a szomóruság, a vágy egy biztos igazság után.

Mi a „közéletiség” – tehetjük fel a költői (!) kérdést. A közéletiség itt az, ami minden álarc, maszk, szerep, minden szerzett, felépített, eljátszott identitás mellett visszahúzza a hazai talajra – s ez nem vállalt hűség, hanem mérgezett muszáj. Aki erősnek találja a kifejezést és elhamarkodottnak a gondolatmenetet, az eltöprenghet a fölött, miért válogatott a költő *Aranyos vitézi órák* című kötetéhez (Mentor, Marosvásárhely, 2002) a legborzalmasabb Goya-rézkarokból.

A múlt persze nem *önmagában, önmagától* iszonyú (de hát van-e olyan valami, aminek a minősége ne a viszony által jönne létre?). A múltat a *ma* habzó szájú demagógjai, olcsó karrieristái és a rájuk hallgató ostobák rontották meg. Mindenesetre az *Überallesbadeni dalnokversenyben* egyetlen szép és igaz múlt létezik: a művészet hagyománya. Ady, Petri, Jandl, Rimbaud, Joachim du Bellay, Rembrandt és társaik művészetéhez és személyiségéhez nem férhet kétség. Ha mégis van némi remény, akkor ez kizárólag annak köszönhető, hogy volt néhány jelentős egyéniség, aki nem csinált segget a szójából – szabad szájú szójátékkal így hangzana a végkövetkeztetés.

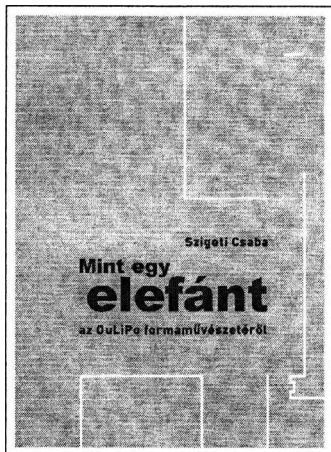
LOVAKRUL

Szigeti Csaba: Mint egy elefánt. Az OuLiPo formaművészetéről

„Legjobb reményeim szerint e tanulmánykötet inverz módon a mai magyar irodalomról szól, de legalábbis *hozzá beszél*” – írja a szerző a bevezetőben. Az olvasó, aki mind ez idáig figyelemmel követte Szigeti Csaba munkáit, aligha lepődik meg ezen az igénybejelentésen. Szigeti irodalomtörténeti kutatásai ugyanis látszólag obskúrus témákkal foglalkoznak, ám e kutatások konklúziója – *inverz módon* – nem más, mint kaján és felforgató javaslatok sora. Játékosan provokatív modelleket állít a kortárs magyar irodalom művelői elé, olyasféléket, amelyek többé-kevésbé kívül esnek azok látószögén.

Ezek a modellek az irodalmi szövegek létrehozásának formái, mi több, formalizált modelljei. Szigeti első, *A hímfarkas bőre* című kötetében (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993) a „radikális archaizmus” fogalma köré építette föl tanulmányait. E kötet fő kérdése az volt, hogy milyen esélyekkel bírnak azok a lírai kísérletek, amelyek az újrafelfedezés radikális mozdulatával nyúlnak vissza valamely rejtett (formai) hagyományhoz. Mi a mélyebb értelemben vett tétje annak, ha egy kortárs magyar költő rég elfeledett formákat bányász elő, és azokban kezd gondolkodni? „A radikális archaizmus nem szavakat keres tehát, vagy formákat, hanem a költészet értelmességének elgondolását – írta Szigeti tizenhárom évvel ezelőtt. – Ezért próbál visszamenni. Mivel a jelenben nem találja meg, merész, nyaktörő ugrást kell végrehajtania.”

A *Hímfarkas*-kötet bevezető írása pontosan írja le azt az állapotot, mely egyik lehetséges megoldásként hívja elő az archaizáló költői eljárásokat: „A radikális archaizmus abból indul ki, hogy a *Költészet* fogalma szétszóródott, és csak költészetekről beszélhetünk, a *Kánon megszűnt, legfeljebb önkényes szabályokról lehet szó.*” Ebből a rendkívül fontos mondatból arra is rálátásunk nyílik, hogy milyen irányban mozdult el Szigeti gondolkodása a *Mint egy elefánt* kötet írásaiban. A versválság az új kötetnek ugyanis már nem központi kérdése, míg az „önkényes szabályok” egzisztenciális jelentősége annál meghatározóbbá válik.

*

Az új kötet témáját adó irodalmi társaság, az OuLiPo – *Ouvrois de Littérature Potentielle*, „A lehetséges irodalom műhelyei” – 1960-ban, Párizsban alakult, és mindmáig működik. Tagjai között olyan nevezetes személyeket találunk, mint Raymond Queneau, Georges Perec, Marcel Duchamp, Italo Calvino vagy Jacques Roubaud. Maga Szigeti Csaba több oldalon át igyekszik körülírni a társaság működésének legfontosabb jellemzőit, és három fő támpontot nyújt: az OuLiPo munkálkodásának középpontjában 1) az

Kijarat Kiadó
Budapest, 2004
172 oldal, 1800 Ft

irodalmi szövegeken végzett formai (kombinatorikai) műveletek állnak, ezen túl az OuLiPo szemlélfelvető 2) a játékelméletek, a játékként felfogott irodalom felől is, valamint 3) az irodalom és a matematika közelítésre tett kísérletek műhelyének is tekinthető.

A *Mint egy elefánt* tanulmányai a fenti szempontok közül a formaművészetet, „a forma aritmetizálásának szenvedélyét” helyezik a középpontba. A vizsgált témák – finoman szólva – formabontó munkák benyomását keltik. Szigeti szemügyre veszi többek között Queneau *Mintatörténelem* című kis kötetét, amely az emberiség történelmének matematikai modellbe foglalását tűzi ki célul, Georges Perec *A hiányzás* című regényét (*La Disparition*, 1969), melynek formaképző szabálya, hogy nem szerepelhet benne „e” betű, vagy éppenséggel Perec rendhagyó önéletrajzi munkáit – köztük az olyan katalogizáló műveket, mint a *Kísérlet azon folyékony és szilárd élelmiszerek leltárba vételére, amelyeket az ezerkilencszázhetvennégyes év folyamán nyeltem le*.

A szerző nem marad adósunk, feltárja az olvasó előtt ezeknek az első pillantásra habarodott játékoknak tetsző munkáknak a tétjét. A bevezető tanulmányban még a korábbi kötet felől teszi ezt meg: míg a *Hímfarkas*-kötet centrumában álló radikális archaizmus a versválságra, a követhető hagyomány elvesztésére adott válasz egyik lehetséges útja volt, ennek alternatíváját az OuLiPo működését meghatározó *megkötések* jelenthetik.

A „megkötés”, a *contrainte* az oulipoianus munkák központi fogalma: „Az oulipoí megkötés nem kívülről jön: a szerzői invenció része és a mű része. Érvényessége a megkötés alkalmazásának kezdetével kezdődik és bármikor felfüggeszthető.” Nem pusztán külsődleges, az alkotásra „ráerőszakolt” szabályokról van szó, hiszen, mint ahogy Jacques Roubaud mondja egy interjújában, „az OuLiPo elgondolása szerint a kötöttségnek előfeltételei az irodalmi szöveg létrehozásának”.

Ez a kijelentés persze minden irodalmi szövegre igaz, kötöttségek nélkül nem létezik irodalmi mű. Ugyanakkor a „megkötés” ebben az értelemben szabálykövetést jelent, a „forma” *formális* fölfogását. Ha úgy tetszik, ezek a játékok előtérbe tolják a formai megkötéseket, sok esetben olyan módon, hogy nem kötik az olvasó orrára a kombinatorikus műveletek vezérlő szabályát. Rejtvényekként működnek. Megkockáztatom, hogy ez a formakoncepció nemcsak a költői elragadtatás, az „ihlet” romantikus elvével áll szemben, hanem a formai gondolkodás artisztikus hagyományával is – olyan példákra gondolok, mint Thomas Manné, aki azt ajánlja, hogy kétszer olvassuk el *A varázshegy*et, mivel csak a második olvasás képes feltárni a regény rejtett motívumokra és ellenpontokra épülő zenei szerkezetét. A Szigeti Csaba könyvében szóban forgó művek jóval transzparensőbb formakoncepciókra épülnek – igaz, sok esetben az ezredik olvasás sem tárja föl a megkötések titkát.

Az OuLiPo munkái nem rejtik el a szöveg formális szerkesztettségét, mint a „magas” irodalmi alkotások jó része, és nem is valami külső cél érdekében használják azt, mint például a bejáratott modellek alapján működő lektűrök. Mi hát a tétjük ezeknek a különös alkotásoknak?

Szigeti megvilágító erejű példája Perec fönt említett regényéhez, *A hiányzáshoz* kapcsolódik. Kiindulópontja az a keserű belátás, hogy a francia könyvet, amelyből hiányzik az „e” betű, nyilvánvalóan lehetetlen magyarra fordítani: „Ekkor még a műben csak a *formai teljesítményt* láttam, nem sejtve, hogy a rendelkezésünkre álló nyelv legapróbb formai korlátozása milyen mérhetetlen és beláthatatlan következményekkel jár *a világ értelmére és értelmességére nézve*.” Perec megkötése, az „e” betű mellőzése alapján Szigeti ekkor egy játékos gondolatmenet keretében újrendezi a saját világát (amely újrendezés súlyos következményekkel jár, például „Szeged” eltűnik, „Pécs” megmarad, megszűnik a „Jelenkor” stb.), nyilvánvalóvá téve a formai játék egzisztenciális tétjét: „Tapasztaltam azt a régi elméleti közhelyet, mely szerint világhértelmezésünk nyelvi jellegű, tudtam, mit jelent az, hogy nyelvem határával világom határa egybeesik, tudtam, hogy a perec-i írásmód célja a dolgok közötti nyelvi konvenciók átszerkesztése abból a célból, hogy a szerző rá

tudjon tekinteni a dolgokra, hogy belül maradjon a nyelven, de egy kicsit mögé is kerülhessen (...), éreztem, hogy Perec ezért csinálta végig, ezért az új látásért (...), s azt is tudtam, hogy ez a játék mérhetetlenül komoly, hogy legalább annyira *jelentő*, mint amennyire *formális*...”

Szigorú oulipóiánus szemszögből a megkötéseken alapuló, világot generáló játék az irodalmi alkotás voltaképpeni paradigmája. Ezért lehetséges, hogy az *Elefánt*-kötet háttérében nem (nem csupán) a versválság fenyegető tapasztalata áll, a szövegek jó része *nem* verses alkotásokkal foglalkozik, és így Szigeti felforgató kajánsága, a meghökkentő esettanulmányok sora *általában véve* az irodalom mibenlétéről alkotott elképzeléseinket provokálja. „Az esztétikai értéken innen helyezkedünk el, ami nem jelenti, hogy lebecsülénk azt” – idézi Szigeti Raymond Queneau-t.

Belül maradni a nyelven, de kicsit mögé is kerülni. A mű esztétikai értéke helyett a megkötésekből adódó tapasztalat (esztétikai? ismeretelméleti? egzisztenciális?) értékét helyezni a középpontba. Ugyanabban a térben játszani, csak egy kicsit másképpen. Szigeti Csaba *Elefánt*-kötete lólépésben közelít az irodalomhoz.

*

„Ez a tanulmány nem Esterházy Péter prózájáról szól. Legfőlőbb egyetlen bekezdéséről, de tárgyyszerűen csak életműve 6 darab szaváról. Sőt még erről sem, kizárólag e 6 darab szó sorrendjéről, arról, hogy miként következnek egymás előtt és után.”

Szigeti Csaba Esterházy-tanulmányának bevezető szavai az oulipói infantilizmusban rejülő tágasságot is jól érzékeltetik. A tanulmány fő célja egyébként egy imbrikációs (fésűszerű egybeékelésen alapuló) alakzat feltárása a *Hahn-Hahn grófnő pillantásában*. A történetileg kitágított látószög pedig azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy miért volt szükség erre a játékra: az imbrikációs alakzat ismeretlensége a magyar költészetben a magyar irodalmi hagyomány formai gondolkodásának a hiányára mutat rá. Esterházy esetében azonban épp „a nyelv formális szemlélete szülte meg az alakzatot. És részint talán az a kedvtelés készítette elő, hogy írásában Esterházy – a commákkal és colonokkal kiegyensúlyozottan építkező körmondatot ellensúlyozva – mindig is szerette a tempóváltásokat, kedvelte azt, hogy az egyenletes szöveg ritmusait helyenként feldarabolt, felaprózott mondattal gyorsítsa fel, Thuküdidész módjára vaddá és szaggatottá tegye”.

A „vadság” és „szaggatottság” árulkodó formaideál: a nyelv formális szemlélete Szigeti Csaba gondolkodásában a függetlenség, a *szabadság* kérdésével áll szoros összefüggésben. Raymond Queneau meglátása szerint az OuLiPo kutatásait három fő vonás jellemzi: naivak, kisipari jellegűek és mulattatóak. Az ironikus önmeghatározás kapcsán Szigeti felhívja a figyelmet az OuLiPo besorolhatatlanságára, illetve függetlenségére az irodalomszemléletet meghatározó „trendektől” és „kánonoktól”. „Ez a napról napra küzdött erős immunitás értékes és bölcs jellemvonás a szememben” – írja, és aligha kétséges, hogy őt magát is elsősorban ezek a vonások nyűgözik le az OuLiPo működésében.

Ebből a szempontból a kötet két írását különösen fontosnak érzem. Perec hol az időrend felrúgásával, hol valamiféle leltárba vétel, katalógus mentén rendezi el az élete elbeszélését, hol a bibliográfiájával igyekszik megalkotni az élettörténetét, de ezzel párhuzamosan a kitalált cselekményeket halmozó, fiktív önéletrajzzal is kísérletezik. A legfőbb ambícióját Szigeti abban látja, hogy nem akar sorstörténetet alkotni, hogy szabadulni kíván a hagyományos biográfiák reflexív, apologetikus–magyarázkodó alapgesztusától, attól a kényszertől, „hogy folytonosságot és sorsot lássunk ott, ahol törések, repedések, szakadékok és munka vagy napra-nap vergődés van”. A cél az „ideologikus önreflexió” visszaszorítása. És ezt a célt nem csupán Perec, hanem az *Elefánt*-kötet szerzője is a magáénak vallja. Mint

ahogy az OuLiPo játékaik olyan irodalmi játékok, amelyek felforgató módon hatnak az irodalmiság „hagyományos” felfogására, Szigeti Csaba értekező prózája is hasonlóképpen működik. A *Mint egy elefánt* olyan tanulmánykötet, amelyben elszórva ugyan, de végig jelen vannak a személyes indíttatás erős jelzései. Olyan kötet, amely erősen személyes indítással kezd, és ugyanúgy zárul. Ahol a szövegelemzések egy olyan élettörténet sorába épülnek be, amely valóban nem az „ideologikus önreflexió” mintájára épül fel.

A másik fontos szöveghely, amikor a Raymond Queneau világtörténelméről szóló esszé végén Szigeti Csaba elmeséli egy személyes élményét. 1994-ben a Le Havre-i tengerparton sétálva vendéglátójuk felhívja a figyelmüket bizonyos furcsa tengeri kavicsokra. Préselt konyhakő darabjai voltak, amelyek a partraszállást kísérő bombázások során hullottak a vízbe, és amelyeket ötven esztendő alatt kerekre és simára csiszolt a tenger. A történet válasz a kérdésre: vajon miért maradt befejezetlen Queneau vékonyka világtörténete, a *Mintatörténelem*, amely a történelmi folyamatok matematizálását tűzi ki célul. A partraszállás Queneau gyerekkorának színhelyét tette a földdel egyenlővé, amit a szerző *nem látott előre*, írja Szigeti Csaba, vagyis világtörténete alkalmatlannak bizonyult a bekövetkező események előrejelzésére.

Vegyük észre az agyafúrt csavart az esszé zárlatában. Queneau ezek szerint azért kényszerült volna földadni könyvének eredeti (ironikus) célkitűzését, mert *gyerekkorában* – tehát jóval e könyv megírása előtt – nem látta előre a bekövetkező eseményeket. A jövőbeli cél megghiúsulásának az oka a múltban rejlik. Ugyanakkor Szigeti érvelése mégis meggyőző – ha nem is a formális logika kronologikus menete szerint, de *lólépésben*, merész ugrással az időrenden alapuló gondolkodás mögé kerülve.

*

A *Mint egy elefánt* kötetet két tanulmány zárja közre: az első a *külső*, az utolsó a *belső* fordításról szól. A külső fordítás kérdése azon a problémán alapszik, hogy a megkötésekkel dolgozó, s igen erősen egy adott nyelvhez kötött oulipói eljárások miként ültethetők át más nyelvre: „Nehéz felmérni, hogy az olvasásban (vagy az esztétikai tapasztalatban) milyen következményekkel jár valamely megkötés felismerése vagy fel nem ismerése.” A belső fordítás ezzel szemben egy adott nyelven belül megy végbe, és másolás (átírás, fölülírás) fogalmi mezőjében helyezkedik el. Erre az eljárásra is lehet nevezetes irodalomtörténeti példákat hozni – Arany János átírja *Az ember tragédiáját* és a *Szigeti veszedelmet*, Illyés belenyúl a *Bánk bánba* stb. A belső fordítás, szövegi le Szigeti, legyen a célja akár az olvashatóvá tétel, akár a destrukció, a *make it new!* parancsának a jegyében áll.

Szigeti kérdése a záró tanulmányban a belső fordítással kapcsolatban az, hogy „hol szűnik meg mindenhatósága? hogyan lehet egy archaizmus valóban gyökeres, valóban radikális?” Ám a gondolatmenet kifutása *nem irodalomtörténeti vagy művészetelméleti* töprengés, hanem a szabadság és a sors viszonyát veti föl: „...szeretném Roubaud Poundét átíró jelmondatát – *Make it strange! Make it alien!* – radikalizálni, s befejezésként megkérdelem magamtól: Mi az az idegen, amit be kell vonnom meghitten ismerős, brutálisan közeli, agresszív természetű, mindent magához hasonítani akaró jelenembe? Mi az az idegen, amit ki kell fordítanom ebből a jelenből? Mi az a végső idegen, ami a lehető legtávolabb áll mindenkori jelenemtől? Mi az, ami annyira más, annyira idegen, hogy *teljességgel átírhatatlan*? Most, ezen a határponton tudom, hogy meg kell semmisítenem folyamatos átírásaimat a jelenre, hogy fel kell keresnem az időben távoli múltamat és messzi jövőmdömet, e két átírhatatlant, mely csak negatívra tartozik hozzám, nemlétem e két távoli és idegen alakzatát, a még meg nem született és a halott valóm alakzatát, hogy jelen elevegenségem talán ráleljen tűnékeny értelmére. Fel kell keresnem magamban a távoli és idegen halottat, bizony, közeli és ismerős barátaim.”

„Az emlék maréknyi hó: szüntelenül hull az agyban, lerakódik” – írja Jacques Roubaud *A nagy londoni tűzvész* című könyvében. A radikális archaizmus nem mint irodalmi, hanem mint életgyakorlat: szembeszegülni az idővel, előbányászni saját életem elfeledett, eltemetett, behavazott rétegeit, mindenféle utólagos ideologikus önreflexió nélkül. A „szembeszegülés az idővel” ugyanakkor – a dolgok kronologikus menetét figyelembe véve – meglehetősen reménytelen vállalkozás. Ha innen nézem, nem több, mint pusztá metafora, a nyelv csele. Azonban a komoly megoldás csődjén túl a *játékos* megoldás még felkínál egy újabb esélyt. Az önkényesen felállított szabályok, a *megkötések* által ugyanis lehetőségem nyílik arra, hogy ebben az új elrendezésben visszanyerjem az idegenné vált múltamat. Ha jól olvasom Szigeti Csaba kötetét, a játéknak ezt a rettentő súlyú önismereti tétjét igyekszik fölmutatni az OuLiPo működésén keresztül.

De tegyünk még egy lólépést, vissza az irodalomhoz. Egy kiskamasz kori olvasmá nyom különös passzusával szeretném zárni ezt az írást, az első olyan szöveghellyel, amely kifejezetten irodalomelméleti problémával szembesített. Arra döbrentett rá, hogy az irodalom nem ártatlan játék, nem pusztán *irodalmi* kérdés. Hogy a rivalizáló hagyományok, világfőfogások valamiképp az időért, a marandóságért folytatott verseny jegyében ütköznek meg egymással. Szembeszegülni az idővel mindig azt is jelenti egyben, hogy valami idegennel szegülünk szembe. Ez a szöveghely – mondjuk így, Szigeti Csaba tanítványaként – radikálisan *archaizál* egy másik szöveget. Akár az OuLiPo eljárásainak esetében: élet és irodalom egybecsúszik, az egzisztenciális tét lefedi, magába vonja a művészi tétet – mint ahogy egyébként is szemmel láthatóan fölülíró, bekebelező, destruktív gesztusról van szó, amely sajátos lólépésben a rivális mű mögé hatol, hogy saját műfájának az emlékezetében régivé, eltemetetté nyilvánítsa. Ám ki tudja, lehet, hogy egyszermind emlékművet is állít neki. Az idézett hely Karl May *Winnetou* című regényének második részében, a kilencedik fejezetben található, az 1966-os Móra-kiadás 249. oldalán; fordította és az *ifjúság számára átdolgozta* Szinnai Tivadar:

„Nemsokára talált egy alkalmas helyet – sűrű bozóttal körülvett kis tisztást –, ahol dús fű is volt a közelben, hogy lovaik jóllakjanak. Lenyergeltünk, és hosszú lasszóra kötöttük a lovakat. Leheveredtünk, és elővettük a magunkkal hozott elemózsiát. Megkérdeztem, ne rakjak-e egy kis tábortüzet.

– Már vártam ezt a kérdést, Sir – felelte Old Death gúnyos mosollyal. – Bizonyára sok Cooper-könyvet olvasott fiatalkorában, a Bőrharisnyát meg más indiántörténeteket. Ott a vacsora elengedhetetlen kelléke a hangulatos tábortűz. Belátom, nagyon poétikus, de inkább lemondok róla, mert a füstszag kétféldnyire távolságból is idecsalogatná a komancsokat.

– Nem túlzás ez, Sir?

– El se tudja képzelni, milyen csodás szaglásuk van. S ha nem érzik meg a füstöt ők, megszimatozzák a lovaik.”

A SORSOM ELDŐLT

Sz. Koncz István beszélgetése

Helyes Zsuzsával a fogorvosnál, egy női magazint lapozgatva talákoztam először. Kedves, mosolygós képe mellett valami együgyű szóvicc játszott a nevével. Később a Kossuth Rádió *Szonda* című ismeretterjesztő műsorában beszélt. Pár nap elteltével ugyancsak a rádióban hallottam, viszont a tudományos magazin, a *Gordiusz* mikrofonja elé ültették. Nemrég az *Elle* hozott vele interjút, s jószerével nem akadt napilap, amely ne szólt volna év eleji sikereiről. Egyszer még az egyik kereskedelmi tévécsatornán is beszámoltak eredményeiről. Tudják, abban a teljességgel nézhetetlen reggeli műsorban, amelyben az önmagát viccesnek gondoló női Záray-Vámosi páros Pavarotti kifogyott ruháiban heherészi végig a hajnalt.

Helyes Zsuzsa mainapság megkerülhetetlen, ha a Pécsi Tudományegyetemen folyó kutatómunkáról esik szó. Kétségtelen, hogy a fiatal nemzedék egyik meghatározó tagja. Rendkívül erőteljes, gyors, kollégái szerint néha talán túl sok is az energiája. Ez az év nem szűkölködött számára elismerésekben. Január elején a L’Oreal–UNESCO Nőkért és a Tudományért-, alig egy hónap múlva pedig a Közép-Európai Tehetségkutató Alapítvány Talentum-díját vehette át. Mára gyakorlatilag minden elismerést megkapott, amit egy kutatóorvos harmincöt éves koráig egyáltalán elérhet. Azt mondják róla, eddigi szédítő pályáíve az évek előrehaladtával várhatóan még meredekebben emelkedik majd tovább. Ráadásul, amint a fönti, közel sem teljes fősorolás jelzi, olyasmi jutott neki osztályrészüln, ami az átlagos kutatóknak vajmi kevésszer: kézről kézre adja, dédelgeti az írott és elektronikus sajtó. Gondoltam, megnézem már magamnak, ki ez a lendületes, ifjú hölgy, mivel foglalkozik tulajdonképpen, és vajon hogy viseli a hirtelen jött, roppant népszerűséget?

A hölgy, akiről szó van, az Általános Orvostudományi Kar központi épületének sokadik emeletén, egy egészen aprócska szobában fogad. A szoba előterében elképesztő bűz terjeng. A mennyezeten, úgy fél éve, kibontottak egy szennyvízcsövet, s azóta elfelejtették helyreállítani. Most épp itt hálistenkedik két szerelő, de hamar feladják.

– Majd ha meghúzza – szól be egyikük az ajtón –, visszajövünk.

Hogy egész pontosan kinek vagy minek és mit is kellene meghúznia, azt az adjunktusnő nem firtatja. Látható beletörődéssel veszi tudomásul, hogy a mesterek távoznak. Később, amikor végigjárjuk a laborokat, azért elcsípem a tekintetét, amit a mennyezet, a sokadszor félbehagyott munka felé lövell.

– Majd ha meghúzza – próbálom vigasztalni. A szag mindenestre nem tágít. A szobából kilépve mint egy pofon, úgy csapja arcul az embert. Ébresztő, tessék tudományt csinálni!

Helyes Zsuzsa 1971. április 25-én született, Pécsen. Édesapja pedagógus, nyugdíjazásáig az 508-as sz. Szakmunkásképző Intézet géptan- és szakmai rajz tanára, gyakorlati oktatásvezetője volt, édesanyja az OTP lakáshitel-osztályáról ment nyugdíjba. Hat évvel fiatalabb húga ugyancsak pedagógus, a komlói Nagy László Gimnáziumban angolt tanít. Zsuzsa a Nagy Lajos Gimnáziumban érettségizett, 1989-ben, s még abban az évben föl-vették a Pécsi Orvostudományi Egyetemre. 1995-ben diplomázott, majd az év októberében, Ph.D. hallgatóként került először kapcsolatba a Farmakológiai Intézettel. 1999 szept-

temberében itt lett akadémiai ösztöndíjas, később tanársegéd, majd adjunktus. Az egyetem állományába tartozónak 2000 óta vallhatja magát. Számítalan tudományos publikációja jelent már meg jó nevű hazai és külföldi lapokban, rendszeresen kap is ezektől a lapoktól cikkeket bírálatra, és igen sok kolléga tekinti őt megbízható hivatkozási alapnak. Férje a Hauni Hungária pécsi gyárában dolgozik. Két kisfiuk van. Marci másodikos a Pécsi Tudományegyetem egyes számú Gyakorló Általános Iskolájában, Peti nagycsoportos óvodás, ősszel ő is kezdi az iskolát ugyanott. A srácokról egyelőre annyit tudunk, hogy szorgalmasan járnak úszni.

Helyes Zsuzsa: – Pécsen születtem, és ez máig meghatározó számomra. Nem nagyon tudnám elképzelni másutt az életemet. Sem az országon belül, sem azon kívül. Volt már, és lenne is lehetőség arra, hogy elmenjek külföldre, szeretek is utazni nagyon, de legfeljebb egy-két hónap az, amíg szívesen vagyok, illetve lennék távol. Nagyon kötődöm a városhoz. Itt voltam bölcsődés, óvodás, iskolás, még egyetemista is.

A Fehérhegyi Általános Iskolába jártam, ugyanis a szüleim a Komlói úton laktak, laknak máig. Az akkor kötelező orosz nyelv mellett harmadiktól tanultuk az angolt. A szüleim úgy gondolták, hogy ez csak javamra válhat, és nagyon hálás vagyok nekik, hogy olyan korán elsajátíthattam az alapokat. Sebők Gábor volt az osztályfőnökünk és az angoltanárnokunk. Nagyon jó iskola volt, és ő különösen jó volt benne – sokat köszönhetek neki. Ma az egyes gyakorlóiskolában tanít, azt hiszem, elsősorban az ő hatására írtuk oda a fiúkat is.

Sz. Koncz István: – *A hetvenes évek közepén vajon miért gondolták fontosnak az angolt a szülei?*

– Nem tudom, hiszen egyikük sem bírja a nyelvet. Apukám a Dráva mentén nőtt fel, jól beszél horvátul, anyukám valamelyest oroszul, de angolul egyikük sem.

– *Jött a Nagy Lajos Gimnázium, gondolom, ez még az állami időszak lehetett.*

– Igen, ketten jelentkeztünk oda Bíró Zsuzsával, a legjobb barátnőmmel, aki mellest máig az. Azt hiszem, keveseknek adatik meg, hogy hatéves koruktól harmincöt éves korukig, sőt biztos vagyok benne, hogy még tovább, ilyen barátságban maradjanak egymással. Szóval ott is sok egyszerű pedagógussal ismerkedtem meg. Balogh Gyöngyi volt például a magyartanárom.

– *Tudja, mi az érdekes? Hogy név szerint említi a nyelv- illetve a magyar tanárát, de egy szót sem szól a reál tárgyakról.*

– Sem a fizika, sem a kémia nem fogott meg kezdetben, pedig a kémiát a már akkor is legendás hírű Kromek Sándor tanította. Inkább humán beállítottságú voltam, legalábbis első-másodikban. Úgy képzeltem, hogy majd a magyar irodalommal vagy valamilyen nyelvvel boldogulok az életem során. Hogy mégis másképp alakult, abban szerepe lehetett annak, hogy az osztályból nagyon sokan akartak orvostudományi egyetemre menni. A szüleim azonban mindenáron le akartak beszélni róla.

– *Vajon miért?*

– Talán mert a kudarc- és konfliktustűrő képességem a mai napig igen csekély. Azt hiszem, féltettek egy ilyen nehéz és nagyon kemény egyetemtől. Rengeteget kell tanulni, gondolhatták, talán nem megy majd úgy, ahogy szeretném, végül kudarccok érnek, és lelkileg nem fogom bírni. Nem mondom, hogy nem bíztak bennem, de féltettek, ez biztos. Főleg apu.

– *Mégis elhatározta, hogy orvos lesz.*

– A fizikára sok energiát kellett fordítanom, bár ötös voltam belőle, úgy éreztem, hogy nem lesz elég a felvételihez. Apu segített felkészítő tanárt találni.

– *Milyen érdekes! Ő ellenzte a legjobban a dolgot, s azután, ha jól érzed, ő segítette a legjobban.*

– Igen, amikor már döntöttem, a szüleim nagyon támogattak. Elsőre fölvettek. Hamar

el is határozta, hogy gyermekgyógyász leszek. A belgyógyászat jöhetett volna még szóba, de harmad-negyedévben már pontosan tudtam, hogy az sem.

– *Mi lett a szülei aggodalmával?*

– Egyszerűen fölszívódtak, mert az egyetem jól ment. Diákkörösként az anatómián kezdtem dolgozni, másodévben, Horváth Judit mellett. Nagyon sok mindenre megtanított.

– *Ha jól sejtem, ezt az időszakot még Flerkó professzor neve fémjelezte.*

– Hogyne, ő volt az intézetvezető. A társaság jó volt, a téma is, szerettem ott lenni nagyon. Ha valaha is arra gondoltam volna, hogy kutatással foglalkozom, egész biztosan ott maradok, mert jól éreztem magam.

– *De fogadjunk, hogy továbbra is gyermekgyógyász akart lenni.*

– Mindenáron! Amikor végeztünk, beadtam a pályázatomat egy pécsi állásra. De nem jártam sikerrel. Ezek után úgy gondoltam, a belklinikára megyek Ph.D. hallgatónak. Tudni kell, hogy a Ph.D.-képzés, állami ösztöndíjjal, egy évvel korábban, 1994-ben indult. Úgy képzeltem, három-négy év alatt tudományos minősítést szerzek, és ez a klinikai gyakorlatban sem válik majd káromra. Azonban közbeszólt a véletlen. A felvételi elbeszélgetés idején tudniillik Szolcsányi professzor volt a doktori tanács elnöke. Nem ismertem őt, mégis fölajánlotta, hogy jöjjenek inkább a farmakológiára. Azt sem tudtam, milyen témák futnak, mivel foglalkoznak itt. De mit felelhettem volna?

– *Tényleg kicsoda véletlen! Mondja, a tantárggyal, a tanszékkal legalább jó volt korábban a kapcsolata?*

– A győgyszertant szerettem. De sem a közvetlen kollégámat, Pintér Erikát, sem a professzor urat nem ismertem. Hanem váratlanul megkaptam a levelet, hogy jelentkezsem a neurofarmakológia témavezetőmnél. A professzor úr fogadott, és elmondta, hogy bár alapkutatásról van szó, mégis van gyakorlati alkalmazási lehetősége, haszna is. 1995 októberében tehát ide kerültem. Az úgynevezett gyulladás-munkacsoport akkor professzor úrból és Erikából állt. Én jöttem harmadiknak. Abban az időben még közel sem volt ilyen széles a módszertani repertoárunk.

– *Ez mit jelent?*

– Nem volt műszerparkunk ahhoz, hogy bizonyos folyamatokat vizsgáljunk. Ezzel együtt két és fél év alatt rengeteg eredmény gyűlt össze, három év alatt pedig eljutottam a Ph.D.-ig, úgy, hogy közben, 1997 decemberében megszületett a nagyfiam, Marci. Másfél évet voltam otthon vele. 1999 januárja volt a tudományos minősítés megszerzésének utolsó szakasza. A védés után ismét elkezdtem gyermekgyógyász-állást keresni.

– *Ugye, ezt nem mondja komolyan?*

– De igen! Azonban ellenállásba ütköztem. Szolcsányi professzor kezdetben megpróbált lebeszélni, ám később még segített is. Háromszor pályáztam. Mindennek ellenére nem sikerült gyermekgyógyászként elhelyezkednem.

– *Nem érteti, hogy miért harcolt még akkor is a régi célért.*

– Nem tudtam elképzelni, hogy harminc-negyven éven át csak a labormunka, a kísérletes munka jut nekem ahelyett, hogy gyerkőcöket gyógyítanék. Szükségét éreztem a mindennapi visszajelzésnek, visszajelzésnek, hogy igen, orvos vagyok.

A minősítés után fölmerült a lehetősége, hogy elméleti munka mellett klinikai labor-szakvizsgát tehetek. Visszajöttem tehát dolgozni az akadémiai munkacsoportba, félállásba. Pontosabban a fizetésem volt csak fél, a nyolcórás munkaidőt azonban kitöltöttem.

– *Azért ehhez nagyon komoly háttér kellett.*

– Nagymamám a szomszédunkban lakik, nyolcvanöt éves már, és ha egészségileg nincs is mindig rendben, szellemileg ragyogó erőnlétben van. Akkoriban is, hála Istennek, még ma is rá tudtuk és tudjuk bízni a gyerekeket néhány órára. Az anyósomékra is mindig lehetett számítani.

– *Mit oktatott?*

– Gyógyszertant. Heti két alkalommal jártam vissza a két csoporthoz. Közben fölmerült, hogy megcsinálhatom a klinikai farmakológiai szakvizsgát is. 2002 januárjában úgy jöttem vissza dolgozni, hogy addigra már mindkét gyermek óvodába vagy bölcsődébe járt, és két szakvizsgán túl voltam.

– *Próbálok elképzelni a hétköznapjait. Az nyilván nem úgy van, hogy reggel nyolckor bejön, ellövik a startpisztolyt, kutatást kezd meg, délután négykor pedig az utolsó körhöz harangoznak, kutatást fejezd be! Tehát a háttér ma is fontos lehet.*

– Adódik olyan alkalom, amikor tovább benn kell maradni, de nem túl sokszor, hála Istennek. Fél öt-öt felé általában elindulhatnak a délutáni, esti rohangálások a gyerekekkel az uszoda, a szolfézs, a focipálya, a gitáróra felé. Az írásos munkáimat, az oktatáshoz szükséges anyagaimat viszont hazaviszem. Tudniillik sokat kell készülnöm a tanításra. Jelen pillanatban gyógyszerentanból két általános orvosi és egy fogász szeminárium csoportom van, illetve klinikai farmakológiát is oktatok a gyógyszerészhallgatóknak. És ki ne felejtsem az angol évfolyamosokat! Ez azután főlemészti az estéket, részben az éjszakákat, és néha beleharap a hétvégébe is.

– *Térjünk vissza a kétezres évek elejére! Egy ösztöndíjról olvasok az önéletrajzában azokból az időkből.*

– Amikor Peti születése után visszatértem, megpályáztam a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjat. Akkor már úgy gondolkodtam, hogy ha megkapom, feladom a gyermekgyógyász-álmaimat.

– *Na, végre!*

– Azért ez nehéz döntés volt, higgye el! Több mint hat év telt el a végzés óta, nem is szólva az egyetemi évekről, amikor ugyancsak ezeket a terveket dédelgettem. 2001 őszén viszont már tudtam, hogy a sorsom eldőlt. Tudtam, hogy végérvényesen maradok.

– *Az egyik méltatásában olvasom, hogy külföldi kollégákkal viszonylag hamar komoly kapcsolatokat épített ki. Említene ilyeneket?*

– Ezek mindegyike konferenciákból, ottani találkozásokból indult. Legjelentősebb kollaborációnk egy finn gyógyszercéghez köt bennünket. A közös munkából két közlemény és egy szabadalom született eddig. A másik inkább tudományos jellegű, semmint innovatív. A Calgary Egyetem ízületi gyulladási csoportjával is együttműködünk, és ennek eredményeképpen van már egy közös cikkünk. A harmadik izgalmas kapcsolatunk a rigai Gyógyszertani Intézettel fűz össze minket, ez a legújabb kötelék, de már járt itt nálunk egy Ph.D.-hallgatójuk, módszereket tanulni.

– *Szó volt róla, hogy amikor idekerült, módszertanilag kevésbé voltak fölkészültek. Mitől lett több műszerük?*

– Szolcsányi professzornak él és volt több nagy pályázata, amiből műszerek vásárlására is futotta. Erika angliai kapcsolatai révén szövettani labort hoztunk létre, és vettünk egy fluoreszcens mikroszkópot. Talaly pedig – abban már én is benne voltam – az EU gazdasági versenyképesség operatív programjának pályázatán nyerünk harmincnyolcmillió forintot komplex kísérletes légzésfunkciós laboratórium kialakítására.

– *Beszéljen, legyen szíves, a témájáról, a kísérletekről!*

– A neurofarmakológia az idegrendszerre ható gyógyszerek tudománya. A név azt sugallja, hogy a központi idegrendszer és a gyógyszer tan kapcsolatát vizsgálja. Ezek a vizsgálatok is beletartoznak, valóban, de a Szolcsányi professzor vezette csoport a perifériás idegrendszerrel foglalkozik. Tehát nem az aggyal és a gerincvelővel, hanem az idegekkel, idegvégződésekkel. Ezen belül is az érzőideg-végződések kapszaicin-érzékeny csoportjával.

– *Ugye, jól tudom, a kapszaicin az, ami a paprikában erős?*

– Pontosan. Az ötvenes években, Szegeden, Jancsó Miklós professzor kutatásaiból kiindulva kiderült, hogy az érzőideg-végződések egy csoportja, úgy ötven-hetven százalé-

ka a pirospaprika csípős anyagával, a kapszaicinnal szelektíven izgatható, és nagy dózisok ismételt adása során szelektíven károsítható. Hogy miért érdekes ez? Mert azon túl, hogy ezek az érzőideg-végződések érzéskvalításokat és fájdalmat továbbbítanak a központi idegrendszer felé, peptid természetű anyagok szabadulnak fel belőlük, amelyek a beidegzési területen értágulatot, plazma-fehérje kiáramlást és gyulladásoos sejtek aktivációját okozzák. Ez az úgynevezett neurogén gyulladás nagyon fontos szerepet játszik számos gyulladásoos kórkép kialakulásában. Ilyen a krónikus ízületi és légúti gyulladás, az asztma, a bőrben a pszoriázis, az ekcéma és így tovább. Ugyanezek az idegvégződések, illetőleg a belőlük felszabaduló neuropeptidek ezen túlmenően többféle fájdalom-kórkép, például neuropátiás fájdalomállapotok létrejöttében is részt vesznek.

– *Ez utóbbi kifejezés mit jelent?*

– Az idegkárosodás következtében fellépő fájdalmakat nevezzük így, összefoglalóan. A perifériás neuropátiás fájdalomra három közismert példát mondanék. Az egyik a traumás mononeuropátia. Erről akkor beszélünk, ha valakinek idegsérülése van a periférián, például egy baleset miatt, vagy, mondjuk, emlőműtét után, amikor károsodik a felkarra kifutó idegköteg. Ebből aztán visszamaradhat egy felkart érintő, borzasztó, égő-zsibbadó jellegű fájdalom. A másik a cukorbetegség hosszú távú szövődménye, a diabéteszes polineuropátia. A harmadik a citosztatikus kezelések mellékhatásaként gyakran fellépő idegkárosodás. Ha a beteg meg is gyógyul, ha a tumor visszahúzódik is, akkor is megmarad a fájdalom. Ezekre mind vannak jól beállított kísérletes modelljeink és vizsgálati módszereink. Tehát elemezhetők a kialakulásért felelős mechanizmusok, új vegyületek hatásai.

Amikor ide kerültem, Erika megfigyelt egy érdekes jelenséget. Ha izgatjuk ezeket az érzőideg-végződésoeket, akkor helyileg, a beidegzési területen létrejön a neurogén gyulladás, de ezt követően, később, a szervezet távolabbi részén kialakuló második gyulladás intenzitása csökken. Nem tudom, mennyire érthető? Tehát valami felszabadul ezekből a végződésoekből, ami a keringésbe kerülve gyulladásgátló hatást fejt ki. Az első néhány év azzal telt, hogy megpróbáltuk kideríteni, vajon mi lehet ez az anyag? Vizsgálatok sorával végül sikerült bizonyítani, hogy a szomatostatatin nevű peptid. Sokféle helyzetben, körülmény közegette sikerült ezt igazolnunk. Főlmerült tehát az a lehetőség, hogy valahol a szomatostatatin receptorán kéne hatnunk egy külsőleg beadott vegyülettel, és ez egy új gyógyszer kifejlesztésének alapja lehetne.

– *Valószínűleg butaság, amit kérdezek, mégis... Miért nem lehet a szomatostatint egyszerűen kívülről beadni?*

– A baj az, hogy gyulladásooscsökkentő és fájdalomcsillapító hatásán túl számtalan más folyamatot is befolyásol. Gátolja például az inzulin elválasztását, és több más hormon termelődését is, ami túl sok mellékhatást jelentene. A másik baj, hogy nagyon rövid a felezési ideje. Vagyis nagyon hamar elbomlik. Viszont ha sikerülne olyan vegyületet találnunk, amely hat a gyulladásra és a fájdalomra, nincs hormonális mellékhatása, nem bomlik el túl gyorsan, sőt, esetleg szájon át adható, teljesen új hatásmechanizmusú gyógyszer csoportot lehetne megalapozni.

Számtalan vegyületet kipróbáltunk. Igazándiból egy olyat találtunk, amelyet a tíz év alatt nagy részletességgel sokféle modellben megvizsgáltunk, több összefoglalót írtunk, írtam róla már, és majdnem mindenben megfelel a szóban forgó követelményeknek. Preklinikai dokumentációja lezárult, elindult a klinikai farmakológiai vizsgálat. Vagyis embereken is próbálták már. Egészséges önkénteseken eredményesen lezajlott az úgynevezett fázis I., vagyis a készítmény alkalmazása nem járt káros mellékhatásokkal. Remélhetőleg néhány hónap múlva elindulhat a fázis II., melynek során neuropátiás fájdalomtól szenvedő betegcsoportokon is tesztelni fogják. Tíz év után most tudjuk majd meg, hogy embereken is hat-e? Nagy várakozás előzi meg tehát az elkövetkező időszakot.

– Majdnem mindenben megfelel – mondta az imént. Mi az, amiért csak majdnem?

– Mert ez a vegyület is peptid, tehát szájon át nem adható, csak infúzióban. De ez is hatalmas fegyvertény lenne, mert ilyen hatásmechanizmussal működő gyógyszer egyelőre nincs a világon. Az összes jelenleg használatos fájdalomcsillapító, gyulladáscsökkentő gyógyszer még mindig ugyanarra a célpontra fókuszál, amire a jó öreg, százéves aszpirin.

– Az egyik nem túl alapos újságban olvastam, hogy a díjakat maga azért kapta, mert kifejlesztett egy új gyógyszercsoportot. Fejet hajtva az évtizedes munka előtt, azért ez egy kicsit mégiscsak túlzás, ha jól értem.

– Butaság, persze. Kísérletes alapját szolgáltatott annak, hogy a szabadalmaztatás és a gyógyszerfejlesztési munka elindulhasson.

– Hogyan megy a folyamat tovább?

– Remélem, ebben az évben a fázis II. sikerrel lezajlik, aztán kezdődhet a fázis III., majd azt követheti a gyógyszer törzskönyvezése. A SOTE Orvosi Kémiai Intézetével, Kéri György professzor munkacsoportjával régóta együttműködünk. Ők szintetizálták a fent említett peptidet is, és az utóbbi években előállítottak számos nem-peptid szerkezetű, követő molekulát, amelyeket jelenleg vizsgálunk. Emellett a finn gyógyszer cég tavaly velünk közösen szabadalmaztatott két vegyületet, amelyek ugyancsak ígéretesek. Arra fókuszáljuk tehát a kutatást, hogy szájon át is adható vegyületeket találjunk. Ez lenne az igazán nagy dolog.

– Hogy az eddig elért eredmények komolyak, azt most már két díj is jelzi. Beszélne ezekről?

– Januárban volt a L'Oreal–UNESCO-díj átadása, a Magyar Tudományos Akadémián. Hatalmas szakmai elismerésnek tekintetem, bevallom, el is pityeredtem, amikor szólítottak. Ott volt az egész családom... Aztán pár hétre rá megszólalt a telefon, és Vizi E. Szilveszter, az Akadémia elnöke személyesen hívott, hogy a Talentum-díjat is megkaptam. Először nem is értettem. Az ilyen elismerések továbblélik az embert, kicsit visszaigazolással is szolgálnak, hogy valóban jó úton haladunk, és újabb energiákat adnak.

– Sajátos velejárójuk a népszerűség. Hogy kezeli?

– Borzasztó szokatlan. Ugyanakkor úgy fogom fel, hogy reklám egy-egy pályázatnak. Hogy igenis, fontos, hogy a tudomány támogatást kapjon. Reklám a munkacsoportunknak. Hogy itt nagyon komoly, érdemi munka folyik. Hiszen én csak reprezentálom a csoportunkat. Ezzel együtt nem tudtam az elején, hogy is kezeljem a helyzetet. Sokfelé hívtak, és sok helyre nem tudtam elmenni, mert a munka rovására nem mehet az önadminisztráció. Néha meg úgy éreztem, nem tudok mit kezdeni az invitálással. Az egyik televíziónál például, ha jól emlékszem, hajnali háromnegyed hatkor kellett volna megjelennem. Pécsről. De hát ez kutatómunka mellett képtelenség!

– Beszélgetésünk első felében mesélte, hogy még tíz esztendeje sem tudta volna elképzelni, hogy élete következő harminc-negyven évét egy laborban töltsen. Most hogy gondolkodik erről?

– A válaszhoz a körülményekből kell kiindulnunk. Az országban nagyon kevés helyen van ilyen műszerpark, ilyen hosszú távú perspektíva. Tíz éve még szinte szó sem volt gyógyszerfejlesztésről. Az időigényesség ellenére, az eredeti megfigyelésből kiindulva mégis szédületes távlatok nyíltak meg. Egyáltalán nem bánom, hogy úgy alakult a sorsom, ahogy. Most már el tudom képzelni, hogy aktív életem hátralévő részét ezek között a falak között töltsen el. Sőt, nem is igen tudnám máshogy elképzelni... Ha az életemben lenne csak egy gyógyszer, ami törzskönyvezhető, és segít a betegekben, ráadásul olyanokon, akiken addig nem lehetett, már megérte maradnom.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Méltatlanul és méltán elfeledettek

Az *Új Forrás* Szerkesztősége esszépályázatot hirdet a 20. századi magyar irodalom, művészet és társadalomtudomány azon alkotói munkásságának feltárására, illetve feldolgozására, akiknek az életművét méltatlanul vagy méltó feledés övezi.

A pályázat kiíróinak célja, hogy a pályázók, illetve a pályaművek felfedezzék a mögöttünk hagyott évszázad irodalma, művésze, társadalmi gondolkodása méltatlanul vagy méltán az ismeretlenségben lappangó vagy alig-alig ismeri alkotóinak teljesítményét, hogy felhívják a figyelmet a kiemelkedő értékekre és értéktelenségekre, a fontos, illetve a jelentéktelenségbe süllyedő alkotói magatartás, szellemi jelenség háttérbe szorítottságainak okaira.

Pályázni ez idáig nyilvános fórumokon nem szerepelt, meg nem jelent esszékkel lehet. A legjobb pályaműveket az *Új Forrás* 2006. decemberi és 2007. évi számaiban adjuk közre.

A pályázat ösztöndíjazására 400.000.- forint áll rendelkezésre, amelynek kiadásáról bíráló bizottság dönt.

A pályaművek terjedelme: maximum 40.000 karakter (1 szerzői ív).

A pályaműveket két, számítógéppel írt és kinyomtatott példányban, a szöveg cd-n, illetve flopin rögzített mellékletével kérjük megküldeni a szerkesztőség címére:

Új Forrás Szerkesztősége, 2806 Tatabánya, Pf 1231.

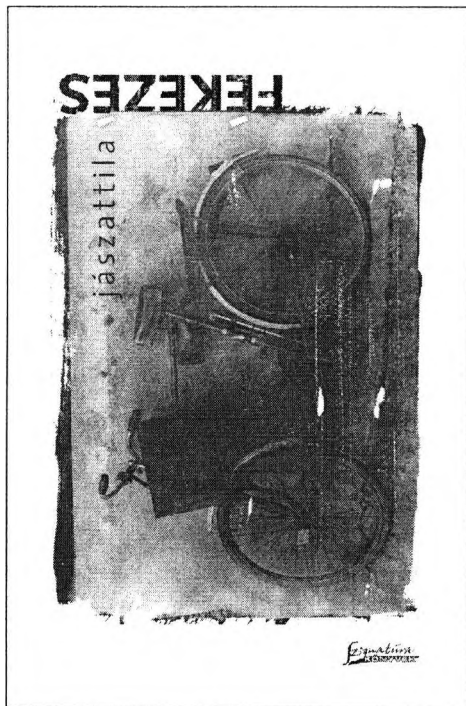
(A borítékon a pályázó neve és címe mellett kérjük feltüntetni: esszépályázat.)

A pályaművek beérkezési határideje: 2006. szeptember 1.

Eredményhirdetés 2006. decemberében

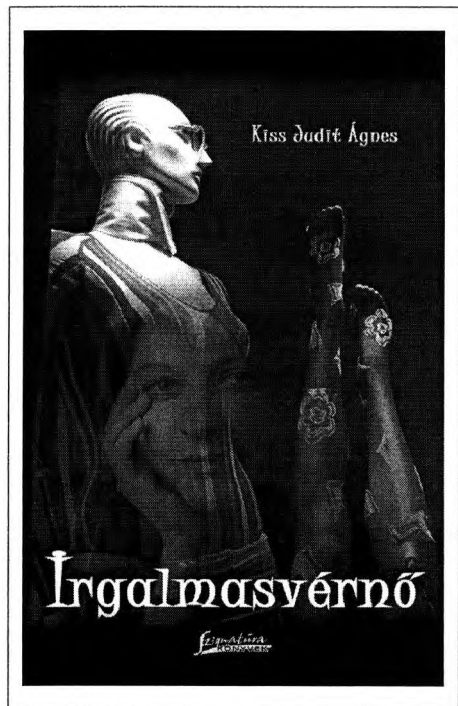
Tatabánya, 2006. április 1.

Az *Új Forrás* Szerkesztősége

„Jász Attila, »egy magányos sétáló / aki éppúgy lehetne ő vagy én«, »hosszú menetelésre« hív bennünket. Ha elfogadjuk a meghívást (ha elolvassuk a könyvét) vele együtt tűnődhetünk, kételkedhetünk, reménykedhetünk, s önismeretünkben akkor is előbbre jutunk, ha a költészet (a filozófia) nagy kérdéseire sohase találjuk meg, csak keressük a válaszokat.”

Bertók László

„Kiss Judit Ágnes, miközben szerepekbe bújna, olyan leplezetlenül és vakmerően költő, ahogy manapság régen nem divat. Verseiben heves és személyes érzelmek lobognak, akár keserű a hangja, akár dévaj, vagy ábrándosan fátyolos. Akár légi-esen emelkedett a beszéde, akár keresetlenül nyers, sőt urambocsá obszcén. »S mikor rájön, a szerepben ki van, / magával ütközik frontálisan.«”

Váradly Szabolcs